

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РУВІН СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ
В МЕЖАХ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ**

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С. О. Рувін

Науковий керівник –
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
Ректор Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

АНОТАЦІЯ

Рувін С. О. Правовий захист суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 «Право»). – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2024.

У дисертаційній роботі проведено цілісне й комплексне науково-теоретичне дослідження і запропоновано вирішення наукового завдання щодо особливостей правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України.

Розкрито зміст поняття основ теорії комплексного концептуального дослідження правового захисту системи суспільної моралі засобовим інструментарієм і заходами системи правоохоронних органів крізь призму інтегративної методології. За допомогою порівняльного методу принагідно здійснено спробу провести паралелі між нею й методологією соціальної взаємодії або соціального обміну, що застосовуються при вживанні заходів захисту системи суспільної моралі системою правоохоронних органів у практичній площині.

Проаналізовано основні напрями визначення суті суспільної моралі у філософсько-правовому вимірі цього феномену, що, за таких обставин, передбачає загальносуспільне визнання певної стійкої системи правил поведінки особи на засадах критичного осмислення суцього та наявності правового обґрунтування особливостей суспільних взаємовідносин.

Розкрито особливості застосування засобів примусу й переконання в процесі активного впливу правоохоронних органів на суб'єктів суспільних відносин задля захисту суспільної моралі. Відтак з'ясовано, що важливим чинником розуміння особливостей захисту суспільної моралі правоохоронними органами держави є положення, відповідно до якого

упорядковуюються суспільні відносини для забезпечення правопорядку й безпеки громадян на засадах розбудови правоохоронної системи, суб'єкти якої наділяються повноваженнями застосування легітимного примусу. Загалом, впливаючи на поведінку особи, примус допускає заперечення її волі. Саме тому актуалізується значення широкого застосування за таких обставин методу переконання, а тому констатується надзвичайна значущість саме цього методу у справі утвердження у свідомості особи високих морально-етичних стандартів.

У межах правового захисту суспільної моралі виокремлено поняття гносеологічної константи як системного поняття, що об'єднує пізнавальний, моральний та емоційно-чуттєвий компоненти, які спільно детермінують пізнавальну діяльність суб'єкта права і знаходять прояв у різних видах професійної (правоохоронної) діяльності, скерованої на правовий захист суспільної моралі.

Запропоновано трактувати триєдину мету постнекласичної раціональності у правовому захисті суспільної моралі в межах трансформації українського суспільства через поєднання раціонально-логічних підходів з інтелектуальними й особистісними якостями дослідника та на основі визнання динамічно змінюваної дійсності.

Сформульовано визначення поняття дворівневості системи моральної саморегуляції, зокрема виокремлено підхід, що ґрунтується на компіляції двох взаємопов'язаних і взаємозумовлених детермінант: аксіологічної внутрішньої, яка становить собою ціннісний каркас засад суспільної моралі, що базується на історичних формах права, і нормативної зовнішньої, що оснований на чинному міжнародному і вітчизняному законодавстві.

Удосконалено методологічний інструментарій дослідження системи суспільної моралі та системи правоохоронних органів. Зокрема, дано авторські визначення кожному з елементів методологічного арсеналу: світоглядному кругозору дослідника, як базовій властиво персоналізованій категорії, що визначає спрямованість наукової розвідки; методологічній парадигмі – як

фіксації авторської уваги на тій чи іншій науковій методологічній школі; методологічним принципам – засадничим ідейним постулатам дослідження; методологічним підходам – сукупності методології тієї чи іншої наукової галузі, межі якої визначаються власним науковим стилем і «почерком» дослідника; власне методу як основному способу наукового пізнання, а також методичному прийому – найбільш ситуативно доцільному застосуванню двох і більше методів або їхніх елементів.

Також у межах дослідження удосконалено уявлення про концепт «система» і «системність» як її ознаку. Йдеться про важливість усвідомлення поняття системності під час аналізу макрооб'єктів дослідження взаємодії суспільної моралі і правоохоронних органів. Системний характер цих явищ, що, як правило, характеризує високий і складний рівень розвитку того чи іншого наукового феномену, у цьому випадку дає змогу зробити висновки про розуміння системи як синтезу: структури – горизонтально розташованої групи однопорядкових елементів, що діють на засадах координації і пов'язані між собою, та власне системи (або системи у вузькому сенсі слова) – як вертикально розташованої групи ієрархічно пов'язаних елементів, які взаємопов'язані і діють на засадах субординації. Лише враховуючи системний характер суспільної моралі і правоохоронних органів, ми можемо говорити про їхню наукову цілісність, комплексність, вагу і здатність до інтеграції та взаємовпливів.

На основі проведеного аналізу удосконалено підхід до розуміння суспільної моралі як системи цінностей, що дало змогу визначити ті характеристики суспільної моралі, які сприяють реалізації процесів становлення особистості в рамках конкретно визначеного соціуму, адже в такому разі на основі формування й розвитку ціннісних орієнтацій удосконалюються параметри суб'єктів соціального, що свідчать про поступальний розвиток суспільства.

Також удосконалено: розуміння правового захисту суспільної моралі як комплексної проблеми завдяки введенню до неї гносеологічної компоненти,

що дало змогу трактувати пізнання як духовно-практичну самостійну діяльність; розуміння правового захисту суспільної моралі правоохоронними органами на основі визнання соціальної дійсності такою, що динамічно і швидко змінюється та в якій переплітаються багатоманітні явища, випадкові й закономірні зв'язки тощо, а також потреби й інтереси людей – представників різних соціальних груп; методику й методологію дидактичної праці з молодими правоохоронцями, зокрема з курсантами, у напрямі, що сприятиме зростанню їхнього професійного самовдосконалення і покращення якості й показників моральної саморегуляції в майбутній професійній діяльності тощо.

Подальший розвиток одержали: питання про теоретико- і філософсько-правове розмежування понять «правова охорона» і «правовий захист», що неодноразово порушувалися в наукових розвідках, проте і зараз є доволі дискусійними, а тому потребують подальших розробок і переосмислення з урахуванням динаміки правових реалій, тим більше, коли йдеться про зріз суспільної моралі в контексті взаємозв'язків із правоохоронними органами; методологічне обґрунтування пропозиції щодо рецепції окремих норм законодавства країн Балтії, зокрема Латвійської Республіки, у сфері захисту суспільної моралі крізь призму соціальної пропаганди засобами масової інформації, а також заборони певного телевізійного контенту на підставі аналізу проведених соціологічних досліджень; дослідження інституційного напрямку визначення суспільної моралі, що дало змогу виявити механізми взаємодії і зв'язків суб'єктів суспільних відносин, оцінювання їхньої поведінки за дотримання формальних і неформальних норм, а також оцінювання ефективності соціальних структур (інститутів). Об'єктивна сторона суспільної моралі виражається в характері організації суспільної практики і діяльності інститутів, які забезпечують її функціонування. Це спричиняє формування суспільної моралі як відображення колективної (суспільної) моральності, аналіз чого можна звести до певних положень. Важливим чинником суспільної стабільності є впорядкованість соціального середовища, що проявляється у правосумісності суспільних відносин, що

забезпечується і відповідними органами державної влади, і різноманітними громадськими інститутами; філософсько-правове обґрунтування методики застосування засобів переконання в захисті суспільної моралі правоохоронними органами, це дало змогу встановити, що такі взаємовідносини між суб'єктами правоохоронної діяльності сприяють успішному засвоєнню стороною, що перебуває під впливом правоохоронних дій, тих важливих параметрів суспільної моралі як сукупності значущих правил поведінки особи в суспільстві; розуміння соціальної підтримки правоохоронних органів громадянським суспільством через аналіз консолідаційної ролі довіри в суспільних відносинах; поняття «правовий захист суспільної моралі», а також такі поняття, як гідність, патріотизм, обов'язок і відповідальність; концепції про наявні загрози системі суспільної моралі, що виокремлюються з доктринального і праксеологічного аналізу теорії і практики правового захисту суспільної моралі та мети правової охорони й захисту суспільної моралі.

Ключові слова: людина, громадянин, правоохоронець, громадянське суспільство, держава, європейський простір, правовий захист, суспільна мораль, правоохоронні органи.

SUMMARY

Ruvyn S. O. Legal protection of public morals within the scope of law enforcement agencies of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 “Law” (08 “Law”). – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 2024.

In the dissertation, a holistic and complex scientific and theoretical study was conducted and a solution to the scientific problem was proposed regarding the

peculiarities of legal protection of public morality within the scope of the activities of law enforcement agencies of Ukraine.

The content of the concept of the foundations of the theory of a complex conceptual study of the legal protection of the system of public morality by instrumental tools and measures of the system of law enforcement bodies through the prism of integrative methodology is disclosed. On the basis of the comparative method, an attempt was made to draw parallels between it and the methodology of social interaction or social exchange, which are inherent in the use of measures to protect the system of public morality by the system of law enforcement agencies in the practical plane.

The main directions of determining the essence of social morality in the philosophical and legal dimension of this phenomenon are analyzed, which, under such circumstances, involves the general public recognition of a certain stable system of rules of personal behavior based on a critical understanding of things and the presence of a legal justification for the peculiarities of social relations.

The features of the use of means of coercion and persuasion in the process of active influence of law enforcement agencies on the subjects of public relations with the aim of protecting public morality are revealed. Thus, it was found that an important factor in understanding the features of the protection of public morals by law enforcement agencies of the state is the provision according to which social relations are regulated in order to ensure law and order and the safety of citizens on the basis of the development of a law enforcement system, the subjects of which are empowered to use legitimate coercion. In general, by influencing a person's behavior, coercion allows denial of his will. That is why the importance of the wide application of the method of persuasion under the given circumstances is actualized, and, therefore, the extraordinary significance of this method in the matter of establishing high moral and ethical standards in the mind of a person is ascertained.

Within the legal protection of social morality, the concept of an epistemological constant is singled out as a systemic concept that unites cognitive, moral, and emotional-sensual components, which together determine the cognitive

activity of the subject of law and find manifestation in various types of professional (law enforcement) activity directed at legal protection of public morality.

It is proposed to interpret the threefold goal of post-classical rationality in the legal protection of public morality within the framework of the transformation of Ukrainian society through the combination of rational-logical approaches with the intellectual and personal qualities of the researcher and on the basis of the recognition of dynamically changing reality.

The definition of the concept of the two-level system of moral self-regulation is formulated, in particular the approach based on the compilation of two interrelated and mutually conditioned determinants is singled out: the axiological internal one, which constitutes the value framework of the foundations of social morality, which is based on historical forms of law, and the normative external one, which is its essence is based on current international and domestic legislation.

The methodological toolkit for the study of the system of public morality and the system of law enforcement bodies has been improved, in particular, its own author's definitions have been proposed for each of the elements of the methodological arsenal – the worldview of the researcher, as a basic, inherently personalized category that determines the direction of scientific intelligence; methodological paradigm – as a fixation of the author's attention on one or another scientific methodological school; methodological principles – fundamental ideological postulates of research; methodological approaches – a set of methodologies of one or another scientific field, the boundaries of which are determined by the researcher's own scientific style and "handwriting"; the method itself as the main method of scientific knowledge, as well as the methodical technique – the most situationally expedient application of two or more methods or their elements.

Also, within the framework of the study, the concept of "system" and "systemicity" as its feature was improved. It is about the importance of understanding the concept of systemicity when analyzing the macro objects of research on the interaction of public morality and law enforcement agencies. The

systemic nature of these phenomena, which, as a rule, characterizes the high and complex level of development of one or another scientific phenomenon, in this case allows us to draw conclusions about the understanding of the system as a synthesis: a structure is a horizontally vertically arranged group of uniform elements acting on the basis of coordination and are interrelated, and actually systems (or systems in the narrow sense of the word) – as a vertically arranged group of hierarchically connected elements that operate on the basis of subordination and are interconnected. Only taking into account the systemic nature of public morality and law enforcement agencies, we can talk about their scientific integrity, complexity, weight and ability to integrate and interact.

On the basis of the conducted analysis, the approach to the understanding of social morality as a system of values was improved, which made it possible to determine those characteristics of social morality that contribute to the realization of the processes of personality formation within the framework of a specifically defined society, because in this case, based on the formation and development of value orientations, the parameters of sub social entities that testify to progressive development of society.

Also improved: understanding of the legal protection of social morality as a complex problem due to the inclusion of an epistemological component in it, which made it possible to interpret knowledge as a spiritual and practical independent activity; understanding of the legal protection of public morality by law enforcement agencies based on the recognition of social reality as dynamically and rapidly changing and in which multifaceted phenomena, random and regular connections, etc., are intertwined, as well as the needs and interests of people – representatives of various social groups; methods and methodology of didactic work with young law enforcement officers, including cadets, in the direction that will contribute to the growth of their professional self-improvement and improvement of the quality and indicators of moral self-regulation in future professional activities, etc.

Received further development: the doctrine of the theoretical and philosophical-legal distinction between the concepts of "legal protection" and "legal

protection", which have repeatedly been raised in scientific studies, however, as of today, are quite debatable, and therefore require further development and rethinking taking into account the dynamics legal realities, especially when it comes to a slice of public morality in the context of relationships with law enforcement agencies; methodological substantiation of the proposal regarding the reception of certain norms of the legislation of the Baltic countries, in particular the Republic of Latvia, in the field of protection of public morality through the prism of social propaganda by mass media, as well as the prohibition of certain television content based on the analysis of sociological research; the study of the institutional direction of the definition of social morality, which made it possible, in this case, to identify the mechanisms of interaction and connections of the subjects of social relations, to assess their behavior in compliance with formal and informal norms, as well as to determine the assessment of the effectiveness of social structures (institutions). The objective side of social morality manifests itself in the nature of the organization of social practice and the functioning of institutions that ensure its functioning. This causes the formation of social morality as a reflection of collective (social) morality, the analysis of which can be reduced to certain provisions. An important factor of social stability is the orderliness of the social environment, which is manifested in the legal compatibility of social relations, which is ensured both by the relevant state authorities and various public institutions; philosophical and legal justification of the method of using persuasion in the protection of public morality by law enforcement agencies, which made it possible to establish that such relationships between the subjects of law enforcement activities contribute to the successful assimilation by the party under the influence of law enforcement actions of those important parameters of public morality as a set of significant rules of behavior individuals in society; understanding the social support of law enforcement agencies by civil society through the analysis of the consolidating role of trust in social relations; the concept of "legal protection of public morality", as well as such concepts as dignity, patriotism, duty and responsibility; concepts about current threats to the system of public morality, which are distinguished from the doctrinal

and praxeological analysis of the theory and practice of legal protection of public morality and the purpose of legal protection and protection of public morality.

Key words: person, citizen, law enforcement officer, civil society, state, European space, legal protection, public morality, law enforcement agencies.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних
Web of Science Core Collection та/або Scopus*

1. Blikhar M., Melnychenko B., Pylypyshyn P., Ryzhkova A., Ruvin S. Economic and legal justification of the methodological approach to the assessment of the state of budget and tax security of Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 2, iss. 43. P. 357–364. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3756>

Особистий внесок здобувача: у контексті вивчення економіко-правових аспектів оцінювання стану бюджетно-податкової безпеки України окреслено нормативно-правове забезпечення безпеки бюджетно-податкової сфери.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Рувін С. О. Філософсько-правовий вимір суспільної моралі транзитивного суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2020. № 45. С. 168–171. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.35>

3. Рувін С. О. Гносеологічний вимір правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України. *Держава та регіони*. Сер. : Право. 2020. № 4 (70). С. 216–220. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.4.35>

4. Рувін С. О. Концептуалізація правового захисту суспільної моралі в предметному полі етичного знання. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 23. С. 21–26. <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.03>

5. Рувін С. О. Світоглядні основи правового захисту суспільної моралі в межах стратегії розвитку національної стійкості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 659–661. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/153>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Рувін С. О. Правовий захист суспільної моралі в діяльності правоохоронних органів України. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 9–10 квіт. 2021 р.). Одеса : Причорноморська фундація права, 2021. С. 19–25.

7. Рувін С. О. Ціннісний вимір правового захисту моралі: компаративний підхід. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 квіт. – 1 трав. 2021 р.). Харків : Східноукр. наук. юрид. організація, 2021. С. 11–14.

8. Рувін С. О. Правовий захист суспільної моралі в межах етичного знання. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 серп. 2021 р.). Запоріжжя : Істина, 2021. С. 6–10.

9. Рувін С. О. Суспільна мораль транзитивного суспільства: сучасний філософсько-правовий дискурс. *Пріоритетні напрями розвитку правової системи України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28–29 січ. 2022 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2022. С. 17–20.

10. Рувін С. О. Гносеологія правового захисту суспільної моралі в діяльності правоохоронних органів України. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 4–5 лют. 2022 р.). Дніпро : Правовий світ, 2022. С. 14–17.

11. Рувін С. О. Концептуальність правового захисту суспільної моралі. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 лют. 2022 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2022. С. 8–12.

***Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:***

12. Рувін С. О. Імплементация посткласичної раціональності в сучасний дискурс правового захисту суспільної моралі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. № 2. С. 129–132.

13. Ruvин S. The motivation component of legal protection of social morals in the activities of law enforcement bodies of Ukraine: challenges of global development of society. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*. 2023. Vol. 1(47). P. 102–110. <https://doi.org/10.55643/ser.1.47.2023.483>

14. Ruvин S. Legal protection of public morality – axiology of legal relations and law enforcement activities in Ukraine: a modern comparativist approach. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*. 2023. Vol. 2(48). P. 128–136. <https://doi.org/10.55643/ser.2.48.2023.499>

ЗМІСТ

Список умовних позначень і скорочень.....	16
Вступ	17
Розділ 1. Теоретико-методологічне обґрунтування аналізу правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України	31
1.1. Історико-правові та соціальні особливості дослідження захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України	31
1.2. Понятійно-категоріальна структура та методологічна характеристика філософсько-правового аналізу захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України	52
<i>Висновки до розділу 1</i>	<i>71</i>
Розділ 2. Категоріально-онтологічна складова правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України	74
2.1. Міждисциплінарна компонента філософсько-правового підходу до правового визначення суспільної моралі	74
2.2. Правовий захист суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів як одна з філософсько-правових констант методу переконання.....	97
<i>Висновки до розділу 2</i>	<i>106</i>
Розділ 3. Гносеологічні підстави дослідження правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України.....	111
3.1. Гносеологічні константи аргументації антропологічного виміру правового захисту суспільної моралі в межах правоохоронної діяльності ..	111
3.2. Юридичне мислення як ідентифікатор соціально-культурного і дискурсивного визначення правового захисту суспільної моралі.....	126

3.3. Світоглядні концепти правового захисту суспільної моралі в межах правоохоронної діяльності як відображення правовиховного та правоосвітнього процесів в Україні.....	143
<i>Висновки до розділу 3</i>	157
Розділ 4. Праксеологічна характеристика антропологічного дискурсу реалізації правового захисту суспільної моралі в межах реформування правоохоронної системи в сучасній Україні	159
4.1. Мотиваційна визначеність правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України	159
4.2. Моральна саморегуляція державної влади щодо забезпечення правового захисту суспільної моралі в межах реформування правоохоронної системи в сучасній Україні	187
<i>Висновки до розділу 4</i>	212
Висновки.....	214
Список використаних джерел	227
Додатки	249

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

ДБР – Державне бюро розслідувань

ЕОМ – електронно-обчислювальні машини

ЗМІ – засоби масової інформації

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Суспільну мораль, як філософсько-правовий феномен, суспільний інститут та охоронюване законом благо, не варто плутати з поняттям моралі і моральності. Звісно, суспільна мораль не відособлена від понять моральності (як властивості особи чи суспільства) й моралі (як набору ціннісних характеристик). Проте в моралі, коли ми її розглядаємо як концепцію чи доктрину або ж розуміємо її як ціннісну систему певного індивіда, неодмінно концентрується два першопочатки: біологічний (індивідуальний) та соціальний (колективний). І саме друга категорія найбільш наближена до поняття суспільної моралі, яка після своєї «опозитивації», коли, певним чином «відфільтрувавшись» правниками й соціологами, ставши опрацьованою правозахисними й іншими неурядовими організаціями, виводиться специфічна формула суспільної моралі – охоронюваного законом блага і своєї формули того, що в суспільстві є моральним, а що аморальним, а головне – окреслюється відповідь на запитання про те, як забезпечити захист морального і протидію аморальному.

Суспільна мораль, якщо її розглядати як об'єкт взаємовпливів різних державних інституцій, неминує розглядається як цілісна система зі сукупністю пов'язаних елементів. Впливаючи на один з елементів конкретних суб'єктів, ми можемо сподіватися настання певних результативних наслідків з боку іншого, або ж наслідок впливу одного зі суб'єктів певним чином позначиться на іншому суб'єкті, що чинить вплив чи планує його чинити стосовно суспільної моралі. Отож, впливаючи на суспільну мораль, розглядаючи її як цілісну монолітну систему, ми неминує отримуємо зворотний вплив – дію на суб'єкт впливу стану суспільної моралі в її динамічному вимірі. Так ми підійдемо до питання, яке частково висвітлено в одному з розділів нашого дослідження: про мотивацію правоохоронця захищати суспільну мораль, але з погляду не тільки наявності чітко окресленого нормативного підґрунтя, а й з особистісних чинників, таких як

професійна самосвідомість й ідеологічна обґрунтованість, готовність захищати суспільну мораль, що ґрунтується на системі природного права, його духу, цінностях та ідеалах.

Принагідно зазначимо, що вплив державних органів в цілому і правоохоронних зокрема варто розглядати як вплив соціокультурної детермінанти, що характеризується набором моральних якостей певного гатунку і є таким, що походить з природи суспільства й держави (поряд із культурою, економікою, релігією), а не людини і її біологічної природи (де основними детермінантами постають інстинкти); є таким, що впливає на обидва макрорівні суспільної моралі – ідеологічний та практичний, а також стосується внутрішніх мотиваційних чинників правоохоронної системи, на протидію зовнішнім (нормативним) факторам.

Почнімо з того, що існує певний визначений, хоч і не позбавлений варіативності, межовий потенціал впливу на суспільну мораль як таку, а також сформований у певному просторово-часовому континуумі моральний автопортрет державної влади і правоохоронних органів. Точки їх кореляції і визначатимуть спроможності кожної зі систем щодо можливостей взаємовпливу. Можна сказати, що є певна формула для провадження успішного впливу однієї системи на іншу, коли йдеться про плановий, а не синергетичний характер, а саме: формулювання чітко визначеного бажаного результату, як акме, до нього потрібно прагнути (до того ж, враховуючи перманенті зміни й динаміку суспільного життя), а вплив не повинен суперечити природі системи, її якостям і провідним детермінантам.

Позаяк правоохоронні органи є тим органом державної влади, компетенція якого найбільш чітко торкається захисту суспільної моралі, то можна припустити, що в цьому випадку саме вони можуть слугувати своєрідним механізмом, за посередництвом якого влада у більш глобальному сенсі може управляти суспільною мораллю як об'єктом, використовуючи правоохоронні органи як керуючу детермінанту. Найбільш логічним у такому ракурсі було б поєднання трьох базових методів впливу: якісного

нормативного закріплення постулатів суспільної моралі; формування так званих м'яких точкових зусиль – тактичних прийомів, які стосуються конкретної ситуації, що мають плановий системний характер, тобто характеризуються цілеспрямованістю (реагування правоохоронних органів на конкретне правопорушення у сфері суспільної моралі, їх превенція і профілактика); і, що не менш важливо, формування стійкого й переконливого морального портрету правоохоронця як представника державної влади – захисника суспільної моралі, з високими, суспільно бажаними і затребуваними особистими якостями.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на працях відомих фахівців з філософії і філософії права, серед яких: О. Балинська, О. Бандура, В. Бачинін, В. Бігун, В. Бліхар, В. Вовк, Т. Гарасимів, О. Грищук, Н. Гураленко, О. Данильян, В. Дудченко, В. Журавський, А. Карась, В. Костицький, С. Максимов, В. Налуцишин, О. Омельчук, М. Панов, С. Рабінович, В. Савенко, Ю. Цуркан-Сайфуліна, С. Сливка, А. Токарська, М. Требін, М. Цимбалюк, І. Шутак, Н. Хамітов та ін. Їхній науковий доробок становить теоретичний скелет вивчення наукової проблеми в дисертаційній роботі та розробки авторського підходу до її розв'язання.

Окрім того, на результати дослідження значний вплив мали й ідеї фахівців із загальної держави і права: С. Гусарєва, Р. Калюжного, М. Кельмана, М. Козюбри, І. Онищука, П. Рабіновича, О. Тихомирова, Ю. Шемшученка та ін. Також проаналізовано й наукові доробки українських та зарубіжних учених, у дослідженнях яких тією чи іншою мірою відображено онтологічний, гносеологічний, антропологічний, аксіологічний і праксеологічний виміри правового захисту суспільної моралі. Це, наприклад, роботи Я. Аронова, В. Бойченка, О. Бухтатого, Є. Курінного, А. Кучука, Ю. Михайлової, В. Ортинського, Л. Сокурянської, О. Стасевська, В. Тація, Н. Хамітова, Г. Яворської та ін.

Беручи до уваги багатоаспектність феномену суспільної моралі, зокрема її філософсько-правовий вимір, доцільно відзначити й ті наукові праці

фахівців з інших галузей права та гуманітарних наук, що мали вплив на формування авторської позиції і вирішення поставлених завдань. Наприклад, тут можемо назвати таких авторів, як: Р. Благута, І. Грабовська, Н. Гребінь-Крушельницька, Т. Грицай, О. Дячук, О. Ємець, О. Захарова, М. Іванець, А. Карась, О. Кирбят'єв, А. Кубасенко, М. Кульченко, В. Москаленко, В. Мосяженко, В. Надурак, В. Нападиста, Н. Новицька, Ю. Пелех, Н. Перепелиця, Т. Петрова, І. Припхан, О. Резнік, В. Середа, О. Сидоренко, В. Скиртач, В. Степаненко, М. Хавронюк та ін.

Беручи за основу важливі результати наявних в українському й міжнародному дискурсах наукових розробок, визнаємо їхні досягнення в кожному з процитованих і вивчених результатів. Водночас хочемо наголосити, що досі немає комплексного аналізу виокремленої в темі дисертаційної роботи наукової проблеми. Глобалізаційні і трансформаційні процеси в українському суспільстві та в міжнародній спільноті вирізняють саме філософсько-правовий дискурс, що стосується правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України. Ці, зазначені вище, та інші причини слугували підставами вибору теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження виконуватиметься відповідно до наукової теми Хмельницького університету управління імені Леоніда Юзькова на 2017–2026 роки «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 01178U000103) та згідно з планом науково-дослідної роботи Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в дослідженні філософсько-правових засад правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі *завдання*:

– вказати на теоретико-концептуальні засади розуміння і тлумачення поняття «правовий захист» системи суспільної моралі за допомогою засобового інструментарію системи правоохоронних органів, демаркуючи його зі схожим за сенсовим наповненням терміном «правова охорона»;

– виокремити позитивні аспекти захисту суспільної моралі з-поміж компаративних запозичень, що продемонстрували високі показники ефективності й відбулися за схожих історичних детермінант наближеного часового континууму;

– розкрити зміст оперантних термінів методології дослідження взаємодії систем суспільної моралі і правоохоронних органів – світогляду, методологічної парадигми, методологічних принципів, підходів, методів і прийомів, – зокрема в аспекті захисту однією досліджуваною системою іншої;

– висвітлити поняття соціальної взаємодії як надважливого чинника, що сприяє захисту системи суспільної моралі засобовим інструментарієм системи правоохоронних органів в аспекті розуміння соціальної взаємодії крізь призму інтеграції, що зараз постає основою дослідницької методології нашого дослідження;

– розкрити природу інституційного компонента правового визначення суспільної моралі на основі аналізу її об'єктивної сторони, що виявляє себе у специфічному характері організації суспільної практики й діяльності інститутів, які забезпечують її функціонування;

– довести, що упорядкованість соціального середовища, яка виражається у правосумісності суспільних відносин, визначає особливості правового захисту суспільної моралі;

– визначити місце правоохоронних органів у справі захисту суспільної моралі для упорядкування суспільних відносин задля забезпечення правопорядку й безпеки громадян на засадах розбудови правоохоронної системи;

– роз'яснити специфіку здійснення захисту суспільної моралі правоохоронними органами на засадах активного поєднання примусу й

переконання як методів активного впливу на світоглядні основи людини та суспільства;

– розкрити сутність профілактичної компоненти процесу захисту суспільної моралі правоохоронними органами держави;

– проаналізувати можливості гносеологічного підходу, застосувавши його у вивченні правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів, що дасть змогу виділити поняття гносеологічної константи як умови пізнання права й обґрунтувати її особливості через аналіз суб’єкт-об’єктних відносин пізнавального процесу;

– визначити, в який спосіб правоохоронна діяльність відображає довіру як форму суспільного інтересу щодо захисту суспільної моралі, як це вкладається у правове поле і чи можна пояснити діяльність суб’єкта права (правоохоронних органів) щодо пізнання ним права в рамках сучасного українського суспільства, застосовуючи для цього можливості юридичного мислення і законів логіки;

– виокремити пріоритетні напрями діяльності правоохоронних органів щодо захисту ними суспільної моралі в контексті завдань повоєнної розбудови України;

– розкрити зміст поняття моральної саморегуляції суб’єкта права, вказуючи на історичні види форм права, що становлять собою ядро аксіологічної, внутрішньої детермінанти моральної саморегуляції, а також на законодавчі джерела, що є зовнішньою, нормативною складовою цього явища;

– обґрунтувати діалектичну взаємодію суспільної моралі та правоохоронних органів, узагальнюючи рівень їхнього взаємовпливу й підсумовуючи взаємну інтеграцію.

Об’єктом дисертаційного дослідження є сфера суспільних відносин, спричинена правовим захистом суспільної моралі.

Предмет дослідження – правовий захист суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України.

Методи дослідження зумовлені об'єктом і предметом дослідження. Наші твердження щодо міждисциплінарності й багатоконпонентності суспільної моралі ілюструються широкою методологічною розгалуженістю і вертикально, і горизонтально. Адже система правоохоронних органів передусім є сукупністю вертикальних (структура) і горизонтальних (власне система, або ж по-іншому – система у вузькому сенсі слова) ланок взаємодії. Це їх суттєво об'єднує з мораллю, що також є, по-перше, злагодженою системою, а по-друге, – суспільним творінням.

За допомогою *історико-правового методу* вивчено історію становлення і функціонування окремих правових інститутів, формування концепту «суспільна мораль» у темпоральних ретроспективних межах (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1, 4.1). *Функціональний метод* дав змогу розглядати правоохоронний орган як такий, що запобігає правопорушенням, займаючись їх профілактикою, розшуком осіб, що вчинили злочин, охороною громадського порядку й безпеки (ця функція найбільш чітко відображає захист норм суспільної моралі), оперативно-розшуковими заходами й розшуковою і розвідувальною діяльністю, знову ж таки задля захисту суспільної моралі (підрозділ 4.3). *Системний підхід* уможливив з'ясування внутрішньої і зовнішньої будови, усвідомлення завдань, мети і цілей здійснення правоохоронної діяльності в різних її зрізах (підрозділ 2.2). *Системно-структурний спосіб* забезпечив структурування й характеристику базових елементів методології, що застосовано задля пізнання процесу взаємовпливів двох систем – суспільної моралі і правоохоронних органів (підрозділ 3.3). *Діалектичний підхід* забезпечив аналіз усіх наявних концепцій і парадигм, окремих плеяд поглядів на практичну юридичну, а відтак і правоохоронну діяльність (підрозділ 4.1). *Аксіологічний та антропологічний підходи* дали змогу проаналізувати взаємодію системи суспільної моралі з правоохоронною системою та юридичною сферою загалом (підрозділи 4.1, 4.2). *Гносеологічний підхід* став основою саме для філософсько-правового дискурсу щодо захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів (підрозділи 3.1–

3.3). *Феноменологічний підхід* уможливив характеристику ключових ознак та особливостей, а також базових параметрів, що висвітлюють феномен діяльності правоохоронних органів, порівнюючи його з іншими, у нашому випадку з феноменом суспільної моралі (підрозділи 4.1, 4.2). *Діяльнісний метод* забезпечив деталізацію правоохоронної діяльності як такої, поділяючи її на підвиди: правоохоронну і правозахисну, діяльність поліції, прокуратури, органів досудового слідства й дізнання, діяльність таких новостворених органів, як Державне бюро розслідувань та Національне антикорупційне бюро тощо (підрозділ 1.2, розділ 4). Окрім того, під час дослідження були використані й *логічні методи* (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія) для визначення ознак, критеріїв класифікацій, тенденцій інноваційного розвитку досліджуваних правових інститутів; соціологічні методи та ін.

Теоретичною базою дисертації стануть наукові праці в галузях теорії і філософії права, соціології права, соціальної філософії українських та зарубіжних учених.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській науковій літературі комплексним дослідженням, у якому на рівні дисертації доктора філософії концептуалізовано сучасні теоретико-прикладні перспективи філософсько-правових дискурсів щодо правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України.

Основні результати роботи, що становлять наукову новизну і практичну значущість, полягають у такому:

уперше:

– розкрито зміст поняття основ теорії комплексного концептуального дослідження правового захисту системи суспільної моралі засобовим інструментарієм та заходами системи правоохоронних органів крізь призму інтегративної методології. На підставі порівняльного методу принагідно здійснено спробу провести паралелі між нею й методологією соціальної взаємодії або соціального обміну, що характерно під час вживання заходів

захисту системи суспільної моралі системою правоохоронних органів у практичній площині;

– проаналізовано основні напрями визначення суті суспільної моралі у філософсько-правовому вимірі цього феномену, що передбачає загальносуспільне визнання певної стійкої системи правил поведінки особи на засадах критичного осмислення суцього й наявності правового обґрунтування особливостей суспільних взаємовідносин;

– розкрито особливості застосування засобів примусу й переконання в процесі активного впливу правоохоронних органів на суб'єкти суспільних відносин задля захисту суспільної моралі. Відтак з'ясовано, що важливим чинником розуміння особливостей захисту суспільної моралі правоохоронними органами держави є положення, відповідно до якого упорядковуються суспільні відносини для забезпечення правопорядку й безпеки громадян на засадах розбудови правоохоронної системи, суб'єкти якої наділяються повноваженнями застосування легітимного примусу. Загалом, здійснюючи вплив на поведінку особи, примус допускає заперечення її волі. Саме тому актуалізується значення широкого застосування за таких обставин методу переконання, а тому констатується надзвичайна значущість саме цього методу у справі утвердження у свідомості особи високих морально-етичних стандартів;

– у межах правового захисту суспільної моралі виокремлено поняття гносеологічної константи як системного поняття, що об'єднує пізнавальний, моральний та емоційно-чуттєвий компоненти, які спільно детермінують пізнавальну діяльність суб'єкта права і знаходять прояв у різних видах професійної (правоохоронної) діяльності, скерованої на правовий захист суспільної моралі;

– запропоновано трактувати триєдину мету постнекласичної раціональності у правовому захисті суспільної моралі в межах трансформації українського суспільства через поєднання раціонально-логічних підходів з

інтелектуальними й особистісними якостями дослідника та на основі визнання динамічно змінюваної дійсності;

– сформульовано визначення поняття дворівневості системи моральної саморегуляції, зокрема виокремлено підхід, що ґрунтується на компіляції двох взаємопов'язаних та взаємообумовлених детермінант: аксіологічної внутрішньої, яка становить собою ціннісний каркас засад суспільної моралі, що базується на історичних формах права, та нормативної зовнішньої, основаної на чинному міжнародному й вітчизняному законодавстві;

удосконалено:

– методологічний інструментарій дослідження системи суспільної моралі і системи правоохоронних органів, зокрема запропоновано власні авторські визначення кожного елемента методологічного арсеналу – світоглядного кругозору дослідника – як базової властиво персоналізованої категорії, що визначає спрямованість наукової розвідки; методологічної парадигми – як фіксації авторської уваги на тій чи іншій науковій методологічній школі; методологічних принципів – засадничих ідейних постулатів дослідження; методологічних підходів – сукупності методології тієї чи іншої наукової галузі, межі якої визначаються власним науковим стилем і «почерком» дослідника; власне методу як основного способу наукового пізнання, а також методичного прийому – найбільш ситуативно доцільного застосування двох і більше методів чи їхніх елементів;

уявлення про концепт «система» і «системність» як її ознаку. Йдеться про важливість усвідомлення поняття системності під час аналізу макрооб'єктів дослідження взаємодії суспільної моралі і правоохоронних органів. Системний характер цих явищ, що, як правило, характеризує високий і складний рівень розвитку того чи іншого наукового феномену, у цьому випадку дає змогу зробити висновки про розуміння системи як синтезу: структури – горизонтально розташованої групи однопорядкових елементів, що діють на засадах координації і пов'язані між собою, та власне системи (або системи у вузькому сенсі слова) – як вертикально розташованої групи

ієрархічно пов'язаних елементів, що діють на засадах субординації і є взаємопов'язаними. Лише враховуючи системний характер суспільної моралі та правоохоронних органів, можемо говорити про їхню наукову цілісність, комплексність, вагу і здатність до інтеграції та взаємовпливів;

– підхід до розуміння суспільної моралі як системи цінностей, що дало змогу визначити ті характеристики суспільної моралі, які сприяють реалізації процесів становлення особистості в рамках конкретно визначеного соціуму, адже в такому разі на основі формування й розвитку ціннісних орієнтацій удосконалюються параметри суб'єктів соціального, що свідчать про поступальний розвиток суспільства;

– розуміння правового захисту суспільної моралі як комплексної проблеми завдяки введенню до неї гносеологічної складової, що дало змогу трактувати пізнання як духовно-практичну самостійну діяльність;

– розуміння правового захисту суспільної моралі правоохоронними органами на основі визнання соціальної дійсності такою, що динамічно і швидко змінюється і в якій переплітаються багатоманітні явища, випадкові і закономірні зв'язки тощо, а також потреби й інтереси людей – представників різних соціальних груп;

– методику й методологію дидактичної праці з молодими правоохоронцями, зокрема з курсантами, у напрямі, що сприятиме зростанню їхнього професійного самовдосконалення і покращення якості й показників моральної саморегуляції в майбутній професійній діяльності;

набули подальшого розвитку:

– питання про теоретико- і філософсько-правове розмежування понять «правова охорона» і «правовий захист», що неодноразово порушувалися в наукових розвідках, проте досі є доволі дискусійними, а тому потребують подальших розробок і переосмислення з урахуванням динаміки правових реалій, тим більше, коли йдеться про зріз суспільної моралі в контексті взаємозв'язків із правоохоронними органами;

– методологічне обґрунтування пропозиції щодо рецепції окремих норм законодавства країн Балтії, зокрема Латвійської Республіки, у сфері захисту суспільної моралі крізь призму соціальної пропаганди засобами масової інформації, а також заборони певного телевізійного контенту на підставі аналізу проведених соціологічних досліджень;

– дослідження інституційного напрямку визначення суспільної моралі, що дало змогу виявити механізми взаємодії і зв'язків суб'єктів суспільних відносин, оцінювання їхньої поведінки за дотримання формальних і неформальних норм, а також визначення оцінки ефективності соціальних структур (інститутів). Об'єктивна сторона суспільної моралі виявляє себе в характері організації суспільної практики й діяльності інститутів, які забезпечують її функціонування. Це зумовлює формування суспільної моралі як відображення колективної (суспільної) моральності, аналіз чого можна звести до певних положень. Важливим фактором суспільної стабільності є впорядкованість соціального середовища, що проявляється у правосумісності суспільних відносин, що забезпечується і відповідними органами державної влади, і різноманітними громадськими інститутами;

– філософсько-правове обґрунтування методики застосування засобів переконання в захисті суспільної моралі правоохоронними органами, що дало змогу встановити, що такі взаємовідносини між суб'єктами правоохоронної діяльності сприяють успішному засвоєнню стороною, яка перебуває під впливом правоохоронних дій, важливих параметрів суспільної моралі як сукупності значущих правил поведінки особи в суспільстві;

– розуміння соціальної підтримки правоохоронних органів громадянським суспільством через аналіз консолідаційної ролі довіри в суспільних відносинах;

– поняття «правовий захист суспільної моралі», а також такі поняття, як гідність, патріотизм, обов'язок і відповідальність;

– концепції про наявні загрози системі суспільної моралі, що виокремлюються з доктринального і праксеологічного аналізу теорії та

практики правового захисту суспільної моралі й мети правової охорони і захисту суспільної моралі.

Практичне застосування одержаних результатів дослідження.

Практична цінність роботи полягатиме у використанні розроблених дисертантом у результаті дослідження пропозицій і висновків:

у науково-дослідній сфері – для подальшого подолання проблемних вимірів філософсько-правового дискурсу правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України;

у сфері правотворчості – для вдосконалення чинного законодавства України, зокрема що регламентує застосування і реалізацію правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України;

в освітньому процесі – під час організації освітньої діяльності й викладання навчальних дисциплін правового циклу, а також для підготовки методичних розробок, навчальних посібників, підручників з дисциплін «Філософія права», «Теорія та історія держави і права», «Соціологія права», «Політологія», «Адміністративне право», «Юридична логіка», «Професійна етика юриста».

Особистий внесок здобувача. Наукові положення і пропозиції, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї, які є результатом особистого наукового пошуку і творчого осмислення предмета дослідження, що зазначено в переліку наукових праць.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були оприлюднені на науково-практичних заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 9–10 квітня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення» (м. Харків, 30 квітня – 1 травня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 27–28 серпня 2021 р.); Міжнародній науково-

практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку правової системи України» (м. Львів, 28–29 січня 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпро, 4–5 лютого 2022 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 18–19 лютого 2022 р.).

Публікації. Положення і висновки, сформульовані в дисертації, викладено в 14 наукових публікаціях, що висвітлюють основні наукові результати дисертації (1 стаття у науковому періодичному виданні, що індексується в наукометричній базі даних Web of Science Core Collection та Scopus; 4 статті у виданнях, які належать до наукових фахових видань України з юридичного напрямку; 6 наукових праць, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації) та 3 наукові публікації, які додатково відображають результати дисертації.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (213 найменувань на 22 сторінках), 1 додаток. Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінку, із них 210 сторінок – основний текст.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ АНАЛІЗУ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В МЕЖАХ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

1.1. Історико-правові та соціальні особливості дослідження захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України

Дослідження системи суспільної моралі безпосередньо пов'язане зі значною кількістю векторної проблематики у сфері соціальних дисциплін, зокрема власне соціології й історії, а також порівняльного пізнання. Це істотно ускладнює її методологію і понятійно-категоріальний апарат, але про це йтиметься в наступному підрозділі нашого дослідження. Зараз же ми поговоримо про загальнонаукові, соціальні, історичні й компаративні аспекти проблеми.

Отже, неможливо дослідити проблему суспільної моралі, а тим більше впливу на неї правоохоронних органів, лише інструментарієм права. Хоча це мало би бути логічним з огляду на спрямованість нашого дослідження, його тематику й наукову галузь. У зв'язку із власною мультидисциплінарністю проблема торкається права, соціології, філософії, психології, етики тощо. Водночас багато термінологічних і методологічних аспектів є схожими між собою, адже перелічені вище наукові галузі є й гуманістично-центричними, покликаються на спільні філософські і загальнонаукові витоки й засади.

А втім, у чому ж саме полягають засадничі концептуальні особливості нашої розвідки? Термін «суспільна мораль», як і саме поняття, окреслене цим терміном і зміст якого розкривається в ньому, розглядається в нашому дослідженні (практично в кожному розділі) під різними кутами зору залежно

від того, який із мікрооб'єктів зазначеного макрооб'єкта підлягає дослідженню в конкретному підрозділі дослідження.

Значущий пласт підбору дослідницького спрямування припадає також на ситуативно використовувану методологію. Звісно, вона не є стихійною, спонтанною (хоча й таке можливе, коли йдеться про методологічні прийоми). Найчастіше ж вона є стійкою, предметною й обґрунтованою до свого доречного застосування. Наприклад, аналізуючи зміст поняття «суспільна мораль» крізь призму її охорони й захисту, зокрема за допомогою наявного нормативно-правового матеріалу, ми неминуче активно використовуємо юридичний, а точніше – техніко-юридичний метод. Розглядаючи ж суспільну мораль як акме, цінність, принципову й засадничу категорію, ми неминуче вдаємося до аналізу поняття суспільної моралі як набору сенсів, а відтак аналізуємо проблематику за допомогою методики правового натуралізму. Уже згадувана вище полінауковість окресленої проблематики є складною у зв'язку зі самим цим фактом, з іншого боку – напрочуд продуктивною й наукоємною.

То які ж концепти ми найчастіше використовуємо в нашому дослідженні? Найперше це ті інструментальні терміни, що найбільше трапляються на його сторінках і зазначені в заголовках. Наприклад, окрім поняття «суспільна мораль», ми дуже часто зустрічаємо поняття «правова охорона» і «правовий захист». Поняття, що суттєво різняться для розуміння юриста у зв'язку з різним соціальним значенням, пересічній людині можуть видатися синонімами. І те, й інше ми намагаємося моніторити крізь призму права, законодавства, діяльності компетентних державних органів, які на це уповноважені, функціонування самого громадянського суспільства, що неодмінно відображається на цих станах. Більш поширеним у побутовому використанні є концепт «захист». Ідеться про повернення справедливого стану речей, який був до вчинення щодо об'єкта правової охорони будь-яких протиправних діянь.

Як бачимо, мова йде саме про об'єкт правової охорони (коли ми говоримо про це в розрізі перманентного стану речей). Тоді як об'єктом

правового захисту ця категорія (мається на увазі суспільна мораль) стає лише у своєрідному порядку регресу, тобто коли йдеться про вчинення конкретних посягань, а не просто наявності факту потенційної загрози. Видається логічним, що в нашому випадку, коли мова йде про перманентний стан справ, коли суспільна мораль перебуває під охороною закону, як благо, у назві нашого дослідження мав би бути використаний цей термін. Проте це не зовсім так, адже, досліджуючи тексти закону, як джерела правової охорони суспільної моралі, ми зараз моніторимо їх на предмет виявлення в них дієвих засобів потенційного захисту. Вдале висвітлення концептуальних засад нашого дослідження також неможливе без урахування другого із самостійних об'єктів – поліцейської системи та її ролі в контексті захисту первинного об'єкта – системи суспільної моралі.

Суспільну мораль і поліцію об'єднує те, що їх обох ми розглядаємо в контексті *системності* як ознаки. Обидві наші взаємопов'язані системи, що впливають одна на одну, є насамперед системами – цілісними утвореннями, що володіють певною конструкцією, взаємопов'язаністю внутрішніх елементів, яка чинить вплив і піддається впливу. Обидва ці макрофеномени визначають і детермінують один одного: передусім суспільна мораль чинить вплив на систему поліції, якщо говорити у вузькому сенсі слова, та систему правоохоронних органів, якщо йдеться про більш ширший вимір проблеми. Більше того, їхні концепти перекликаються, сенси і змістовні наповнення віддзеркалюють одне одного. В обох із них серцевиною є спільність, колектив, об'єднання людей за тією чи іншою ознакою. Переважно за ознакою належності до певної територіальної організації політичної влади, якою є держава. Тож одним із базових концептуальних аспектів нашого дослідження постає людина, як центральний і знаковий суб'єкт усіх соціально-гуманітарних дисциплін.

Людина творить мораль. Спершу як принципи, засади, що виокремлюються із функціонування суспільства з певним набором традицій та архетипів. З моральних, морально-етичних норм виокремлюються мононорми

– регуляторний синтез релігії, моралі, соціальних норм, з якого в подальшому виростають цілком цивілізовані і конструктивні правові норми. Тож людина, якщо точніше – людина колективна, або ж колективна особа, як буде правильніше сказати, зважаючи на вагомість не стільки біологічного, скільки соціального наповнення, творить мораль на певному етапі свого сталого розвитку. Досягши цього й отримавши від функціонування моралі позитивний результат, на прикладі явних і реальних соціальних ситуацій, суспільство вийшло на принципово інший, вищий щабель, коли фізична сила, як неодмінна перевага, відійшла на другий план. Остання поступово з методу забезпечення стабільності і правопорядку стала відверто негативним фактором, адже її іншою стороною є перманентна потенційна загроза й небезпека. Мабуть, не варто акцентувати на пануванні принципів справедливості в суспільстві й колективі, до якого так чи інакше прагнули усі члени конкретної колективної особи. Тож після створення первинної щодо правоохоронних органів системи суспільної моралі й досягнення цивілізованого рівня суспільних відносин постає новий запит – *запит на пошук системи, яка б спромоглася захистити наявну, уже сформовану систему суспільної моралі* – цього нового, схваленого колективною більшістю, не ідеального, але напрочуд вдалого, мінливого феномену соціального життя. Власне тоді держава задається питанням формування механізму підтримання схваленого суспільною більшістю дійсного стану справ. Виникає запитання щодо того, хто б займався превенцією порушень системи суспільної моралі, елімінацією негативних наслідків такого стану і, зрештою, покаранням за такі порушення.

Закономірно, що така система суб'єктів і заходів захисту неминуче формуватиметься із членів того ж таки суспільства. У ній вони розвивалися, формуючись як особистості, тож їхній моральний менталітет пронизаний тими ж принципами. Молоді правоохоронці, ще задовго до того, як стали ними й обрали свою професію, пройшли більшість етапів соціалізації, а значить сформували свій моральний портрет як члена суспільства, звісно, із врахуванням власних психологічних особливостей, рис характеру,

властивостей темпераменту, родинних традицій, релігії. Отже, основними концептами нашої наукової розвідки є суспільна мораль як система, тобто моральна система, а також система правоохоронних органів, або правоохоронна діяльність як система.

Принагідно нагадаємо, що мається на увазі під поняттям системи. Отож *системою* є певна багаторівнева вертикальна конструкція, що складається із взаємопов'язаних між собою елементів і структурних зв'язків між ними [174, с. 594]. Система також має стихійно чи планово організовану, проте завжди конкретно визначену мету, що є пусковим механізмом для функціонування усіх її елементів на виконання певних завдань на різних рівнях і системи загалом для реалізації цілей. Мораль же як система є сукупністю взаємопов'язаних між собою норм регулятивного характеру, поглядів, уявлень, що регулюють поведінку людей. У найбільш ширшому сенсі слова мораль – це сукупність охоронюваних благ (моральних цінностей, принципів, засад і категорій), а також перелік правил поведінки, спрямованих на забезпечення схоронності власних об'єктів від різноманітних посягань.

Як відомо, норми моралі не містять імперативної дії, за їх порушення не настає відповідальність, за винятком суспільного осуду. У зв'язку із цим аспектом виникла гостра потреба у створенні системи захисту норм моралі за допомогою системи заходів і засобів регуляторного характеру. Захистити мораль від різноманітних загроз і викликів було важливим у різні періоди розвитку людства [144]. На більш ранніх етапах така роль припадала на племінні й общинні старійшини, на менш ранньому – відводилася державним володарям і церкві, а з перманентним суспільним розвитком – припала на конкретно визначені державні органи.

На цьому етапі постало ще одне питання: інститути, що є суб'єктами захисту в різні історичні періоди, було визначено, проте повинен був існувати конкретний нормативно-правовий акт, який був би спроможний регулювати взаємини у цій сфері, визначаючи в такий спосіб сферу можливої компетенції зазначених суб'єктів, принципи й методи їхньої взаємодії із суспільством,

межі охорони об'єктів та норм суспільної моралі тощо. Цей нормативно-правовий акт мав бути доволі розгалуженим та об'єктним за змістом, але водночас нормативно економним і доступним, адже він був єдиним у сфері собі подібних. Бо, як відомо, не існує кодексу, чи, наприклад, міжнародного нормативно-правового акта, ратифікованого Україною, що визначав би відповідальність за порушення моральних норм. Усе це і призвело до появи, свого часу, Закону України «Про захист суспільної мораль» [127], де визначено базові поняття й категорії у змісті конкретних термінів, що і становлять собою охоронювані мораллю блага, принципи, засади, методи, які визначають взаємини між суб'єктами, засоби, якими наділив їх закон, та втілюють конкретні заходи охорони об'єктів і норм суспільної моралі.

Відтак можна стверджувати, що те, що було творінням народу (норми моралі), а не законодавчого органу, перейшло під охорону державних інституцій та органів влади (якщо конкретніше – правоохоронних органів), від протиправних посягань індивідуальних, маргіналізованих чи осіб зі злим умислом до однієї великої колективної особи – суспільства. Отже, на цьому етапі концепт моралі як системи права впритул стикається з іншим ключовим концептом нашої розвідки – системою правоохоронних органів.

Усе наше подальше дослідження так чи інакше відштовхуватиметься від кожного з концептів-систем і розгортатиметься навколо найбільш проблемних питань та аспектів їх кореляції. Тлумачення поняття системи правоохоронних органів (правоохоронної системи) може видатися менш дискусійним та більш однозначним за тлумачення система моралі. Це зумовлено найперше тим, що мораль є категорією натуралістичної концепції права, має природо-правовий характер, тоді як система правоохоронних органів – категорія однозначно більш матеріальна і нормативістська. Це логічно і правильно, проте не однозначно, адже різні правові доктрини по-різному тлумачитимуть це питання, зокрема в межах конституційного права, державного будівництва й місцевого самоврядування, філософії й соціології права тощо.

Що ж стосується законодавства, то в ньому нам пропонується радше дефініція поліції та інших конкретно визначених органів з-поміж тих, що традиційно належать до органів, які покликані забезпечувати правопорядок у суспільстві. Ми погоджуємось, що правоохоронним органом є передусім поліція, але вона не єдина в окресленій системі. Не останнє місце в контексті захисту суспільної моралі відводиться прокуратурі, Службі безпеки України, Національному антикорупційному бюро, Державному бюро розслідувань тощо. Зрештою, спеціальні комісії у сфері телебачення і радіомовлення, що цензурують інформаційний контент, де-факто також належать до системи правоохоронних органів, коли йдеться про аспекти захисту об'єктів і норм суспільної моралі.

Якщо з поняттям системи все більш-менш зрозуміло, то поняття структури потребує додаткових коментарів. Структурою заведено називати внутрішню горизонтальну конструкцію переважно рівнозначних за своєю силою компонентів, що взаємодіють між собою й об'єднуються єдиним керівним центром управління, координації тощо [174, с. 606]. Структура системи правових норм, як один з елементів її конструкції поруч із системою, – це сукупність об'єктів, суб'єктів і норм суспільної моралі.

Суб'єктами суспільної моралі є всі без винятку члени суспільних відносин. Вони можуть сприймати її по-різному: суспільно активно чи нігілістично; остерігаючись страху відповідальності й маргінально чи свідомо й охоче, а також, що не менш важливо, брати більш активну чи пасивну участь у творенні самих норм моралі й утвердженні і збереженні моральних об'єктів, як суспільних благ.

Що ж стосується об'єктів структури суспільної моралі, то чи не найбільш влучно їх охарактеризовано в Законі України «Про захист суспільної моралі» (втратив чинність 31.03.2023 на підставі Закону України «Про медіа» від 13.12.2022), де йдеться про те, що під правову охорону підпадають такі суспільні цінності, як релігійні й духовні почуття громадян, гідність і недискримінація за ознакою віри, раси, нації, гендеру, мови тощо, історичне

минуле й культурна спадщина народу, здоровий психологічний розвиток дитини, немайнові права дитина в цілому, благопристойність суспільства. Усі зазначені цінності так чи інакше охоплюються поняттями, що закріплені у згаданому законі як об'єкти посягань, а отже, й об'єкти правового захисту цього нормативно-правового акта і позитивного права загалом.

Тож очевидно, що зазначені блага є тією чи іншою мірою суспільними цінностями. Держава охороняє об'єкт і це логічно й виправдано, проте об'єкт цей – не просто абстрактна категорія. Під нею розуміють певне благо і значущу й високо поставлену для суспільства категорію – аксіологічний концепт. Такого роду цінності – і одиничні, і в множині – покликані захищати суспільство, сприяти його перманентно довгому, стійкому, сталому розвитку. І навпаки, якщо матиме місце практика частого посягання на такі цінності, суспільство однозначно не розвиватиметься, а занепадатиме. Так, поступово, випадок за випадок, людству загрожувало б знову скотитися до категорії, що є протилежною до цивілізованості й гуманності суспільних відносин.

Власне кажучи, тут цілком справедливим буде згадати про гуманізм як визначальний на сьогодні принцип правових і соціальних відносин, а також інші, не менш важливі принципи права, що закріплені в міжнародних нормативно-правових актах: верховенство права, свобода, рівність, справедливість тощо [38]. Наприклад, неможливо уявити втілення принципу справедливості і рівності в дію за умови, коли наявні факти дискримінації за певною соціальною ознакою. Зрештою, складно вести мову про верховенство права, коли духовно-культурні почуття якоїсь частини громади нівелюватимуться чи зумисне зневажатимуться. І попри те, що всі ці принципи між собою рівні, тобто характеризуються координаційними рівносильними зв'язками, саме гуманізм є визначальним з-поміж принципів новітньої післявоєнної правової доктрини. Свідченням цьому є, зокрема, активна критика Закону України «Про суспільну мораль», позаяк першопочатково він суттєво звужував обсяг предмета правового регулювання, визначаючи

загрозливими для соціуму об'єктами переважно порнографію, обіг еротичного й сексуального контенту.

У зв'язку із цим, активно обговорювалися різні законопроекти, що стали б на шляху внесення змін і доповнень до чинного закону власне в контексті декілька разів згаданої вище гуманізації суспільних відносин, що особливо важливо з огляду на нові воєнні реалії та збільшення суспільної напруги. Скажімо, законопроект, що в самій своїй назві дає вказівку на людину як найвищу соціальну цінність, має назву «Про культуру» [128]. Законопроект акцентує на ціннісному змісті й наповненні категорій моралі, тобто на зверненні до ціннісного підходу у вимірі моралі, що, на думку окремих авторів, є одним із найбільш доречних аспектів, а також на наданні суспільству суспільних послуг, що сприяють утвердженню властивих йому цінностей. Відтак цінності і їхній зміст пронизують абсолютно всі без винятку види суспільних відносин. Саме вони є ядром особистості, світогляду людини, визначають її спрямованість, орієнтири, наділяють вагою або понижують статус тих чи інших речей, явищ, процесів, відносин, соціальних зв'язків [43, с. 86].

Цінності поділяються на певні види, зокрема матеріальні і духовні. На підставі одних серед інших виокремлюють індивідуальні та соціально орієнтовані почуття. Окрім цього, *цінність* – своєрідний ідентифікаційний код індивідуальної чи колективної особи. Саме вони відображають переконання й ідеали всіх суб'єктів права, суспільства і народу зокрема. Що більш зрілим рівнем розвитку характеризується суспільство, то стабільнішими є його цінності, і навпаки – незріле суспільство, як і будь-яка інша колективна особа, характеризується їх мінливістю й нестійкістю, гнучкістю. Утверджені, вкорінені цінності переростають у статус норм. Таким є механізм моральної еволюції суспільства. Чим же є властиво моральні цінності? Константами й категоріями, які детермінують кодекс суспільної поведінки, визначаючи, що загалом є прийнятним, а що ні.

Для прикладу, на думку відомого соціолога М. Вебера, суспільство, що досягло рівня формування й утвердження системи стабільної моралі, можна вважати максимально стійким та забезпеченим від різного рівня викликів і потенційних загроз, які, як правило, виникають на підставі наявності внутрішніх суперечностей [12, с. 374]. Своєю чергою Т. Лапан розподілив цінності суспільства на такі основні групи: інтегруючі, сенсові, вітальні, інтерактивні [75, с. 83]. Інтегруючі цінності здатні об'єднувати суспільство довкола єдиної ідеї (національної чи релігійної), вони консолідують суспільство. Спільні детермінанти в розумінні основ суспільної моралі задають єдині підходи до визначення меж дозволеного й допустимого, підходів до виховання дітей, побутової культури тощо. Сенсові цінності спрямовані на утвердження базових переконань про життя і смерть, ставлення до цих явищ з боку суспільства, культури й обряди довкола цих визначальних суспільних подій, окреслення онтологічних категорій, розуміння якості і спрямованості буття, сутності духовних і побутових категорій, пошуку правди й істини, як наріжного каменю філософських смислів. Вітальні цінності у загальній структурі моральних колективних цінностей суспільства детермінують повсякденні способи задоволення потреб, що існують для підтримання власної життєдіяльності, те, яким є своєрідним повсякденним побутовий почерк індивідуальної й колективної особи, як окремої суспільної одиниці. Цінності інтерактивні зумовлюють акмеологічне наповнення міжособистісної комунікації, спілкування між людьми і тих правил гри, що відповідають за комунікацію в малих і великих соціальних групах: від банального привітання до родинного і професійного спілкування.

Викликає зацікавлення явище соціалізації, його правила гри й механізм, зокрема професійної соціалізації правоохоронця, як елемента інституту системи правоохоронних органів, що стоїть на стражі захисту суспільної моралі. Цінності особи, і індивідуальної, і колективної, є кодом цієї особи, що так чи інакше детермінують її соціальну і правову поведінку. Саме за поєднанням цінностей можна робити висновки про автономію волі та

автономність суб'єкта загалом, про те, наскільки йому вдається притримуватися вибраної моделі поведінки, демонструє свою індивідуальність та самоідентифікацію.

Закономірно, що не існує ідеальної моральної системи, проте вибір якраз і полягає в тому, щоб індивідуальний чи колективний суб'єкт права умів знаходити найбільш доцільну і придатну до застосування, релевантну до співіснування в конкретному вимірі просторово-часового континууму, в якому перебуває особа. Такі своєрідні особистісні коди є свідченням високого рівня розвитку суб'єкта. Ідеться про те, що коли вони вкорінюються на рівні совісті, тобто стають свідомими регуляторами, відпадає потреба в покаранні, підкупі, заохоченні в найширшому сенсі слова і особа набуває власного морально-психологічного почерку, що узгоджується з наявною культурою, особливостями менталітету, ідейною парадигмою, в якій проживає конкретний суб'єкт. Це також вказує на те, чому незрілому суб'єктові суспільних відносин легше адаптуватися до змін у житті й довколишніх реалій, а старшій зрілій особі це зробити важче. Власне тому, якщо говорити про мораль, як плеяду цінностей, можемо стверджувати, що цей перелік охоплює все, що може бути для індивідуальної чи колективної особи апріорно значущим, таким, чому вона надає вагу, на що зважає, що поважає. Разом із тим, моральні цінності також відіграють роль мотивів поведінки суб'єкта права. Адже мораль завжди тісно переплетена з філософською категорією честі особи і спрямована назовні, на відносини людини зі світом, тимчасом як аналогічною за обсягом категорією, яка, втім, визначає проєкцію на себе саму, є гідність.

Існує точка зору, відповідно до якої людина апріорно наділена шістьма потенційними ступенями ставлення до моралі, що варіюють у зв'язку з її власним духовно-психологічним рівнем зрілості тощо. Так, наприклад, людина може ставитися до суспільної моралі як різко негативно, скажімо, будучи правопорушником, вандалом чи автором забороненого морального контенту, або ж бути маргіналом і виражати нігілістичне ставлення до системи

суспільної моралі, не особливо вникаючи в її зміст. В обох випадках йдеться про негативне забарвлення відносин у плеяді особа – суспільна мораль. Проте суттєвою відмінністю тут є мотивація до моральної поведінки такого суб'єкта. Власне тут і доречно вдатися до структури, відповідно до якої, у випадку категорично незрілого ставлення до моралі рушієм від неморальної до моральної поведінки може ставати страх покарання, суспільного осуду тощо, оскільки особам з абсолютно незрілим сприйняттям моралі властивий саме такий сценарій.

Що стосується другого випадку, коли особа має нігілістичне переконання щодо проблеми суспільної моралі, то її легко схилити на бік схвалення моралі й моральної поведінки саме вже за допомогою матеріального чи нематеріального заохочення. Другий рівень можна поділити на два підвиди, проте характеризується він менш суттєвими відмінностями в межах своєрідного коливання-маятника: можу чинити як морально, так і аморально, не вдаючись особливо до міркувань, думок, переживань на цю тему. У цьому випадку індивідуальний чи колективний суб'єкт суспільних відносин схильний якщо й не дотримуватися норм суспільної моралі, то зважати на них і поважати, варіюючи від випадку до випадку залежно від власних життєвих обставин й оточення. Таких індивідуальних чи колективних осіб з погляду сприйняття цінностей суспільної моралі є більшість. І це є нормальним на практиці, хоча дещо далеким від теоретичного й деонтологічного ідеалу суспільної поведінки. Разом із тим, кількісний показник таких людей, їхні статистичні показники відносно інших суб'єктів є важливими, оскільки визначають загально картину суспільної моралі. Навіть не так. Буде правильним радше зазначити, що визначальним є відсоток людей, що характеризуються демонстрацією власного поважливого ставлення до норм суспільної моралі, а заодно й поширення їхнього впливу на проміжну групу носіїв мінливого ставлення до розуміння суспільної моралі. Їхній кількісний показник детермінує можливість залучення до першої із груп значної кількості соціальних суб'єктів з попередньої, перехідної групи.

Якщо брати до уваги осмислення історичної ретроспективи проблеми, то доречно зазначити, що цінності, які становлять собою основу суспільної моралі, її норм, є тим, що в нашій країні недавно зазнало суттєвої трансформації. Можливо, це саме той з аспектів, що спричинив такий стрімкий занепад цінностей у 1990-х роках, неможливість моралі якісно врегульовувати суспільні відносини між людьми, адже сталося це саме тоді, коли традиційні для соціалістичного суспільства цінності відпали, а нові не встигли ані сформулюватися, ані визріти, ані, зрозуміло, акцептуватися індивідуальними й колективними особами. Така ситуація закономірно спричинила кризу цінностей у суспільстві, а як наслідок – і кризу моралі і права, адже, незважаючи ні різну генезу дії, відмінності у примусовості, стратифікацію суспільних сфер, мораль і право так чи інакше перетинаються.

Норми права, окремі статті закону й нормативно-правові акти, що спрямовані на захист суспільної моралі, тяжіють до засад природного права. У цьому аспекті право і мораль мають спільні витoki. Зрештою, природно-правове наповнення права, дух права дозволяють нормам закону бути за змістом наближеними до норм моралі, тоді як позитивний нормативістський аспект права дає змогу праву бути гарантом суспільних відносин, тобто імперативна дія і вольовий характер права уможлиблюють захист змісту моралі. Здобутки системи ідеалів, цінностей, принципів, засад, що об'єднуються в єдиний комплекс моралі, становлять собою утворення, що постійно змінюється у зв'язку з особливостями перебігу суспільних відносин, гендерними, релігійними, національними і політичними тенденціями, що спричиняє гостру потребу своєчасної зміни правових регуляторів, які захищають цю систему. Зазначена вище інтеграція моралі і права потребує своєчасного інформування й оповіщення населення про відповідні зміни. Власне в цьому ракурсі ми наближаємося до сфери суспільного життя, що дуже істотно впливає на життя суспільства, – сфери засобів масової інформації (далі – ЗМІ), що також можуть виражати абсолютно різне ставлення до

суспільної моралі, будучи іноді то активним пропагандистом культури, а то й поширювачем аморального контенту.

Засоби масової інформації спричиняються і до зміни суспільної думки, і до інформування про дійсний стан справ, зокрема і про зазначені зміни. ЗМІ є тим важелем, що перманентно чинить важливий суспільний вплив, здатний спричиняти зміну суспільної думки, соціалізувати і спонукати до певної діяльності. Це не викликає сумнівів, а особливо коли йдеться про молодь, що активно піддається впливам, пропаганді і зміні ще не утвердженим цінностей. Говорячи про ЗМІ, ми беремо до розгляду і телебачення, і радіомовлення, і друковану продукцію. Окремі аспекти цих видів діяльності медіа ми обговорюватимемо в подальших структурних підрозділах нашої розвідки. Це стосується і правового регулювання в цілому, ліцензування медійного продукту. А на цьому етапі лише наведемо приклад соціологічних досліджень серед дітей, підлітків та молоді, що репрезентоване в науковій роботі вітчизняного вченого. У ній наводяться дані про те, що зазначені вище категорії респондентів – діти, підлітки, молодь – черпають агресію з трьох основних джерел. Першим таким джерелом є власна родина і відповідна модель взаємин; другим – відносини з друзями, однолітками; третє джерело – засоби масової інформації, перегляд теле- та інтернет-контенту [107, с. 181]. Тобто телебачення може стати реальною загрозою безпеці суспільної моралі. У цьому контексті варто перейти до концептуально важливого зрізу проблеми загальнонаукових засад взаємодії суспільної моралі і правоохоронної системи – порівняльного, компаративного її аспекту. Адже, як відомо, Україна не була першопрохідцем у сфері прийняття законодавства про захист суспільної моралі і навіть не першою чи однією з перших серед держав постсоціалістичного табору.

Попри те, що в більшості постсоціалістичних держав порнографічний контент заборонений, а еротичний дозволений від початку доби до 4-ї години ранку, підхід до контенту, що містить елементи жорстокості, суттєво відрізняється. Так, наприклад, у Литві, що була однією з перших країн

пострадянського простору, створено спеціальну Комісію з етики журналістів і видавців (відповідно до Закону про суспільну інформацію) [72, с. 25], більшість членів якої є представниками ЗМІ, проте це не заважає їхній незаангажованості. До компетенції цієї Комісії належить передусім розмежування між собою змісту й ознак понять еротики і порнографії. Особливо «тонкому» аналізу в такому контексті варто піддавати мистецькі й артоб'єкти, до категорії яких можна зарахувати і кіно- й літературний контент. Для цього неодноразово потрібно залучати експертів.

У правовій системі Латвійської Республіки діє Закон про захист неповнолітніх від негативного впливу публічної інформації. Цей нормативно-правовий акт є досить широким за змістом, охоплює не тільки проблему надмірної еротизації, а й поширення жорстокості серед молоді. У цьому законі визначено, що на фізичний, духовний та інтелектуальний розвиток молодих людей негативно впливають: а) зображення вбивства живих організмів (і людей, і тварин); б) демонстрація завдання ушкоджень живому організму; в) насолода від знущань, катувань; г) демонстрація тіл померлих, вбитих людей; д) вандалізм; е) інформація, що викликає страх і паніку; є) відтворення самозаподіяння шкоди чи смерті; ж) висвітлення наркозалежності, виготовлення наркотиків, наркоторгівлі в позитивному контексті, пропаганда наркоманії; з) пропаганда, схвалення, реклама злочинної чи суспільно маргінальної поведінки; и) пропаганда, схвалення, реклама, розпалювання дискримінації й ворожнечі за ознакою раси, національності, релігії, віку, гендеру тощо; і) демонстрація статевих органів, статевого збудження, статевого акту; й) декламування нецензурної лайки, проклять, вульгарних слів, жестів. Вважаємо цей нормативно-правовий акт чи не найбільш досконалим на теренах Східної Європи, адже застосований доктринальний підхід ґрунтується на максимальному охопленні всіх сфер суспільного життя.

В українській традиції системи суспільної моралі значне місце відводиться охороні духовно-культурних цінностей, традицій, що властиво вітчизняному менталітету. Водночас це не має стояти на заваді рецепції

окремих позитивних положень зазначеного вище нормативно-правового акта, адже між країнами Балтії й сучасною Україною є багато спільного, наприклад, різко негативне ставлення до радянського минулого, бажання його позбутися, а також заборона використання комуністичної символіки.

Подібно до того, як ми розглядаємо по елементах горизонтальної й вертикальної конструкції системи суспільної моралі, так само доречно проаналізувати елементи системи правоохоронних органів. Це важливе концептуальне завдання у процесі з'ясування теоретичних і соціальних зрізів проблеми.

Отже, система правоохоронних органів – це феномен позитивного права, що охоплює велику сукупність органів, покликаних захищати суспільний порядок, а також окремих ланок цих органів: від нижчих до вищих елементів ієрархічної системи. Певний перелік зазначених органів належить до судової системи, інші – до так званих органів системи виконавчої влади із спеціальним статусом. Принаймні такий підхід до класифікації видається нам найбільш доцільним. А втім, існує плеяда інших авторських дефініцій окресленого питання. Зокрема, С. Науменко розглядає правоохоронні органи як сукупність триєдиних груп елементів: 1) так звані основні органи, до яких зараховують Національну поліцію України, Службу безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Державну фіскальну службу України і Державну прикордонну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу (три останні належать до згаданих вище органів зі спеціальним статусом); 2) органи управління у сфері правоохоронної діяльності, до яких належить прокуратуру і суд; 3) органи, що покликані виконувати іншу роль, окрім властивої їм за призначенням, наприклад, виконують побічну правоохоронну роль (до цієї категорії можна зарахувати органи нотаріату, що здійснюють фінансовий контроль у певних кейсах, Національну гвардію, Державну екологічну службу, Державну архітектурно-будівельну інспекцію, Національну раду з питань телебачення і радіомовлення) тощо) [94, с. 15].

Власне з третьої групи, окремі із зазначених вище органів також належать до тих, що є правоохоронними стосовно такого об'єкта як суспільна мораль. Говорячи про теоретичний, історичний, соціологічний контекст взаємодії двох взаємопов'язаних систем – суспільної моралі і правоохоронних органів, варто виокремити й ознаки системи правоохоронних органів, що покликана захищати суспільну мораль. Так, на думку О. Музичука, правоохоронні органи є такими за умови, що: а) вони закріплені в законодавстві України; б) їх було створено для захисту правопорядку загалом і суспільної моралі зокрема; в) захист суспільної моралі проявляється тут як одна з основних функцій; г) в основі виконання їхніх завдань проглядається спеціальна підготовка і професіоналізм; д) вони уповноважені на застосування державного примусу в разі виявлення факту правопорушення в цілому чи правопорушення у сфері захисту суспільної моралі зокрема [89, с. 79]. Проте цей підхід не єдиний до розуміння ознак системи правоохоронних органів. Так, наприклад, С. Шоптенко пропонує розуміти ознаки правоохоронної системи у сфері захисту суспільної моралі, поділяючи їх на такі основні види: системно-структурні, цільові, функціональні, легітимні і технічні [186, с. 103]:

1) системно-структурні ознаки: об'єднаність єдиною системою, підконтрольність Кабінету Міністрів України, можливість координації з іншими елементами, можливість бути як суб'єктом, так і об'єктом контрольно-наглядової діяльності;

2) легітимність – сукупність ознак, тобто потенціал бути водночас легальними й легітимними суб'єктами й об'єктами; відповідати не лише букві закону, але і його духу, бути не тільки законно регламентованими, а й схваленими соціумом;

3) цільові – ідеться про властивість володіти чітко визначеним характером, цінностями, мати конкретну мету і завдання, на які спрямована діяльність;

4) функціоналізм як властивість, тобто наявність чітко окресленого функціонального характеру, що допомагає реалізовувати свої повноваження і

функції, зазначені вище, характер, цінності та мету і завдання на підставі наданої компетенції; також сюди належить можливість застосування заходів попередження, профілактики, елімінації наслідків правопорушення, заходів примусового характеру, притягнення до відповідальності;

5) кадровий характер – ідеться про перелік атрибутів і функціональних характеристик, що дають підстави користування, до прикладу, службовим посвідченням, значком; а також особливим порядком притягнення до юридичної відповідальності, спеціальним режимом виїзду за кордон, особливим графіком праці [95, с. 219].

Тож є всі підстави вважати, що система правоохоронних органів є не менш складно організованою, ніж система моралі, яка, як і всі об'єкти її феномени соціології і права, має різноманітні характеристики.

Протягом останніх років, після спроб реформувати в Україні правоохоронну і судову системи у 2013–2014 роках, як наслідок подій Революції гідності, принагідно було створено нові правоохоронні органи: наприклад, Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань та інші органи державної влади. Проте з переліку органів, що стоять на стражі системи суспільної моралі, нікуди не ділися традиційні, всім добре відомі Національна поліція (перейменована з радянської міліції), Офіс генерального прокурора (на заміну раніше існуючій Генеральній прокуратурі) тощо.

Так чи інакше всі ці органи мають і спільні риси (наприклад, вони покликані захищати громадський правопорядок), і відмінні. Тож система правоохоронних органів, що стоїть на стражі суспільної моралі, – це сукупність горизонтальної, об'єднаної на засадах координації, тобто рівнозначної співпраці органів державної влади, наділених, свого часу (адже втратив чинність) відповідно до Закону України «Про захист суспільної моралі», функцією захищати об'єкти моральної системи. До цього переліку належать згадувані вище Національна поліція, Офіс генерального прокурора, Служба безпеки України (у сегменті, що стосується національної безпеки й

пам'яті тощо), Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань тощо.

Усі ці органи співпрацюють між собою перманентно, коли йдеться не лише про захист суспільної моралі, а захист громадського порядку загалом. Детальні функції кожного з них у сфері захисту суспільної моралі ми розглядатимемо в наступних підрозділах нашого дослідження, тут ідеться лише лиш про концептуальні, теоретичні аспекти їх співіснування та взаємодії щодо захисту суспільної моралі. Наприклад, те чи інше правопорушення, об'єктом посягання якого є охоронюваний суспільною мораллю об'єкт, був виявлений одним із правоохоронних органів, хоча таке виявлення, попередження і протидія не належать до компетенції конкретного органу. Попри це, така ситуація не має призвести до нівелювання правопорушення, водночас не має порушуватися підвідомчість і підслідність. Правопорушення має бути негайно припинено органом правоохоронної системи, що її виявив, а далі справа має бути передана відповідно до вимог підвідомчості і підслідності [4, с. 34]. Окрім того, у процесі своєї діяльності органи повинні перманентно взаємодіяти між собою задля підвищення ефективності захисту системи суспільної моралі. Окрім горизонтальної конструкції – системи, – правоохоронні органи наділені властивістю поділятися також на структурні – вертикальні, субординаційно пов'язані між собою елементи, що належать до однієї відомчої структури, проте різні за показниками своєї компетенції та сферою наданих повноважень. Така конструкція становить собою стандартну виконавчу владну вертикаль. І на завершення варто зазначити: система правоохоронних органів суттєво різниться й зазнає різноманітного впливу зв'язку з персоналізованим характером її конкретно визначених індивідуальних одиниць: адже правоохоронна система – це не тільки про органи державної влади, це також і про людей. Урешті-решт, постать і професійний портрет молодої особи-правоохоронця та людини з досвідом роботи у правоохоронних органах – це абсолютно різні за своєю суттю риси й аспекти соціалізації.

У подальших розділах дослідження маємо змогу дослідити не тільки заходи стимулювання й підвищення суспільної моралі, але й аспекти становлення особи-правоохоронця, зокрема заходи професійного впливу з боку старших колег по службі та заходи загальносоціальної і професійної соціалізації. Окрім того, правоохоронна система, як живий інтегрований колективний суб'єкт, потребує переосмислення тенденцій, ліквідації наявних і нововиявлених недоліків та перманентного самовдосконалення. У цьому контексті, подібно до практики, яку ми застосовували вище, вивчаючи досвід компаративних запозичень нормотворчого досвіду інших країн у сфері захисту суспільної моралі, варто розглянути також порівняльно-правовий досвід і потенціал удосконалення правоохоронної системи з огляду на наявний зарубіжний досвід держав схожого типу історичної спадщини.

Так, до прикладу, взаємодія поліції країн Балтії із суспільною мораллю переважно розгорталася довкола процесів комунікації і дерадянізації, заборони плекання культу й атрибутики радянської спадщини. Окрім цього, дискусії велися щодо потенційних загроз національним меншинам, їх дискримінації за національною й релігійною ознаками тощо. На підставі цього могли виникнути підстави для різноманітних спекуляцій і зловживань, але, як на диво, цього не трапилось.

Адекватне законодавче забезпечення і правильна державна політика створили все для того, щоб перехід до нових правових і суспільно-політичних реалій відбувся найменш болюче для суспільства і з меншою кількістю ризиків для країни. Окрім цього, відбулася поступова переорієнтація на цінності, властиві країнам західних демократій, та віддалення не тільки від культурних, а й економічних, промислових та інших стратегічних зв'язків із російським простором та СНГ. Сприяла цьому співпраця державного сектору, зокрема поліції, з демократичними міжнародними правозахисними й правоохоронними організаціями та іншими об'єднаннями (на зразок Вишеградської групи і Балтійської асамблеї тощо) [157, с. 243].

Отже, можна зробити висновок, що ядром концептуального дослідження правових основ захисту суспільної моралі засобами й заходами правоохоронних органів є інтеграція двох комплексних макросистем або ж феноменів: (1) суспільної моралі, як взаємопов'язаної сукупності моральних суб'єктів, об'єктів і норм; (2) інституту правоохоронних органів, як поєднання згаданих вище засобів і заходів, а також зв'язків між ними, що покликані забезпечувати схоронність суспільної моралі від протиправних посягань з боку соціальних суб'єктів.

Суб'єктами суспільної моралі можна вважати як її творців, так і власне носіїв. Зрештою, дуже часто власне в цьому випадку маємо їх збіг як категорій, адже концепцію суспільної моралі сповідують усі без винятку члени суспільного життя.

Об'єктами ж суспільної моралі постають охоронювані законом блага немайнового характеру, що є духовно-культурним надбанням конкретного суспільства, тоді як норми – правила індивідуального й колективного поводження з ними.

Як автономна й самодостатня система, суспільна мораль має свою внутрішню і зовнішню, або ж вертикальну і горизонтальну особливу конструкцію, яка і є власне системою, або системою у вузькому сенсі слова і структурою.

Аналогічним координаційним і субординаційним компонентами наділена система правоохоронних органів, що стоять на стражі суспільної моралі. Окрім інституційності та законодавчої визначеності, особливістю концептуального аналізу можна вважати соціальні, вікові, гендерні особливості конкретного суб'єкта, атмосферу в колективі представників правоохоронної професії тощо. Характерною особливістю такого порівняльно-історичного дослідження варто вважати спроби компаративного осмислення окремих системних проблем, зокрема з аспектами запозичення. Подібну практику продемонстровано в підрозділі на прикладі балтійських держав тощо.

1.2. Понятійно-категоріальна структура та методологічна характеристика філософсько-правового аналізу захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України

Методологія дослідження проблем взаємин суспільної моралі і правоохоронних органів – тема більш ніж просто складна й об'ємна. Насамперед вона полідисциплінарна і навіть полінаукова, адже предмет дослідження однієї й іншої підсистем є принципово інакшим. Як відомо, суспільна мораль – термін загальної філософії, філософії права, соціології, тоді як правоохоронна система – концепт зі сфери юриспруденції, а саме конституційного права, державного будівництва і місцевого самоврядування.

Дослідивши згадані вище феномени в межах окремої методології, спрямованої на аналіз їх як систем, потрібно їх об'єднати в єдиний механізм взаємовідносин і досліджувати уже як єдиний макрокомплекс. Також не слід забувати й те, що в межах нашої роботи ми досліджуємо не тільки дійсний стан справ, а й історичний зріз проблеми, який необхідний для повноти аналізу матеріалу і його всебічного висвітлення, адже тематика нашого дослідження зумовлює потребу висвітлення стану суспільної моралі в її взаєминах із правоохоронними органами в різних зрізах просторово-часового континууму.

Доцільно розпочати з аналізу основ методології дослідження проблеми суспільної моралі. Зауважимо, що суспільна мораль є одним із проявів феномену моралі, проте не тотожна з ним. Мораль – термін загальної філософії, тоді як суспільна мораль надає цьому визначенню соціологічних детермінант. Але й це ще не все. Маючи двояку методологічну природу, ми отримуємо ще й третій аспект – етичний. Суспільна мораль – це щось абсолютно унікальне, яке вказує на норми суспільної поведінки, формує її правила, визначає, що допустимо, а що ні, що чемно і слушно, а що ні. Тож поєднавши філософію й соціологію як рівнозначні науки, що репрезентують нам для дослідження власні категорії, отримуємо етичну категорію суспільної моралі. Саме етика розкриває нам суть того, що тактовно й чемно, вона

регламентує норми поведінки, коли ми не зводимо розуміння останньої до суто юридичних аспектів. Історичні аспекти суспільної моралі нам також періодично потрібні для того, щоб встановити походження окремих норм та об'єктів суспільної моралі, духовно-культурні особливості коріння і традицій минулого. Усе це потребує залучення методології історичної науки. Отже, аналіз феномену суспільної моралі відбуватиметься крізь призму філософії, соціології, етики та історії.

Наші неодноразові висловлювання щодо міждисциплінарності і багатокомпонентності суспільної моралі ілюструються широкою методологічною розгалуженістю як вертикально, так і горизонтально. Закономірно, що таке об'ємне явище неодмінно досліджуватиметься плеядою різних методів, як у зрізі поєднання різних галузей науки і їх методологічного інструментарію, так і враховуючи широкий спектр власних методологічних одиниць. Багато в чому ці науки використовують споріднену, якщо не однорідну методологію, адже, як відомо, належать до єдиного комплексу соціогуманітарних дисциплін. Проте закономірно, що і методологічні підходи, і методологічні прийоми відрізнятимуться між собою, та й самі методи «звучатимуть» по-різному. Мораль загалом і методологія моралі зокрема істотно по-різному реалізуються, враховуючи особистісні властивості і психологію дослідника. Це не є чимось нетиповим чи чудернацьким – це нормальний стан справ, просто науково він окреслений дещо інакше і звучить як методологічна світоглядна позиція або тип наукового мислення конкретного дослідника. З одного боку, цей термін наче є чимось абстрактним і розмитим, але насправді він окреслює цілком реальні тенденції. Один і той самий дослідник під час опрацювання того ж таки матеріалу зовсім по-різному висвітлить одні й ті ж питання. Більше того, такий стан справ є не просто актуальним чи фактичним, він є бажаним, адже дослідник-людина тим і відрізняється від дослідника-носія штучного інтелекту. Хто як не індивідуальна особа з її особистісними психологічними характеристиками, якостями, що набуті якраз в результаті того ж таки впливу конкретної системи

суспільної моралі, може найбільш креативно підійти до вирішення питання. Тому *методологічний кругозір, або світоглядна позиція дослідника* системи суспільної моралі здатна слугувати своєрідною системою координат для проведення всього дослідження. Саме в ній концентрується весь інший методологічний інструментарій на пряму дослідження.

Наступною ланкою системи методології дослідження суспільної моралі, безвідносно до того, якою вона є в розрізі наукових сфер і галузей пізнання, є методологічна парадигма дослідження системи і структури суспільної моралі. Тому саме методологічною парадигмою системи нашого дослідження є система його принципів, на підставі світоглядної позиції або методологічного кругозору автора. Методологічна парадигма пронизує всі подальші вихідні методологічні підходи, методи і прийоми дослідження.

Методологічна парадигма дослідження системи суспільної моралі в контексті її взаємодії із правоохоронними органами передбачає поєднання етичних принципів, або принципів етики, що опосередковують поняття суспільної моралі, і принципів права, що опосередковують діяльність правоохоронних органів, взаємодіють і впливають з діяльності міжнародних організацій тощо. Які ж *принципи, або парадигмальні візії* дослідження проблем системи суспільної моралі в контексті взаємодії з правоохоронними органами варто було б виокремити? Найперше це принцип гуманізму, адже коли, як не за умов воєнних викликів і військових реалій, йому відводиться найбільше значення, тим більше коли практика доводить малу ефективність механізму захисту прав людини на міжнародному рівні.

Що цей постулат означатиме в контексті дослідження проблем суспільної моралі і правоохоронної діяльності? Максимальне олюднення наукових проблем, спробу розглядати їх у найтісніших зв'язках із практикою, намагання дослідника вивчати проблему з позиції інших.

Детальніше про самостійні методи дослідження поняття суспільної моралі йтиметься пізніше, а зараз спробуємо зобразити аналогічну методологічну конструкцію системи правоохоронних органів, що стане нам

орієнтиром для дослідження проблематики правоохоронної діяльності, зокрема такої, що забезпечує захист суспільної моралі, служить для реалізації цього процесу.

Утім, методологія дослідження правоохоронної діяльності – це також дуже складне утворення, що вміщує і конституційне право, і державне будівництво, і психологічні аспекти дослідження. Застосування елементів методології психологічної науки викликане потребою дослідження психологічних аспектів діяльності особи-правоохоронця. Особливості зумовлені складною природою психіки, світоглядом з урахуванням аспектів гендерної, культурної, вікової психології тощо. Проте про психологічні ази, а також про деонтологічний зріз проблеми, що виникає на стику правоохоронної діяльності, філософії й етики, говоритимемо пізніше.

Наразі спробуємо максимально сконцентрувати увагу довкола питання власне юридичного наукового дослідження проблем правоохоронної діяльності. Як слушно зазначає А. Благородний, провідними в дослідженні правоохоронної системи є метод пізнання правових явищ з погляду *системного підходу* [8, с. 150]. Принагідно зауважимо, що в методології виокремлюють методи і підходи, акцентуючи на основних відмінностях між цими категоріями та інструментами методологічної науки. Як зазначає Ю. Козенко, методологічний підхід – це щось об'ємніше за метод [52, с. 33]. *Методологічний підхід* у системі методологічних елементів знаходиться вище та впливає з методологічних принципів, що спрямовують засадничий вектор дослідження і є його детермінантами. Методологія підходу ґрунтується на тому чи іншому ціннісному орієнтирі, або їх сукупності, як ціннісному акме методологічної науки, і в подальшому зупиняється на поєднанні двох чи більше (як правило, максимум трьох) однорідних методів. Якщо методологічний підхід зумовлений і детермінований плеядою принципів, то значить і методи, що використовуються в одному підході, не можуть бути суттєво за своїм натуралістичним і нормативним наповненням. Отже, методологічний прийом – це сукупність однорідних методів або елементів

дослідження системи правоохоронних органів, зокрема з погляду їхнього впливу на суспільну мораль. З огляду зазначене розуміння системного підходу в дослідженні, можна сказати, що власне з'ясування внутрішньої й зовнішньої будови, усвідомлення завдань, мети і цілей здійснення правоохоронної діяльності в різних її зрізах є провідним у дослідженні правоохоронних органів, і це не даремно, адже ми розглядаємо їх через функціонал.

Також не даремно ж ми розглядаємо їх як суб'єкт конкретного визначеного виду діяльності – впливу, і як цілісність, систему. Інакше кажучи, ми підтримуємо авторське бачення проблеми, висловлене вченою, з уточненням щодо його розуміння крізь призму не тільки системи, а й структури, тобто визначаючи не як метод власне системний, а як системно-структурний. Останній також властивий юридичним дослідженням різного спрямування, що вивчає і на підставі отриманих знань формує твердження не лише про зовнішню конструкцію і внутрішню будову, а й про зв'язки і ззовні, і всередині.

В окреслений вище спосіб нам вдалося структурувати та поверхнево охарактеризувати базові елементи методології, що буде застосована з метою пізнання процесу взаємовпливів двох систем – суспільної моралі та правоохоронних органів. Таким чином ми зацентували увагу на потребі поєднання як методики пізнання моралі, так і права, а врешті і їх інтеграції та компіляції. Окрім цього, окрему увагу приділено питанню компонентності методології, поетапному застосуванню й поєднанню пропорційно релевантних елементів, серед яких вказівка на методологічний кругозір, або ж дослідницький світогляд автора, методологічна парадигма, що утворюється на основі власного дослідницького світогляду та нашарування на нього наукових теорій провідних учених. Адже, якщо говорити відверто, методологія як сфера знань і галузь пізнання є дуже складною дисципліною. Далеко не кожен дослідник, особливо це стосується початківців і молодих учених, здатен розуміти всі тонкощі методологічного феномену.

Здебільшого обговорювана ситуація має інший до протилежності вигляд. Вчені без великого попереднього досвіду й багажу у сфері наукових пошуків використовують ситуативну й інтуїтивну методику як сукупність методів і прийомів. Тож на початку дослідницької діяльності вчений працює дещо хаотично, і лише досягнувши певного рівня наукової зрілості, він бачить власну методологію – щось більше, вище й потужніше, аніж просто методику як сукупність методів і прийомів. Парадокс ще і в тому, що такий дослідник уже наділений тим чи іншим типом дослідницького світогляду і якось проводить свою наукову розвідку, причому може робити це цілком успішно, а не фрагментарно й уривчасто, як би це закономірно мало виглядати у разі неволодіння ним методологією як такою. Це, власне, зумовлено тим, що дослідницький світогляд формується дещо хаотично, синергетично, тоді як методологічна парадигма потребує певної науковості.

У такий спосіб, дещо охарактеризувавши перші найбільш об'ємні компоненти, ми поступово перейдемо до їх обговорення. Як ми вже зазначали, ведучи мову про принципи дослідження суспільної моралі, концентруючи максимальну увагу на гуманізмі, або людиноцентризмі, варто схарактеризувати принципи пізнання й дослідження правоохоронних органів як системи.

Принцип, що пронизує всю дослідницьку методологію, впливає з первинного й основного компонента – дослідницького світогляду автора. Для прикладу, В. Крилова наводить перелік принципів методології дослідження системи правоохоронних органів, серед яких провідними є: формування їх змістовного наповнення на основі загальнолюдського значення їх засадничого наповнення, гуманізм, справедливість, обов'язковість, відповідальність, неупередженість, коректність, доцільність, влучність тощо. Водночас основним із принципів дослідження такого гатунку, особливо коли йдеться про міждисциплінарний характер і взаємодію права й моралі, є пошук золотої середини у співвідношенні понять законності і справедливості – основних категорій моралі і права [65, с. 63–65]. Саме тому пошук балансу і

максимальної наближеності між тим, що справедливо і законно має стати як основним принципом практичної юридичної діяльності правоохоронця, так і засадою наукового дослідження проблем моралі і права.

Якщо говорити про подальшу методологію дослідження системи правоохоронних органів, то закономірно, що з такою метою застосовується переважно власне юридична методологія. Це не означає, що не застосовуються загальнонаукові і філософські методи – вони там є, проте переважає застосування власне юридичної методології. Уже згадувана методологія юридичної науки передбачає використання переважно системно-структурного методу і методу юридичного аналізу. Але не варто забувати, що система правоохоронних органів не тільки юридичне, але й соціальне утворення, тож і використовує інструментарій соціологічної науки.

Загалом, система правоохоронних органів для глибинності, всебічності і достовірності вимагає від дослідника його аналізу крізь призму не лише державного органу, коли ми використовуємо переважно юридичну методологію, а як суспільного інституту, коли береться до уваги досвід функціонування зі суспільно обумовленою корисною метою та в контексті зв'язків із громадськістю, загальносоціальних патернів поведінки і комунікації.

Отже, система правоохоронних органів – це передусім сукупність вертикальних (структура) і горизонтальних (власне система, або ж по-іншому – система у вузькому сенсі слова) ланок взаємодії. Це їх суттєво об'єднує з мораллю, яка також є, по-перше, злагодженою системою, а по-друге – суспільним творінням.

Правоохоронні органи є тими, що зазнають суспільних впливів, і тими, хто їх суттєво чинить. Складність дослідження системи правоохоронних органів полягає в складності самого процесу дефініціювання окресленого феномену, а відтак і його складових. І якщо дослідницький кругозір пошуковця не відрізнятиметься під час аналізу типово філософських і моральних проблем та проблем правоохоронної діяльності, то сукупність

методів і прийомів буде суттєво відмінною, спираючись на концепції різних наукових шкіл.

Варто зазначити, що одним із важливих методів розуміння системи правоохоронних органів, що випливають з юридичної доктрини дослідження правоохоронної діяльності, можна вважати законодавчий метод, який відштовхується від здійснення правоохоронною сферою правозастосовної діяльності. У цьому аспекті доречно згадати позицію В. Білоуса, який наполягає на широкому й вузькому розумінні правоохоронних органів. До першого типу так званого широкого тлумачення він зараховує і правову охорону, і застосування права, тоді як те, що ми аналізуємо в межах нашої роботи – правоохоронні органи, що належать до плеяди органів виконавчої влади зі спеціальним статусом і є лише так званою виконавчою частиною правозастосовних органів [7, с. 87]. Законодавчий метод зазнає і критики, і схвалення. Ми більше схиляємось до схвалення, оскільки деталізація правоохоронної сфери спростовує загрозу зловживань і непорозумінь, плутанини серед визначень повноважень, а то й узурпації влади і перевищення меж компетенції.

Ще один метод юридичної доктрини дослідження правоохоронних органів – функціональний, що формується на підставі уявлення про правоохоронний орган як такий, що запобігає правопорушенням, здійснюючи їх профілактику, розшукуючи осіб, котрі скоїли злочин, охороняючи громадський порядок і безпеку (ця функція найбільш чітко відображає захист норм суспільної моралі), займається оперативно-розшуковими заходами й розшуковою і розвідувальною діяльністю, знову ж таки задля захисту суспільної моралі. Окрім цього, як слушно зазначає Л. Сокурянська, методологія дослідження правоохоронної системи передбачає детальний аналіз її особливих ознак, характеристик, детермінант, мети, функцій, методів і форм діяльності [153, с. 180]. Це ж стосується й особливої форми участі системи правоохоронних органів у діяльності, що спрямована на захист системи суспільної моралі. Захист системи суспільної моралі з боку

правоохоронних органів – один з елементів загальної системи захисту правоохоронними органами прав особи.

Індивідуальна чи колективна особа характеризується набором особистих якостей і цінностей, зокрема у сфері релігії, духовності, культури, тож правоохоронні органи покликані проводити регулярну профілактичну попереджувальну (цей сегмент роботи можна зарахувати до охоронної діяльності) та елімінаційну щодо вже скоєних правопорушень роботу, яка спрямована на ліквідацію шкідливих наслідків. Для прикладу, на думку А. Кучука, правоохоронна і правозахисна діяльність є суттєво відмінними поняттями. Цей учений, як і ми, вважає, що правова охорона пов'язана передусім з превенцією, тобто недопущенням правопорушення, тоді як необхідність захисту виникає тоді, коли є певні застереження, перепони щодо неособистих прав і свобод зазначеного сегменту, або ж якщо такий захист має регресний характер, тобто правопорушення у сфері суспільної моралі вже відбулося і шкода була завдана [74, с. 19].

То чому ж коли ми говоримо про систему суспільної моралі, вплив на неї правоохоронної діяльності, то ведемо мову переважно про захист, а не охорону й захист? Можливо, це пов'язано з тим, що охороняти суспільну мораль – завдання децю інших органів, комісій тощо, а не насамперед органів правоохоронної системи? До останніх ми звертаємося вже за наявності порушення? Найімовірніше, так, проте розмежування охорони й захисту не зовсім є завданням методологічного підрозділу дослідження. Основна ж наша мета полягає в тому, щоб дослідити базові засади, зокрема теоретичні, до яких, зрештою, належить і саме поняття діяльності.

Те, що мораль і правоохоронна діяльність є системою, ми встановили, зауваживши, що це в розумінні вертикального і горизонтального зрізів. А чим же є поняття діяльності? Цей термін дефініціюється у словниках філософії, права і соціології.

Як відомо, правоохоронна і правозахисна діяльність у сфері захисту норм суспільної моралі є видом юридичної діяльності. Це уможливорює

класифікацію методології дослідження правоохоронної діяльності як виду діяльності юридичної. У такому аспекті доречно згадати класифікацію У. Цмоць, яка пропонує розглядати аналіз юридичної практичної діяльності крізь призму комплексу, що складається з: синергетичного підходу, загально- і приватно-наукових методів, юридичної статистики, методу правового моделювання, прогнозування [187, с. 470–476].

Спробуємо проаналізувати пропонований дослідницею методологічний комплекс. Одним із перших його структурних елементів варто виокремити *діалектичний підхід*, що актуалізує аналіз усіх наявних концепцій і парадигм, окремих плеяд поглядів на практичну юридичну, а відтак і правоохоронну діяльність. Значної уваги заслуговує *історичний метод* дослідження. Не можемо з цим не погодитися, радше доцільно буде підтримати й дещо деталізувати, вказавши на його видову розгалуженість, зокрема на діахронію і синхронію, компаративістику тощо. Такий метод застосовано в дослідженні неодноразово, оскільки він допоміг нам детально проаналізувати генезу феномену суспільної моралі, а також право- і нормотворчу діяльність в окресленій сфері.

Окрім того, метод не раз ставав у пригоді під час дослідження стану захисту суспільної моралі засобами правоохоронної системи.

Аксіологія й однойменний метод у всій широті цього слова є чи не найважливішим у контексті дослідження норм суспільної моралі. Не менш значуща, а може, ще вищою є його роль під час аналізу взаємодії системи суспільної моралі із системою правоохоронною. Розкрити суть суспільних цінностей, що лягають в основу суспільних ідеалів, на основі яких формуються певні постулати й засади, є провідним для таких досліджень. А втім, це лише один, перший з етапів. Не менш важливою тут постає аксіологія правоохоронної діяльності, що дає нам відповідь на запитання про те, як саме формується правоохоронна система держави. Недаремно ж у післяреформеному періоді та при створенні системи новітніх правоохоронних органів цінності є тим, що відображено на перших електронних сторінках їх

цифрового контенту і тим, що стає логічним бекграундом для формування подальшої практики.

Антропологія правоохоронної діяльності і юридичної сфери загалом не менш важлива за аксіологію. На нашу думку, доцільно було б навіть виокремити цей пункт методології як підпункт аксіології. Чому саме так? Як видається, після проведення певних наукових пошуків, станом на сьогодні *антропологічний* зріз взагалі не ставиться під сумнів у будь-яких теоретичних і практичних розробках. Це зумовлено тим, що провідними принципами права міжнародних організацій від середини ХХ ст. і донині є принцип гуманізму.

Гуманістична (або ж людиноцентрична) доктрина є наріжним каменем будь-якої модерної юридичної чи соціальної діяльності. Саме цей принцип, а отже, й однойменний метод дослідження ставлять людину в центр чи то наукового дослідження, чи то практичної діяльності різного спрямування. Тож це містить і неодмінну іншу позитивну сторону: людина, чи то дослідник, чи службовець, чи громадянин, що стоїть посередині соціальних процесів, що з ним відбуваються, демонструє високі показники ефективності своєї діяльності, стає еталоном правильної ефективної взаємодії із суб'єктами, що його оточують.

Наступним із методів-етапів доцільно назвати гносеологію дослідження, вказуючи тим самим на властиво філософсько-правове забарвлення дослідження. Метод пізнання найчастіше буде використаний у моменти пізнання нормативно-правового підґрунтя, причому і правоохоронних органів та їхньої діяльності, і нормативно-правових основ захисту системи суспільної моралі.

Семіотичний метод, що сформувався в межах семіотики як науки використовується як продовження гносеології, адже стосується продовження гносеологічної методології, але вже з використанням знакових і символічних елементів, що спрямовані переважно знову ж таки на пізнання нормативної бази.

Ще одним методом дослідження є феноменологічний. Феноменологічне дослідження правоохоронної діяльності покликане пролити світло на ключові ознаки й характеристики окресленого феномену, їхні базові параметри, порівнюючи його з іншими, у нашому випадку з феноменом суспільної моралі.

Психологічний метод дослідження не менш важливий, адже ми маємо справу насамперед із персоналіями: індивідуальними й колективними суб'єктами, правоохоронною діяльністю як соціальною сферою, суспільством загалом. Адже духовний і мисленнєвий процес усіх суб'єктів творить, з одного боку, моральні норми, а з іншого – менталітет правоохоронної сфери, її образ у соціумі. Більше того, психологічний метод дуже тісно взаємодіє з важливим принципом – гуманістичним. Адже про яке олюднення може йти мова без розуміння особливостей, індивідуальних характеристик кожного зі суб'єктів.

Діяльнісний метод також дуже доречний, позаяк деталізує правоохоронну діяльність як таку, поділяючи останню на підвиди: обговорювані нами вище правоохоронну і правозахисну, діяльність поліції, прокуратури, органів досудового слідства й дізнання, діяльність таких новостворених органів, як Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) та Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ).

Створення й успішне функціонування останніх в останнє десятиліття відображає суспільну потребу, запит соціуму, його індивідуальних і колективних осіб на справедливість, рівність, чесність, незаангажованість та неупередженість правоохоронної й судової систем, відсутність дискримінації, ну і найгострішу для всього пострадянського простору проблему – подолання корупції [30; 143]. Запозичення моделей і реформ з правових систем країн Заходу з багаторічною традицією демократії в цьому випадку є корисним і демонструє гарний результат.

Не буде зайвим згадати і компаративний (або порівняльно-правовий) метод у контексті дослідження ролі і значення правоохоронних органів у сфері захисту суспільної моралі. Цей метод застосовують і в процесі пізнання й запозичення позитивних аспектів, як це зазначено у розкритті сутності

діяльнісного методу і його складових. У сучасному глобалізованому світі важко уявити, щоб правові системи [24, с. 68; 114, с. 15], держави не вдавалися до аналізу позитивних і негативних аспектів окремих явищ, феноменів і процесів, а в разі виявлення таких – не намагалися б упровадити щось подібне у сфері підконтрольної їм компетенції.

Дуже часто, і наше дослідження може слугувати тому підтвердженням, компаративний, чи то порівняльно-правовий, метод може бути використаний у парі з історичним у його різноманітних зрізах: синхронному, діахронному тощо. Варто зазначити, що запорукою проведення якісного дослідження у сфері захисту суспільної моралі системою правоохоронних органів є не просто перелік підходів, принципів, методів і прийомів дослідження, а їх вдала кореляція, умілий алгоритм застосування в межах такого об'ємного феномену, як дослідницький кругозір та методологічна парадигма автора пошуків.

На думку вчених, існує перелік умов проведення якісного дослідження системи правоохоронних органів [183, с. 25]. Тож потрібно зазначити, що методологічними й методичними умовами успішного дослідження у сфері правоохоронних органів та їхнього впливу на систему суспільної моралі є цілісна філософська і юридична доктрина з її методологічним інструментарієм у всій його видовій розгалуженості. Окрім цього, ознакою доцільної й ефективної методики юридичного, чи то філософсько-юридичного дослідження є власне комплексність, тобто використання наукових підходів і методів з різних галузей науки, а також поєднання в наукових прийомах елементів методів двох і більше галузей наукового пізнання.

У загальному, методика дослідження також повинна характеризуватися системністю, охоплювати всю характеристику досліджуваного об'єкта, навіть більше – використовувати ті самі методи для перевірки достовірності інших, а також отриманих, у результаті їх орудування, результатів.

Завершує цю триєдину систему засадничих показників якісного дослідження його економічність, коли йдеться про те, що різні методи дослідження не мають приводити до одного і того самого результату, а мають

використовуватися якомога раціональніше. Інакше кажучи, принцип економічного дослідження є нічим іншим, як логічним завершенням принципу системності дослідження. Обидва вони спрямовані на допомогу системно-структурному методу і сприяють науковій та практичній «стрункості» наукової розвідки.

Переходячи до фінального етапу висвітлення проблем методології дослідження взаємодії системи моралі і правоохоронних органів, варто зазначити, що ключовою детермінантною в контексті методології тут є термін «взаємодія». Скажімо, саме взаємодія як кореляція залежностей передбачає двобічність впливів. І саме ця двобічність характеризується потребою дослідження, а не лише окремі системи моралі і правоохоронних органів у поодиноких варіантах. Більше того, саме тут маємо прояв взаємодії не просто систем, а систем, що уособлюють групи людей. На думку В. Москаленко, взаємодією, або ж інтеракцією, є універсальна властивість предметів, речей, явищ до обопільних змін наявних станів і процесів [85, с. 390]. Існують різні види соціальної інтеракції (взаємодії). Наприклад, деякі автори виокремлюють фізичну, вербальну і невербальну [164, с. 13].

Якщо ми говоритимемо про взаємодію правоохоронних органів як системи, що становить собою колективну особу, то з її боку, як суб'єкта права, має місце дія всіма трьома способами. Фізичним і словесним у більшості випадків. Проте коли ми говоримо про систему моралі, то тут ведемо мову вже не про суб'єкт права, колективну чи індивідуальну особу, а радше про об'єкт правового регулювання, сукупність норм, що зазнають впливу, а саме захисту з боку суб'єкта – правоохоронної системи.

Утім, не варто залишати поза увагою інший факт. Правоохоронні органи в цілому й поліція зокрема стоять на сторожі захисту прав осіб, індивідуальних чи колективних, що так чи інакше пов'язані з мораллю. Тобто, захищаючи норми суспільної моралі, вони водночас захищають конституційні принципи рівності і недискримінації, немайнові права особи, що передбачені міжнародним, регіональним і вітчизняним поточним законодавством. У такий

спосіб правоохоронні органи як система, захищаючи суспільну мораль, захищають конкретних суб'єктів – носіїв прав і свобод, громадян тощо. Усе це наводить на думку, що між системою правоохоронних органів як колективною особою, а не тільки державною інституцією, та системою моральних норм як створених соціумом і представляючих його інтереси феноменом є взаємодія. Отож, і сумарна методологія нашого дослідження має бути інтегративною. Причому не лише за поєднанням ознак методології декількох галузей, але й у використанні взаємодії як основного методу й понятійно-категоріального концепту.

Якими ж є ознаки соціальної взаємодії, або інтеракції? На це запитання варто дати відповідь, щоб остаточно встановити або ж спростувати факт соціальної взаємодії між системою суспільної моралі і правоохоронними органами. По-перше, соціальна взаємодія завжди предметна. Взаємовпливи двох чи більше її суб'єктів відбуваються довкола конкретно визначеного кола питань задля досягнення конкретної мети. По-друге, соціальна взаємодія завжди є ситуативною, тобто попри регламентованість вона завжди володіє ознаками стихійності, а тому динамічно розвивається. Експліцитність як третя характеристика дозволяє цій інтеракції, чи то соціальній взаємодії, розвиватися наочно у невизначеного кола осіб у певному часі та просторі [81, с. 180]. Для соціальної взаємодії характерна наявність рефлексивності і колективного несвідомого, тобто включення значної кількості усвідомлених і неусвідомлених намірів, зважаючи на присутність великої кількості людей. Методологію соціальної взаємодії, або інтеракції, яка є особливо важливою для дослідження, неодноразово розглядав американський учений Дж. Хоманс, який сформулював теорію соціального обміну [190, р. 273–284]. Цей вчений стверджував, що на потужність та ефективність соціального обміну (або ж взаємодії) впливає низка чинників. На основі їх аналізу можна висновувати про фактори ефективності методологічної взаємодії обох елементів: системи моралі і системи правоохоронних органів. Як зазначає Б. Абрахамсон, що більшою є ефективність такої взаємодії, то частіше матиме місце повторення

її епізодів. Більше того, якщо ефективність такої взаємодії буде підтверджена, то обидві сторони всіляко намагатимуться відтворювати умови й обставини, за яких соціальний обмін гарантовано відбуватиметься. Інакше кажучи, обидві сторони соціальної взаємодії тяжітимуть до створення максимально сприятливого довколишнього середовища. Окрім цього, бажання продовження соціального обміну прямо пропорційне до результативності такого обміну. Якщо ж потреби кожного зі суб'єктів будуть близькі до задоволення (коли йдеться про ту потребу щодо якої існувала ця взаємодія), така соціальна взаємодія є близькою до логічного завершення [190, р. 280]. Тобто що гострішою є потреба захисту системи суспільної моралі, то частішими є контакти поміж двома досліджуваними нами системами.

Методологія соціальної взаємодії стосується обміну ідеями, ідеалами, принципами, засадничими, абстрактними категоріями, проте не лише цим вона живе. Закономірно, що взаємодія між правоохоронними органами й соціумом як творцем моралі стосується переважно зазначеного вище обміну ідеалами, генератором яких є якраз суспільство. Проте з боку системи правоохоронних органів ми можемо спостерігати більш поширену взаємодію на рівні вольових актів, тобто вияву волі людини у конкретних діях. На прикладі цього спостерігаємо всі форми вияву захисту прав особи, що впливають із системи моралі, охоронюваних мораллю особистих немайнових прав.

На підставі сказаного вище можна отримати доволі цікаве судження про те, що ми аналізували на попередніх сторінках наукової розвідки, розмежовуючи поняття охорони й захисту об'єктів суспільної моралі в широкому сенсі слова. Тож видається доцільним зазначити, що система правоохоронних органів вдається саме до захисту або посягання на захист порушеного права, позаяк перманентну охорону зазначеному комплексу немайнових прав надає наявна нормативна база. Система суспільної моралі сама володіє механізмом охорони власними нормами власних же об'єктів, що дає підстави говорити про високий рівень її розвитку. Однак варто

повернутися до аналізу складових соціальної взаємодії, зокрема на основі дослідження П. Сорокіна, який пропонує виокремити: насамперед наявність певної кількості суб'єктів-учасників обміну, чи то ідеями, чи то вчинками, як вольовими актами, що є логічним продовженням перших; вольові акти – дії – повинні бути логічним продовженням соціального обміну, адже лише на рівні ідей жоден соціальний обмін не здійснюється і тим більше не завершується; важливим елементом соціального обміну є своєрідний лакмус, або провідник – саме він транспортує результати таких взаємовпливів, тобто є своєрідним транспортером; провідною ознакою також можна вважати спільне поле для ведення діяльності, тобто плацдарм для здійснення соціальної взаємодії, елементів та етапів обміну; також необхідними елементами, що утворюють соціальний обмін, варто вважати обов'язкову наявність, по-перше, засобового, а по-друге, однотипного символічного інструментарію тощо [207].

Про що це говорить? Про те, що обидві суб'єктивні сторони повинні володіти таким інструментом, що дозволяє зрозуміти і дати відповідь на запитання про те, чого ж хоче інший суб'єкт, і самому вміти це виражати за допомогою тих чи інших показників. Інакше кажучи, індивідуальні чи колективні суб'єкти повинні бути здатними виразити свої ідеї, пояснити їх не тільки за допомогою власних вчинків, а пояснити як самі ідеї, так і власні вчинки. Для цього існують вербальні і писані знаки, символи, жести, міміка тощо. Проте ці знаки мають не просто існувати. Вони мають бути спільними для сторін, взаємообумовленими і взаємозрозумілими, інакше говорити про адекватний обмін й ефективну взаємодію не доводилося б у жодному разі.

У межах предмета нашого дисертаційного дослідження мораль є виразом зазначеної вище знакової системи соціальної взаємодії; мораль слугує своєрідним містком, що сполучає суспільство і правоохоронні органи, до того ж мораль інтегрує правоохоронні органи в суспільство, даючи таким чином ще один поштовх успішній соціальній взаємодії.

Однак не варто забувати, що соціальний обмін і взаємодія передусім є видом діяльності, як, зрештою, і методологічні спроби дослідника наукової

розвідки. А особливістю соціальної взаємодії в досліджуваному нами випадку є професійна діяльність правоохоронних органів. Отже, взаємодія є завжди діяльністю, а діяльність – активністю, те саме стосується й методологічної діяльності. Діяльність як вид активності своєю чергою неминуче поділяється на індивідуальну і спільну, або колективну [48, с. 158]. Соціальна взаємодія є прикладом спільної діяльності, що окреслена плеядою символів, тоді як методологія її дослідження – це переважно індивідуальний процес. Окрім цього, спільна діяльність соціуму і правоохоронних органів, що стосується їхньої організованої праці, виражається як в комунікації або обміні ідеями, так і в організованих спільних діях, зокрема таких, що акцептують чи порушують норми моралі.

Варто зупинитися на тому, чому ж і методологія дослідження, і, власне, діяльність правоохоронних органів є особливою діяльнісною взаємодією групи осіб. Річ у тім, що очікування соціуму щодо обміну ідеями від професіонала [184, с. 74; 188, с. 63–68] і пересічних суб'єктів різняться. Так, коли порівняти професіонала, зокрема у сфері правоохоронної діяльності, з пересічними індивідуальними та колективними особами, то його вирізняє змістовність, вагомість і сенсове наповнення його діяльності, креативність підходу, зануреність у цю діяльність, а ще – автономність цієї сфери, відокремленість і відносна незалежність від інших професійних систем (наприклад, в особі інших державних органів), авторитетність, включення у процес життєдіяльності суспільства, культура праці і адекватна винагорода за неї, перспективність праці і, щонайголовніше, високий рівень відповідальності за свою професійну діяльність [28, с. 153].

На нашу думку, не остання роль у контексті взаємодії влади й населення в контексті захисту системи суспільної моралі відводиться *комунікаційній компетентності* правоохоронної системи. Якщо показники комунікаційної компетентності правоохоронця високі, то вдається захищати систему суспільної моралі значно якісніше і повніше, а головне – на цивілізованих засадах. Варто також вказати й на високе методологічне значення впливу на

суспільну мораль з боку правоохоронних органів методологічної стратегії «партнерства заради спокою», що успішно апробована в країнах англо-американської системи. В основному мета методологічної парадигми соціального обміну у форматі «партнерства заради спокою» полягає у формуванні інноваційних форм взаємодії, що забезпечували б не просто ефективну комунікацію у сфері захисту системи суспільної моралі, а її захист на засадах безпекового середовища [134, с. 603]. У випадку методологічної парадигми «партнерство заради спокою» поліція розглядається як сервісна служба, тож покликана не просто захищати систему суспільної моралі, а водночас забезпечувати і сприяти максимальному комфорту населення.

Своєрідним фідбеком взаємодії, що орієнтована на комфорт і безпеку середовища при захисті системи суспільної моралі, є зворотний зв'язок із громадськістю. Коли суспільство розуміє потребу врахування суспільної думки, коли працівники чутливі до думок і побажань, то, як наслідок, вони отримують високоефективні показники системи захисту суспільної моралі, відтак така методологічна парадигма є вигідною передусім самим же працівникам-професіоналам .

Що ж потрібно для досягнення поставленої мети, або яких заходів варто вживати, щоб методологічна парадигма «партнерства заради спокою» була поетапно втілена в життя? По-перше, консультації задля висловлення громадами ефективності праці правоохоронців з метою захисту системи суспільної моралі й пізнання потреб і запитів, а по-друге, – подальше співробітництво, соціальний обмін на засадах обопільності задля досягнення максимального рівня ефективності системи суспільної моралі [172, с. 25]. Перший із зазначених компонентів вимагає регулярних консультацій, звітів, співробітництва між різними соціальними суб'єктами, тоді як другий – більш складного гатунку – вимагає відходу від протокольної, декларативної взаємодії до реальної, перманентного підвищення згадуваної вище комунікативної компетенції, культури поведінки й деонтологічної відповідності, налагодження контактів і з громадськістю, і з мас-медіа задля

демонстрації процесу й підсумків праці представників правоохоронної сфери. Як наслідок, висвітлюючи позитивні підсумки такого соціального обміну саме у сфері суспільної моралі, можна зацентувати на соціальній превенції і профілактиці в роботі з молоддю й соціально вразливими групами за участю громадськості, з особами, що постраждали або страждають від насильства тощо.

У такому контексті очевидною видається перспективність такої співпраці, а також акцентуація на вдалій методологічній парадигмі її дослідження, зокрема на розглядуваному «партнерстві заради спокою». Позаяк у цьому випадку ми розглядаємо поліцію як сервісну службу, до аналізу її взаємодії із громадськістю щодо захисту суспільної моралі доречно буде застосувати вже не тільки загальнонаукові, філософські, юридичні й етичні системи, а й соціологічні методи і методику менеджменту.

Висновки до розділу 1

Теоретико-методологічні засади дослідження взаємодії системи права і правоохоронної системи – складна тема не лише з погляду власної конструкції – системи і структури, а й з огляду на пізнання такого складного феномену. Ці ж засади потребують окремого аналізу, і тільки в підсумку певного зіставлення, тоді як дві системи – мораль і право – потребують практично того ж самого. А завершити пізнання окресленої в нашому дослідженні проблематики можна лише за допомогою інтеграції оперантних термінів понятійно-категоріального апарату дослідження та різних застосовуваних методологічних парадигм.

Передусім, мораль і суспільна мораль – явища різні не лише за змістом, а й за обсягом. Мораль – філософська категорія дуже широкого змісту, яка, простими словами, дозволяє висловитися про себе як про сукупність маркерів, що здатні відмежувати добре від поганого в конкретно визначеному

суспільстві того чи іншого просторово-часового континууму. Тож мораль – дуже об'ємна категорія, до переліку термінів та аспектів якої можна зарахувати значну кількість компонентів залежно від місця, часу проведення дослідження й дослідницької мети. Суспільна мораль – явище менш об'ємне і значно конкретніше окреслене.

Менший обсяг і законодавча визначеність поняття суспільної моралі дають змогу розмістити в ньому вичерпне коло питань, що дозволяє абсолютно точно вказати на об'єкти, які перебувають під правовою охороною чи, як варіант, потребують її через певні посягання. Це і є саме той момент, коли заходи правової охорони духовно-культурного надбання конкретного соціуму – суспільної моралі – набувають ознак переходу до заходів захисту.

Якщо суспільна мораль зазнає перманентної охорони з боку позитивного права тієї чи іншої правової системи, то правовий захист вчиняється конкретними інституціями – органами правоохоронної системи, і настає у зв'язку з юридичним фактом, а саме юридичною дією – правопорушенням у сфері суспільної моралі, посяганням на її об'єкти. Правоохоронні органи – явище не менш складне, зі складно вираженою конструкцією, тобто структурою й системою дослідження. І якщо під час розгляду моралі ми беремо до уваги один лише її вид – мораль суспільну, то коли аналізуємо правоохоронні органи, розглядаємо усе розмаїття цього спектру державних органів: від поліції і ДБР до НАБУ й прокуратури; від постійно діючих і загальних до конкретно створених спеціалізованих комісій.

Ще одна особливість – діалектично протилежний вимір досліджуваних об'єктів: від натуралістичної, природно-правової, аксіологічної й абстрактної категорій суспільної моралі до детермінованої позитивним правом, нормативістської, праксеологічної і конкретно визначеної системи правоохоронних органів. Саме це може навести на думку про абсолютно різну методологію дослідження, що в підсумку має зазнати певного взаємопроникнення. Тож, мислячи дедуктивно-індуктивно, ми спершу окремо аналізували дві вже згадані підсистеми – компоненти дослідження. Для кожної

з них використовували найбільш влучну методологічну парадигму. А пізніше об'єднали за допомогою загальнонаукової і філософсько-орієнтованої методології.

У підсумку ці блоки дослідження не просто пізнаються спільними (історичний, порівняльний, конкретний-абстрактний, дедуктивний та індуктивний) методами, а ще і зазнають синтезу, утворюючи в такий спосіб методологію інтегративного типу. Цей тип методології особливо доречний для дослідження окресленого поняття ще й тому, що мораль і правоохоронні органи в процесі взаємодії (а точніше їхні конкретні елементи) зазнають інтеграції, чинячи взаємний вплив один на одного і в такий спосіб динамічно розвиваючись та змінюючи себе і один одного.

Зрештою, соціальна взаємодія між суб'єктами, яку ми розглядаємо, сама по собі є інтегративною, як і використовувана нами методологія, що формується з різних наук (філософії, етики, деонтології, права, державного будівництва) та оперантних елементів (світоглядного кругозору дослідника, методологічної парадигми, принципів, підходів, методів і прийомів) наукового пізнання досліджуваного явища.

РОЗДІЛ 2

КАТЕГОРІАЛЬНО-ОНТОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В МЕЖАХ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

2.1. Міждисциплінарна компонента філософсько-правового підходу до правового визначення суспільної моралі

Одним із напрямів трактування суті суспільної моралі в його філософсько-правовому вимірі є аксіологічний, у рамках якого дослідники феномену суспільної моралі роблять акцент на фіксації ціннісних орієнтирів та визначенні тих критеріїв суспільної моралі, які розглядаються суб'єктами суспільних відносин на основі їхніх прагматичних чи утилітарних підходів до соціальної дійсності.

В аксіологічному напрямі дослідження суспільної моралі, коли маємо справу з визначенням цінностей та ціннісних орієнтацій у рамках цілісного соціального феномену, яким слугує суспільство в цілому, цінності у вигляді вимог звернені до людини як суб'єкта соціальних взаємовідносин, члена суспільства, громадянина, що діє не лише відповідно до свого особистого статусу і взятих на себе зобов'язань, але й згідно з наданими цим статусом зобов'язаннями. У цьому випадку цінності у вигляді вимог можуть бути адресовані суспільству як колективному суб'єкту, відповідальному за особисту безпеку, загальне процвітання і добробут своїх членів.

Виходячи з розуміння цінностей як тих властивостей предметів і явищ навколишнього світу, які задовольняють основні потреби людини й суспільства, можна констатувати, що проблеми аксіологічного виміру суспільної моралі, зокрема і її відповідності основним ціннісним орієнтаціям конкретного соціуму, постійно є актуальними і доволі часто перебувають у полі зору дослідників філософсько-правових проблем. «Цінності

розглядаються як щось найдорожче як для самої людини, так і для всього людства, – зазначає правознавиця О. Сидоренко. Водночас такі поняття, як «негативні цінності», «антицінності», вживаються на позначення негативного ставлення особи до певних явищ. Саме цінності віддзеркалюють ставлення особи до реальних явищ, інших осіб і до самої себе. Проблема цінностей пов'язана з проблемою культури, що знаходить своє вираження в поділі за якістю визначальних цінностей: істини, добра, краси і святості, а «наука, правопорядок, мистецтво і релігія – це цінності-блага культури» [149, с. 409]. Такої ж позиції дотримується і Ю. Шайгородський, який стверджує, що «цінності – своєрідний культурний код. Кожна культура породжує власну ціннісну систему. Саме за її змістом можна судити, наскільки успішно відбувається процес культурної ідентифікації нації, народу, розвивається чи руйнується національна самосвідомість, зберігає себе нація як носій унікального, лише їй притаманного, чи поступово втрачає ці риси» [181, с. 6]. Вартою уваги, на нашу думку, є й позиція стосовно сутності цінностей дослідниці О. Стасевської: «Цінності є невід'ємним атрибутом внутрішнього світу особистості, його індивідуального буття, а також вони певною мірою наділені повторюваністю, що і розкриває їх соціальну природу. Цінності поряд із потребами та інтересами є важливим зв'язувальним елементом між суспільством та індивідом. Цінності – своєрідні духовні опори, які впорядковують дійсність, привносять в неї певний смисл та оціночні моменти» [156, с. 64].

Своєю чергою В. Костицький трактує суспільну мораль як особливий феномен вищого порядку, що характеризується визнанням усім соціумом або його переважною більшістю відповідно до системи цінностей і правил поведінки, які склалися внаслідок загальносуспільного мовчазного консенсусу [62, с. 178]. А у своєму монографічному дослідженні «Захист суспільної моралі як функція сучасної держави» він схильний розглядати мораль, зокрема й суспільну, як певним чином ієрархізовану систему загальноприйнятих у суспільстві цінностей [63, с. 15].

Подібну позицію підтримує й Т. Грицай, стверджуючи, що «під суспільною мораллю можна розуміти особливу сферу моральної регуляції, яка вміщує сукупність історично сформованих, прийнятих у даному суспільстві (суспільно визнаних) та зорієнтованих на досягнення спільного (колективного) блага ціннісних імперативів (принципів, ідеалів, традицій і звичаїв, моральних цінностей, норм), їх відображення у свідомості людей та відповідних поведінкових стандартів (нормативних моделей поведінки), що формуються на основі відповідних ціннісних імперативів, дія яких забезпечується засобами впливу громадської думки та внутрішнього переконання членів цього суспільства, а також володіє засобами колективного осуду аморальних вчинків членів суспільства» [18, с. 20; 114, с. 18]. Як бачимо, у цьому визначенні правознавиця намагається поєднати нормативістське трактування розглядуваного філософсько-правового феномену із ціннісно-орієнтаційним (аксіологічним), надаючи, на наш погляд, пріоритет останньому, посиляючись на імперативності саме ціннісних ознак і критеріїв. Така позиція свідчить про явний міждисциплінарний характер концептуальних підходів до вивчення проблем формування соціальної моралі як важливого елемента реалізації суспільних відносин.

Аналізуючи аксіологічний напрям трактування суспільної моралі, правознавці М. Іванець та Т. Петрова у своїх концептуальних твердженнях вважають, що вона «не може вичерпуватися у своїй структурі лише системою правил поведінки, але також включає в себе, відповідно, уявлення про відповідні цінності та правила поведінки (тобто сегмент свідомості, оскільки передбачає необхідність осмислення таких правил) та відповідні їм зразки, моделі поведінки (тобто елемент діяльності людини, активного застосування відповідних правил поведінки у своєму житті)» [29]. У контексті таких висновків можна погодитися з думкою правознавця О. Ємця, що «наведене тлумачення опрацьовано в межах пропонованого широкого підходу до розуміння моралі й права. Воно передбачає включення до структури суспільної моралі не лише цінностей і норм, а й елементів свідомості та

практик (поведінкових стандартів) як певної системи норм, свідомості та діяльності людини» [34, с. 182–189].

Зазначимо, що аксіологічний вимір суспільної моралі тісно пов'язаний з процесом становлення моральних цінностей, які з особистісного статусу переходять у суспільний, формуючи основні правила поведінки людини, які детермінуються соціумом, особливостями конкретних історичних суспільних відносин. «Моральні цінності – це потенційні мотиви, які можуть бути інтеріоризовані особистістю і стати детермінантами поведінки. Разом з тим, вони регулюють не «внутрішній» світ людини, а відносини між людьми, – це вимоги, звернені до людини ззовні», – зазначає Ю. Шайгородський [181, с. 7].

Отже, аксіологічний підхід до визначення сутнісних характеристик феномену суспільної моралі не заперечує ролі суб'єктивного чинника як носія свідомості, здатного формувати особистісні ціннісні орієнтації і принципи визначення основних пріоритетів своєї поведінки. Аналіз цих же аксіологічних аспектів розуміння суті суспільної моралі зустрічаємо і в дослідженнях вітчизняної правознавиці Н. Новицької, яка, розглядаючи особливості захисту суспільної моралі, розуміє її як певним чином побудовану і структуровану систему цінностей [97, с. 29–30].

Такий підхід до оцінки феномену суспільної моралі дає змогу розкрити ті її характеристики, що сприяють реалізації процесів становлення особистості в рамках конкретно визначеного суспільства, адже в такому разі на основі формування й розвитку ціннісних орієнтацій удосконалюються ті параметри суб'єктів соціального, які здатні вирішувати важливі завдання удосконалення соціуму. Тож процес імплементації особистісної позиції щодо визначення властивостей елементів реального світу в контексті процесу задоволення своїх потреб, особливо суспільних, визначених місцем людини в соціумі, відіграє важливу роль у становленні особистості, насамперед її психоемоційного стану. Саме на це звертає свою увагу Ю. Шайгородський: «Стійкі ціннісні орієнтації набувають характеру норм, які визначають форми поведінки членів суспільства. Ціннісне ставлення особистості до себе і світу реалізується в

емоціях, волі, цілепокладанні, ідеалотворенні. Усі ці й інші поняття складають, так би мовити, спосіб існування особистості» [181, с. 7].

Варто зазначити, що окремі дослідники проблем становлення й функціонування суспільної моралі цілком закономірно включають у процес розуміння цього феномену поруч з актуалізацією його ціннісно-орієнтаційного (аксіологічного) виміру і суто філософсько-світоглядні аспекти, що, на нашу думку, підкреслює філософсько-правову природу категорії суспільної моралі, передбачаючи «включення до структури суспільної моралі не лише цінностей і норм, але і елементів свідомості та практик (поведінкових стандартів) як певної системи норм, свідомості та діяльності людини» [29].

Також зазначимо, що в Законі України «Про захист суспільної моралі» (який втратив чинність) визначення цього філософсько-правового поняття містило чітко сформульовану аксіологічну складову, адже законодавець звертає увагу на такі характеристики, як традиційні духовні і культурні цінності, уявлення про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість, що реально впливають на формування ціннісних орієнтацій людини й суспільства (ст. 2736) [127].

Аксіологічний підхід до визначення сутності феномену суспільної моралі актуалізує питання про ті чинники й характеристики об'єктивної дійсності, що реально впливають на задоволення основних потреб людини й суспільства. Зазначимо, що і на індивідуальному, і на суспільному рівні мораль виступає у вигляді системи цінностей, які забезпечують узгодження приватних інтересів соціальних суб'єктів в ім'я загального блага. Визначені в цьому випадку у вигляді вимог цінності адресуються конкретним суб'єктам суспільних відносин, незалежно від того, яким соціальним статусом вони володіють. З одного боку, вирішення питання про роль цінностей у житті сучасного соціуму корелюється з пропозицією даним індивідам реалізувати свою свободу і здатність до самостійного й відповідального самовизначення, що своєю чергою визначає сутність сфери їхніх автономних суджень, рішень

і дій, які набувають статусу функціонування індивідуальної моралі як суспільної складової. І в цьому випадку можлива ситуація, коли конкретний індивід, навіть беручи на себе відповідальність за інших, вважає себе підзвітним самому собі.

З іншого боку, цінності у вигляді вимог можуть бути спрямовані індивідуумам в іншій ролі – як агентам соціальних взаємовідносин, членам спільноти, громадянам, які діють не тільки на основі власного статусу і взятих зобов'язань, але й відповідно до свого статусу в соціумі та встановлені зобов'язання. Цінності у вигляді вимог можуть бути адресовані суспільству як колективному суб'єкту, відповідальному за власну безпеку, загальне процвітання і благополуччя його членів.

О. Стовпець, наприклад, вважає, що можна погодитися з тими дослідниками, які розглядають суспільну мораль як історично змінну форму суспільної свідомості, що складається зі сукупності суспільних цінностей і норм, здатних дати відповідь на питання задоволення особистісних і суспільних потреб, не ставлячи під сумнів існування визначених суспільних меж задоволення таких потреб [159, с. 52–63].

Аналізуючи сутнісні параметри суспільної моралі як філософсько-правового феномену, сформованого на основі визнання ролі ціннісних факторів у житті людини й суспільства, можемо констатувати, що таке тлумачення суспільних явищ дедалі активніше спрямовується в напрямку осмислення значення базових світоглядних постулатів і принципів, що належать суб'єктові суспільних відносин, які оформились у стійкі погляди й переконання в результаті активного впливу на нього сформованої в конкретно-історичних обставинах соціальної дійсності. Виходячи із цього положення, можна погодитися з думкою правознавиці О. Сидоренко, що «мораль постає категорією, що віддзеркалює рівень свідомості... Мораль постає у людському уявленні як належне, критерієм якого є добро і зло, чесність, порядність, справедливість, правда. Мораль є динамічним явищем, яке трансформується залежно від економічного, інформаційного, культурного, духовного розвитку

суспільства або індивідів. Мораль формується особою усвідомлено під впливом таких чинників, як освіта, виховання, навколишнє середовище, у вигляді принципів, норм, оцінок, ідеалів» [149, с. 407].

У своєму науковому дослідженні правознавиця О. Сидоренко виділяє такі напрями реалізації морально-етичних постулатів у законодавстві: моральну свідомість, моральну діяльність та моральні відносини. Така позиція дає змогу виявити тісний зв'язок світоглядних і діяльнісних аспектів функціонування суспільства. Вкотре підкреслюється спроба актуалізувати ціннісну сторону моралі, зокрема й суспільної, сформовану на світоглядних засадах за умов її очевидної детермінації реальним станом наявних суспільних відносин, що визначають особливості розвитку суспільства в його діяльнісному вимірі. «Моральна свідомість супроводжується усвідомленням моральних цінностей і спонукає суб'єктів до вибору дозволених або заохочувальних законом варіантів поведінки, які в суспільстві визнаються моральними й справедливими. Моральна діяльність – це сукупність вчинків, що відповідають моральним нормам і сприяють досягненню суспільно-значущих результатів. Моральні відносини – це вид суспільних відносин, що виникають між людьми у процесі їхньої діяльності (у тому числі і в правозастосуванні). Мораль включена у різні види діяльності (економічну, політичну, трудову, сімейно-побутову, науково-пізнавальну тощо) і реалізується в них», – зазначає О. Сидоренко [149, с. 415].

Важливим напрямом аналізу суспільної моралі як філософсько-правового феномену є інституційний, у рамках якого дослідження здійснюється на основі вивчення механізмів взаємодії суб'єктів суспільних відносин, оцінки їхньої поведінки з дотриманням формальних і неформальних норм, а також визначення оцінки ефективності соціальних структур (інститутів). Саме свідченням застосування цього підходу можуть бути теоретичні розумування вітчизняної правознавиці О. Захарової, яка до основ суспільної моралі зараховує особливі суспільні відносини, що пов'язуються зі станом соціального співіснування, що сприяє узгодженості дій індивідів у

міжособистісних контактах та в рамках соціальних груп і суспільства в цілому, питаннями задоволення основних життєвих потреб у способах і формах, схвалюваних державою й суспільством, належною поведінкою громадян у публічних місцях, під час праці, відпочинку, у побуті й інших взаємовідносинах громадян між собою, повагою до честі, гідності громадян, до праці та її результатів, моральних і культурних цінностей тощо [40, с. 106].

Варто зазначити, що суб'єктом суспільної моралі виступають і суспільство, і окремо взяті індивіди. Суб'єктність суспільної моралі конститується завдяки соціальному (груповому) орієнтуванню й соціальній підзвітності рішень і дій, незалежно від того, здійснюються вони індивідами чи спільнотами. У рамках суспільної моралі загальний інтерес, загальне благо, громадський порядок, суспільна справедливість є пріоритетними щодо інтересів індивідів. Як суб'єкт суспільної моралі, індивід виходить за межі своєї приватності, самовизначаючись як член спільноти, котра відповідає за нього. Якщо в рамках індивідуальної моралі індивід відповідальний перед самим собою і перед іншими незалежно від своєї та інших визначеності; то в межах суспільної моралі індивід відповідальний перед собою та іншими членами співтовариства, а також перед співтовариством в цілому. Саме тому самовизначення індивіда як автономної особистості чи члена співтовариства може спричинити виникнення конфліктної ситуації.

Об'єктивна сторона суспільної моралі проявляється в характері організації суспільної практики й функціонування інститутів, які забезпечують її функціонування. Це спричиняє формування суспільної моралі як відображення колективної (суспільної) моральності, аналіз чого можна звести до певних положень. По-перше, це необхідність досягнення стабільного стану суспільства, що полягає у визнанні функціонування інститутів, які забезпечують захист від внутрішніх і зовнішніх ризиків. Важливим фактором суспільної стабільності є впорядкованість соціального середовища, що виявляється у правосумісності суспільних відносин, що забезпечується і відповідними органами державної влади, і різноманітними

громадськими інститутами. По-друге, це відкритість публічної сфери для людини, сприяння ініціативній та позитивно значущій для суспільства діяльності, з використанням всього арсеналу законодавчих і політичних засобів. Це ж стосується і конструктивної практичної діяльності, спрямованої на зростання суспільного добробуту. По-третє, це підзвітність державної влади громадськості, що визначається сприятливими для соціально-перетворювальної громадської діяльності умовами, що забезпечуються силою державної влади, яка виступає одним з агентів самого суспільства. Важливо, щоб держава була захищена від загрози приватизації будь-якими групами осіб, у чому полягає запорука легітимності державної влади.

Визначення сутнісних характеристик філософсько-правового феномену соціальної моралі невіддільне від вирішення питання про взаємодетермінацію моралі і права, адже саме це дає змогу визначити те місце, яке посідають моральні принципи у формуванні суспільних відносин. У цьому випадку можна погодитися з думкою правознавиці О. Сидоренко, що «дослідження взаємодії права, як засобу державного впливу на суспільні відносини, та моралі, як різновиду соціальних норм, дає дійсну можливість втілення в практичну діяльність суб'єктів моральних, правових, етичних, релігійних норм, що постають основоположними чинниками взаєморозуміння та співпраці між людьми на сучасному етапі розвитку людства» [149, с. 406].

Відмінність моралі і права залежить від внутрішнього ставлення людини до встановлених у суспільстві моральних заборон. Вона не тільки зобов'язує людину діяти відповідно до встановлених у суспільстві правил поведінки, але й думати та відчувати згідно з ними. А право не може втручатись у ту сферу моралі, яка регулює почуття, думки, емоції людини. Варто акцентувати увагу на тому, що і право, і мораль керуються у своєму функціональному існуванні в рамках соціального виміру сукупністю певних правил поведінки особи в соціумі. Щоправда, право визначає те, що є законним, а що ні, мораль же – те, що відповідає загальноприйнятим уявленням про добро, а що таким не є. Можна зазначити, що єдність правового й морального визначається такими

параметрами: а) вони являють собою різновид соціальних норм; б) передбачають досягнення спільних цілей і завдань, насамперед – упорядкування й удосконалення суспільного життя; в) характеризуються спільним об'єктом регуляції, під яким мисляться суспільні відносини; г) засновуються на спільній системі цінностей; д) норми моралі і права визначаються врешті-решт самим суспільством.

Водночас варто зауважити, що наявні відмінності між правом і мораллю, як специфічними засобами соціальної регуляції, треба розглядати за низкою критеріїв, а саме: а) за походженням (якщо мораль виникає разом з формуванням соціального, то право – разом із державністю); б) за формою вираження (мораль є компонентою суспільної свідомості, а право міститься у спеціальних писемних нормативних актах); в) за сферою функціонування (мораль може регулювати практично всі суспільні відносини, а право – тільки найважливіші з них і лише ті, які в стані упорядкувати); г) за терміном уведення в дію (моральні норми вводяться в міру їх усвідомлення, а правові – у конкретно встановлені терміни); д) за способом забезпечення (норми моралі регулюють суспільні відносини з позиції добра і зла, справедливого і несправедливого, тимчасом як правові норми – з позиції законного чи незаконного, правомірного чи неправомірного).

Суспільну мораль слід розглядати як відображення певної системи цінностей, яка забезпечує узгодження приватних інтересів окремих осіб в ім'я загального блага. Важливим чинником існування таких процесів слугує, зокрема, панівна в суспільстві стабільність, тож громадяни усвідомлюють, що завдяки діяльності відповідних інститутів суспільство здійснює все, що необхідно для захисту своїх членів від внутрішніх і зовнішніх ризиків. Гарантом такої стабільності стає упорядкованість соціального середовища, що виражається у правосумісності суспільних відносин, яку забезпечують відповідні органи державної влади й різноманітні суспільні інститути. У цьому плані актуальною проблемою функціонування суспільної моралі є питання правового захисту суспільної моралі. «Правовий захист суспільної моралі як

міжгалузевий інститут є сукупністю норм, що належать різним галузям права, але мають однакову правозахисну спрямованість, з огляду на спільність об'єкта такого захисту – відносин, що складаються щодо реалізації вимог, принципів, настанов суспільної моралі в соціумі, – зазначає українська правознавиця Т. Грицай. – Правовою основою цього міжгалузевого інституту є відповідні норми конституційного права як база для конкретизації правових засобів захисту суспільної моралі в галузевому законодавстві України» [18, с. 18].

Зауважимо, що у вітчизняній правознавчій науці звертають увагу на ті фактори, які формують основи суспільної моралі, будучи моральними засадами суспільства. Так, наприклад, аналізуючи проблеми становлення суспільної моралі, вітчизняний правознавець О. Білан вважає, що до моральних засад суспільства потрібно зарахувати «ті моральні норми, які: (1) знайшли своє нормативне закріплення у формі конкретизованих цивільно-правових положень; (2) знайшли своє закріплення у формі цивільно-правових принципів; (3) не знайшли свого законодавчого закріплення та існують у формі відповідних моральних регуляторів суспільної поведінки. Зокрема, до перших можна віднести положення Закону України “Про суспільну мораль” та інші законодавчі акти, які закріплюють в своїх положеннях норми моралі; до других – такі морально-правові імперативи, як справедливість, добросовісність та розумність (ст. 3 ЦК України); до третіх – не закріплені в законодавстві, але існуючі у суспільстві морально-етичні правила поведінки. Як вбачається з наведеного, перша та друга групи є тими моральними нормами, які можуть піддаватись юридизації та бути закріпленими у цивільному законодавстві, а третя – ні» [6, с. 8]. Така позиція чітко фіксує правовий вимір розуміння феномену суспільної моралі.

Дослідник морально-етичних процесів у правовій практиці О. Омельчук вважає, що до визначення сутності суспільної моралі варто застосовувати широкий підхід, за якого «суспільна мораль не може вичерпуватися у своїй структурі лише системою правил поведінки, але також містить уявлення про

відповідні цінності, правила поведінки (тобто сегмент свідомості, оскільки передбачає необхідність осмислення таких правил) і відповідні їм зразки, моделі поведінки» [101, с. 58].

У процесі осягнення філософської природи феномену суспільної моралі, на нашу думку, варте уваги дослідження вітчизняного філософа В. Надурака, який розглядає концепцію двопроектності моральних суджень, виділяючи два типи моральних рішень – інтуїтивний та раціональний. Раціональні моральні рішення, на його думку, ґрунтуються не на інтуїтивній реакції, а на свідомо вибраних правилах, принципах і нормах. «Такого роду рішення можуть, наприклад, прийматись у ситуаціях, для яких не існує готових інтуїтивних рішень, наприклад, у випадках, пов'язаних з новими сферами суспільної реальності (зокрема, сьогодні такі ситуації виникають у сфері робототехніки, екології, біотехнологій тощо). Людина, усвідомлюючи невідповідність інтуїтивних реакцій таким ситуаціям, вдається до раціонального пошуку нових норм. Причиною таких рішень також може бути прагнення змінити свою поведінку, ґрунтуючи її на нових етичних засадах. У такому випадку людина вдається до гальмування інтуїтивної реакції та свідомо обирає норму чи принцип, на якій ґрунтуватиметься її поведінка», – зазначає В. Надурак [92, с. 74].

Зазначимо, що саме процес захисту суспільної моралі, що реалізується у правовій площині, виявляє онтологічний вимір цього філософсько-правового феномену. Це відзначає, зокрема, і І. Припхан, яка вважає, що у праві суспільна мораль «розглядається не як різновид суспільної свідомості, а як об'єкт правового захисту та регулятор суспільних відносин (при дослідженні генезису правових норм та джерел права)» [116, с. 495]. Тобто суспільна мораль виступає як явище, яке існує саме в об'єктивній площині суспільних процесів, охоронні функції котрих виявляються у вигляді правового їх захисту.

Можна стверджувати, що поза питаннями особливостей захисту суспільної моралі, що виражається у відстоюванні в суспільстві певних

притаманних йому на тій чи іншій стадії розвитку принципів і норм, буттєвість суспільної моралі неможлива. І тут доречно навести думку правознавця О. Ємця, що «про захист суспільної моралі потрібно говорити саме тоді, коли відповідні посягання на неї вже відбулися й потрібно вживати заходів щодо усунення таких порушень і виправлення становища. Під час захисту суспільної моралі як публічно-правової, а не лише етичної категорії йдеться про суспільні інтереси, їх узгодженість і гармонізацію з особистими інтересами» [34, с. 185]. Детальніше специфіку захисту суспільної моралі визначає правознавиця Т. Грицай у своєму дисертаційному дослідженні: «Під захистом суспільної моралі пропонується розуміти засновану на системі нормативно-правових актів діяльність уповноважених суб'єктів права, здійснювану в різних формах, за допомогою різних правових засобів, спрямовану на усунення перешкод у здійсненні вимог, принципів і норм суспільної моралі з метою досягнення стану її повної правової захищеності. Такий захист у своєму зовнішньому відображенні постає саме як правовий захист» [20, с. 7].

Захист суспільної моралі виступає в ролі комплексного інституту, який вміщує багаточисленні соціальні, правові, економічні, організаційні, наукові, культурні, ідеологічні, профілактичні та інші заходи, котрі зобов'язується проводити держава в інтересах своїх громадян. Правовий захист суспільної моралі визначається передусім чинним законодавством, правозастосовною практикою на основі досягнень правової науки і здійснюється в інтересах населення.

Основні функції, форми і методи захисту суспільної моралі від проявів у суспільстві людських вад (асоціальних явищ) залежать не лише від їхніх видів і прояву масовості, але й від стану суспільства, панівних у ньому політичних, морально-етичних, правових поглядів, рівня культури й соціально-економічного розвитку. Протидію проявам порушень суспільної моралі здійснюють різні органи влади, громадські й релігійні об'єднання, а також засоби масової інформації. Захист суспільної моралі треба розуміти як

застосування заходів правової відповідальності за правопорушення в тій чи іншій сфері, що охоплює весь спектр суспільних відносин.

Маємо зауважити, що захист суспільної моралі як філософсько-правового феномену, що у своїй сутності поєднує морально-етичні і правові характеристики, повинен розглядатись відповідно до пріоритетності юридичних постулатів, враховуючи те, що такий спосіб відстоювання моральних принципів, закріплених на загально визнаній у суспільстві основі, є дієвим і сприяє розвитку людини та суспільства. Трактуючи суспільну мораль як багатоаспектне і багатозначне поняття, яке широко використовується і вивчається багатьма суспільними науками, зокрема юридичною, І. Припхан наголошує, що суспільні відносини регулюються і нормами моралі, і нормами права (у тому разі, коли моральне регулювання є недостатнім) [116, с. 495].

Звернемо увагу, що доволі ґрунтовну характеристику процесу правового захисту суспільної моралі дає вітчизняна правознавиця Т. Грицай: «є необхідним складником забезпечення дієвості, реальності та ефективності принципів і норм суспільної моралі в суспільному житті, на рівні повсякденних індивідуальних, групових і загальносоціальних практик; відображає суспільне благо та слугує реалізації відповідного публічного інтересу; включає в себе комплекс відповідних норм права, що поєднуються у відповідний міжгалузевий правовий інститут (має правовий характер); має вольовий, державно-владний характер, що може поєднуватися із заходами самозахисту суспільної моралі з боку громадських організацій, інших неурядових суб'єктів суспільних відносин; реалізується через особливу юридичну діяльність компетентних органів влади; ґрунтується на можливості застосування державного примусу в рамках, визначених законом; охоплює своєю захисною дією як всю сферу функціонування суспільної моралі, так і її конкретні прояви й форми відповідно до встановлених законодавством меж державного втручання до зазначеної сфери; має цільову спрямованість – досягнення високого рівня правової захищеності суспільної моралі від зовнішніх і внутрішніх загроз засобами правового регулювання в широкому

сенсі; ґрунтується на загально-визнаних принципах права та враховує міжнародно-правовий досвід у цій сфері суспільних відносин; є гнучким механізмом реагування на зовнішні і внутрішні загрози щодо суспільної моралі; становить невід'ємну складову частину механізму забезпечення духовної та – ширше – національної безпеки України» [18, с. 19–20].

Вітчизняна правознавиця Н. Новицька тлумачить захист суспільної моралі як забезпечення прав людини у сфері соціальних відносин, зокрема як застосування превентивних заходів, що передбачають і попередження, і профілактику правопорушень, і відновлення незаконно порушених прав та встановлення за допомогою нормативно-правових актів і дій відповідних органів реальної ефективною відповідальності за порушення прав і свобод людини й суспільства. Захист суспільної моралі вона пов'язує зі здійсненням заходів, спрямованих на відновлення, визнання прав і припинення юридично визначених порушень прав у сфері суспільної моралі, що застосовуються, згідно з чинним законодавством компетентними органами державного управління за заявою чи скаргою особи, права якої порушуються, або за власною ініціативою [99].

Очевидно, що така позиція свідчить про актуалізацію інституційного виміру суспільної моралі, коли можемо говорити про роль у цих захисних процесах різноманітних інституцій, серед яких домінуюче місце відводиться правоохоронним, оскільки йдеться передусім про правову спрямованість такого захисту.

Для прикладу, М. Іванець і Т. Петрова чітко визначають темпоральні рамки процесу захисту суспільної моралі: «про захист суспільної моралі слід говорити саме тоді, коли відповідні порушення суспільної моралі вже відбулися і слід вживати заходів щодо усунення таких порушень і виправлення становища. При цьому важливо наголосити, що поновленню підлягають, у цьому контексті, не лише права та свободи людини, але і суспільства в цілому, оскільки при захисті суспільної моралі як публічно-правової (а не лише етичної) категорії йдеться про суспільні інтереси, їх узгодженість та

гармонізацію з особистими інтересами. Як впливає з наведеного, проблематика категоріальної визначеності понять “суспільна мораль” та “захист суспільної моралі” є необхідною для коректного з’ясування засад адміністративно-правового захисту відповідної сфери суспільних відносин та реалізації відповідних законодавчих ініціатив у цьому напрямі» [29].

Захист суспільної моралі як важливий фактор розвитку суспільних відносин і суспільства в цілому здійснюється в різних формах і напрямках, а в її правовому вимірі передбачає застосування концептуальних висновків, які оформились у межах різних галузей права. Розглядаючи особливості адміністративно-правового захисту суспільної моралі, вітчизняна правознавиця О. Захарова пов’язує його з публічно-правовою природою охорони суспільної моралі, яка «постає як свого роду відбиття ставлення держави до морально-етичних питань» [40, с. 108]. Роз’яснення змісту своїх теоретичних доводів вона супроводжує переліком важливих положень, що розкривають сутність адміністративно-правової охорони суспільної моралі, до яких зараховує: специфічне функціонування моральних норм як підстав для розроблення і закріплення відповідних адміністративно-правових норм; визнання норм етики й моралі як обов’язкових для суб’єктів публічного адміністрування; тлумачення норм адміністративного права як таких, що втілюють моральні правила про правомірну й адміністративно карану поведінку, а їх реалізація здійснюється за допомогою механізму адміністративно-правового регулювання; визначення норм адміністративного права як таких, що містять засоби забезпечення виконання моральних й етичних норм та санкції за порушення окремих моральних правил; відстоювання тези про забезпечення моральної поведінки внутрішніми переконаннями, впливом авторитету суспільства і громадської думки, стереотипами виховання, психологічними особливостями індивідів та правомірної поведінки з позицій адміністративного права, що досягається за допомогою державно-примусових засобів; ствердження того, що, реалізуючи норми, розроблені й закріплені законодавцем, виконавча влада

здійснює їх охорону і постає гарантом їх дотримання, що впливає з її призначення виконувати веління і приписи законодавчої влади; констатацію того, що порушення адміністративно-правових норм, які регулюють відносини у сфері охорони суспільної моралі, призводить до негативних наслідків майнового, особистого чи організаційного характеру, що застосовуються на відповідних підставах і в законодавчо визначеному порядку державним апаратом [40, с. 109].

Отже, питання правового захисту суспільної моралі в його адміністративно-правовому вимірі пов'язуються з процесами функціонування держави як правового інституту, що актуалізує вивчення питань державного контролю суспільних процесів, зокрема тих, що складаються в рамках морально-етичних відносин між суб'єктами соціального. Сутнісні характеристики адміністративно-правового захисту суспільної моралі органічно вміщують як сукупність адміністративно-правових заходів, зокрема примусового характеру, що застосовуються органами публічної влади стосовно осіб, котрі ведуть асоціальний спосіб життя і спрямовуються на нейтралізацію й подолання загрози у цій сфері, так і правову діяльність у рамках функціонування суспільної моралі.

Аналіз особливостей адміністративно-правового захисту суспільної моралі, на думку вітчизняної правознавиці О. Захарової, ґрунтується на тезі, що «у теорії адміністративного права суспільна мораль має надзвичайно важливе значення, розкриваючись через систему визнаних державою, формально закріплених правових, а також етичних і окремих соціальних норм, що впливають із суспільних відносин громадян і держави та її інститутів і охороняються за допомогою адміністративно-правових засобів» [40, с. 109].

Дослідник проблем правового захисту моралі В. Булачек виділяє сфери правової практики, від особливостей функціонування яких залежить механізм адміністративно-правового захисту суспільної моралі, а саме це: нормативно-ціннісна сфера, що містить правові норми, які формують ставлення до захисту суспільної моралі, а також вимоги до правомірної поведінки; цільова сфера,

що представлена системою державного влади, яка захищає суспільну мораль, містить законодавчо встановлені цілі, завдання і функції в напрямку цього захисту; організаційно-інструментальна сфера, що охоплює встановлення на нормативній основі повноважень суб'єктів захисту суспільної моралі і формування зв'язків між ними в захисті суспільної моралі з використанням різних правових інструментів; факторна сфера, яка містить систему факторів, які завдають шкоду суспільній моралі як об'єкту адміністративно-правового захисту [192, р. 43].

Суспільна мораль як об'єкт адміністративно-правового захисту передбачає наявність соціальних благ, які визнані державою і захищаються органами публічної влади та за посягання на які передбачається застосування заходів державного захисту. Адміністративно-правовий захист суспільної моралі виявляється в діяльності органів державної влади, спрямованої на реалізацію тих завдань функціонування держави, що пов'язані із забезпеченням умов належного морального стану як всього суспільства, так і окремих громадян, що здійснюється за допомогою заходів адміністративно-правового захисту різної спрямованості й інтенсивності.

На нашу думку, вартий уваги запропонований дослідницею О. Захаровою системний підхід до визначення суспільної моралі як об'єкта адміністративно-правової охорони, який відображає міждисциплінарний характер функціонування суспільної моралі як філософсько-правового феномену. Слід відзначити особливість теоретичних концепцій правознавиці, які розкривають природу адміністративно-правової охорони суспільної моралі з огляду на взаємодетермінування ознак цього напрямку правового захисту моралі в соціумі. По-перше, відзначається прагнення дослідниці визначити місце таких охоронних дій у загальному процесі забезпечення функціонування соціуму. По-друге, акцентується роль у цьому держави, місце якої визначається ступенем регулювання соціальних відносин, враховуючи загальноновизнані в соціумі принципи моралі [1, с. 246–254]. Відтак, на думку О. Захарової, «розуміння сутності та змісту категорій “суспільство”, “мораль”,

а також “право” у їх поєднанні та взаємообумовленості визначає роль держави та її відповідальність за належне забезпечення суспільної моралі, що є одним з важливих об’єктів адміністративно-правової охорони» [40, с. 109]. Зрештою, «суспільна мораль виступає важливим об’єктом адміністративно-правової охорони, – заявляє О. Захарова, – необхідність постійного та цілеспрямованого здійснення якої полягає: по-перше, у визнанні моральності та її охорони як одного із пріоритетів серед завдань публічної адміністрації та системоутворюючих елементів національної інформаційної безпеки; по-друге, у наявності окремої важливої групи суспільних відносин щодо охорони суспільної моралі, яка потребує регулювання з боку держави; по-третє, у соціальному запиті суспільства на регулятивну роль держави в охороні моральних цінностей; по-четверте, у наявності системи нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини, пов’язані із охороною суспільної моралі; по-п’яте, у здійсненні керівного впливу щодо галузей, функціонування яких пов’язане із охороною суспільної моралі (управління культурою, освітою, наукою, охороною здоров’я, а також у галузі інформатизації, видавничої справи, діяльності засобів масової інформації тощо), котрі найбільш повно і всебічно можуть бути забезпечені виключно за допомогою державно-владного регулювання; по-шосте, у наявності системи органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, здатних забезпечити реалізацію функції держави, пов’язану із охороною суспільної моралі; по-сьоме, у здійсненні державного контролю та нагляду за додержанням чинного законодавства й вимог відомчих нормативно-правових актів у сфері охорони суспільної моралі, а також за обігом продукції, що може негативно впливати на фізичний, розумовий або моральний розвиток громадян України; по-восьме, в установленні умов і порядку обігу продукції, що негативно впливає на суспільну мораль; по-дев’яте, у застосуванні заходів державного примусу, в тому числі адміністративної відповідальності, до порушників законодавства в сфері охорони суспільної моралі. У теорії адміністративного права суспільна мораль має надзвичайно важливе значення,

розкриваючись через систему визнаних державою, формально закріплених правових, а також етичних і окремих соціальних норм, що впливають із суспільних відносин громадян і держави та її інститутів, і охороняється за допомогою адміністративно-правових засобів» [40, с. 109].

До умов, за яких можна говорити про належність тих чи інших правових засобів до здійснення адміністративно-правового захисту суспільної моралі, варто зарахувати: по-перше, заходи такого рівня, що застосовуються або в разі порушення прав, невиконання чи неналежного виконання обов'язків, або у випадку виникнення загроз суспільній моралі; по-друге, адміністративно-правові заходи захисту спрямовуються на відновлення морально-правової поведінки.

По-друге, важливою характеристикою системи адміністративно-правового захисту суспільної моралі є її нормативна визначеність. Розглядаючи суспільну мораль як об'єкт захисту, законодавець виходить із положення про багатоаспектність розглядуваного феномену, що передбачає необхідність уточнення змісту суспільної моралі як елемента такого різновиду захисту. У зв'язку із цим виникає потреба вивчення висновків антропологічних, психологічних і соціологічних теорій, що стосуються відхилень від правових і морально-етичних норм поведінки. Саме тому адміністративно-правовий захист суспільної моралі передбачає запобігання проявам антисоціальної (деліктної, протиправної) девіантної поведінки, оскільки саме антисоціальна поведінка і явища, які її викликають, являють собою різновид зазіхання на суспільну мораль як об'єкт її адміністративно-правового захисту.

На основі вищевикладеного можна стверджувати, що під адміністративно-правовим захистом суспільної моралі варто розуміти здійснення органами публічної влади функцій з вироблення та реалізації державної політики, спрямованої на формування сприятливих умов для розвитку суспільних відносин під впливом звичаїв, традицій і моральних установок, що виявляються у відкритому громадському просторі. Слід також

враховувати, що такий захист забезпечує фізичний, психічний, соціальний і духовний добробут суспільства та сприяє його нормативно-правовому регулюванню. Підтримка суспільної моралі слугує однією з основних функцій органів публічної влади, реалізація якої потребує комплексу правових, організаційних та інших заходів, спрямованих на посилення її захисту й забезпечення прав і свобод громадян.

Важливим напрямом правового захисту суспільної моралі є її кримінально-правова охорона, яка, на нашу думку, залежить від того, наскільки цей різновид моралі може розглядатись як об'єкт злочину. Якщо суспільна мораль набуває такого статусу, то за умов подолання злочинів, що зазіхають на моральні устої суспільства, фактично реалізується і захист суспільної моралі. У разі виникнення конфліктів і протиріч між нормами кримінального права й суспільною мораллю необхідно невідкладно їх вирішувати, а це є важливим елементом процесу удосконалення кримінального законодавства. У такому разі положення закону мають бути сформульовані точно й однозначно, інакше відкривається шлях до свавілля.

Важливо зазначити, що в рамках таких процесів виробляється специфічна термінологічна визначеність, яка характерна суто для кримінально-правового підходу до оцінки явищ, пов'язаних із поняттям моралі. Йдеться передусім про вживання у нормативно-правових документах, що стосуються кримінального контенту суспільних відносин, синонімічних понять, якими послугується кримінальне право під час аналізу морально-етичних проблем. Зауважимо, що як синонім поняття моралі, зокрема суспільної, у цьому випадку використовується поняття моральності. Моральність у кримінальному праві має всезагальний характер. Варте уваги визначення моральності, яке наводять окремі правознавці: «Моральність – це система нормативних приписів, що стоять на сторожі таких універсальних цінностей буття, як життя, свобода і гідність кожної людини, незалежно від її належності до будь-якої із спільнот або положення всередині системи соціальної ієрархії» [5, с. 281–282]. Саме тому можемо вважати, що в термін

моральності законодавець у формуванні нормативно-правових документів кримінально-правового контенту вкладає ті характеристики й ознаки, які властиві поняттю суспільної моралі.

Можна погодитися з твердженням Н. Бойченка, що «забезпечення безпеки відносин моральності як об'єкта кримінально-правової охорони, включає в себе: 1) безпеку (збереженість) історико-культурної спадщини як сукупності найбільш значимих матеріальних носіїв духовності, що являє собою результат дії системи організаційних, юридичних та інших заходів, спрямованих на недопущення знищення, руйнування або пошкодження культурних цінностей, їхнього незаконного обігу у вигляді протиправного переходу права власності; 2) безпеку моральних основ суспільства як систему захисту від руйнування національного менталітету українського народу у вигляді моральних основ нації, заснованих на них традицій і звичаїв, уявлень про справедливість, добро і рівність тощо; 3) релігійну безпеку особистості і суспільства як стан політико-правової захищеності та соціальної стабільності релігійних відносин, у тому числі свободи совісті і віросповідання, невтручання держави та будь-кого у справи церкви, неприпустимість поширення в Україні деструктивних культів, діяльності тоталітарних сект тощо» [9, с. 9].

Як бачимо, питання кримінально-правового захисту суспільної моралі неодмінно пов'язується з процесами убезпечення такого стану суспільства, за якого суспільні відносини формуються виключно на засадах визнання пріоритетності забезпечення суспільного добробуту на основі максимального пошанування принципів моралі. У такому разі будь-які асоціальні прояви діяльності людини й суспільства у кримінально-правових відносинах трактуються як такі, що набувають статусу злочинів і за здійснення яких передбачається кримінальна відповідальність.

Кримінально-правовий захист суспільної моралі передбачає насамперед наявність неминучої відповідальності за діяння, що суперечать тим моральним принципам і правилам, які визнаються панівними в суспільстві. Варто

зазначити, що злочини проти суспільної моралі виступають у вигляді суспільно небезпечних, протиправних, умисних порушень правових і неправових правил поведінки в рамках соціальної комунікації, котрі завдають шкоду чи створюють таку загрозу не окремо взятій людині, а багатьом людям, моральним підвалинам суспільства. Саме тому такі злочини у кримінальному праві трактуються як умисні суспільно небезпечні діяння, що завдають шкоду і загрожують правилам, звичаям та традиціям морально-етичного змісту, котрі властиві конкретно визначеному суспільству.

Вітчизняний правознавець В. Бойченко схильний вважати, що «режим реалізації кримінального права у сфері охорони суспільної моралі прямо пропорційний рівню як правової культури, так і загальної культури суспільства. Девальвація традиційних духовних основ у вигляді релігійних і моральних ідеалів, позитивної правосвідомості створює обстановку загостреної соціальної напруженості на всіх рівнях соціокультурних відносин у суспільстві, яка сприяє новій судовій практиці відносно злочинів проти моралі. Існує можливість використання суб'єктних характеристик діяльності індивіда та толерантності її оцінки в якості основи криміналізації діянь проти суспільної моралі, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, декриміналізації та депеналізації» [9, с. 9]. Це твердження, на нашу думку, відображає соціальний зміст тих положень кримінально-правової норми, яка формується під впливом соціальної практики, враховуючи соціальний досвід людства на засадах високих моральних стандартів, що фіксують пріоритетність пошанування людини і її гідності, і в такий спосіб реально протистоїть будь-яким проявам аморальності, що розглядається у кримінальному праві як прояв злочину.

2.2. Правовий захист суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів як одна з філософсько-правових констант методу переконання

Захист суспільної моралі виступає як комплексний інститут, що охоплює численні соціальні, правові, економічні, організаційні, наукові, культурні, ідеологічні, профілактичні й інші заходи, які повинна здійснювати держава в інтересах громадян. Правовий захист суспільної моралі визначається чинним законодавством, практикою його застосування на основі досягнень юридичної науки та здійснюється в інтересах населення.

Зазначимо, що процеси захисту основ суспільної моралі в українському суспільстві неможливі без активного залучення до цього правоохоронних органів, завдання яких поруч з основним, що полягає в запобіганні здійсненню правопорушень і злочинів у різних сферах людської життєдіяльності, стосується і проблем суспільних взаємовідносин, побудованих на високих морально-етичних принципах. Слушною є думка вітчизняних правознавців М. Коваліва, С. Єсімова і Ю. Лозинського, що «правоохоронні органи символізують присутність держави в нашому повсякденному житті, її здатність втрутитися і захистити, коли такий захист потрібен» [47, с. 9].

Дискурс щодо сутнісних характеристик правоохоронних органів та їхнього місця в суспільстві впливає, безумовно, і на виявлення значення їх функціонування в рамках відстоювання високих моральних принципів і стандартів, що визначає також ступінь захисту суспільної моралі співробітників цих органів. Звернемо увагу на те, що правоохоронні органи держави відображають реальний стан суспільства в рамках визначення його цілісності на основі домінування принципів законності й максимального пошанування прав і свобод людини та громадянина. І саме на основі активного поєднання наданої їм монополії на застосування примусу і права на активний правовий захист громадян правоохоронні органи здатні активно й

результативно відстоювати високі моральні стандарти розвитку суспільства, що визначається і у справі захисту суспільної моралі.

Зазначимо, що діяльність правоохоронних органів насамперед спрямовується на забезпечення прав, свобод і законних інтересів особистості, заснованих на таких конституційних принципах, як законність, дотримання і повага прав та свобод людини і громадянина. У цьому контексті варто відзначити, що принцип законності полягає в якісному й безумовному виконанні законів та інших нормативних актів, які регламентують діяльність правоохоронних структур. Принцип поваги й визнання прав і свобод людини та громадянина у цьому разі означає, що дії стосовно громадян повинні реалізовуватись так, щоб їхні права і свободи визнавались пріоритетними щодо інших суспільних цінностей. Саме в рамках дотримання основних засад таких принципів і здійснюється процес захисту суспільної моралі правоохоронними органами держави.

Важливим аспектом виявлення ролі правоохоронних органів держави у справі захисту суспільної моралі є питання визначення суті самого феномену правоохоронних органів. Вітчизняні правознавці висловлюють чимало доволі цікавих і теоретично аргументованих висновків, які мають сприяти визначенню поняття цього явища. Автори навчального посібника «Правове регулювання правоохоронної діяльності» виділяють такі ознаки цього правового феномену: «По-перше, правоохоронний орган є державним органом, який уповноважений чинним законодавством на здійснення правоохоронної діяльності. По-друге, до ознак правоохоронних органів віднесено виконання ними своєї діяльності у суворій відповідності з нормами законодавства, при цьому їх порушення тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, матеріальну або кримінальну відповідальність. По-третє, законні та обґрунтовані рішення правоохоронних органів є обов'язковими до виконання посадовими особами та громадянами. Законодавець передбачив самостійний склад правопорушення за невиконання цих рішень, що, в свою чергу, тягне додаткову відповідальність. По-четверте, ознакою

правоохоронних органів слід вважати і професійність виконання ними своїх повноважень, тому законодавством визначено спеціальні умови проходження працівниками правоохоронних органів спеціальної професійної підготовки, порядок і особливості проходження якої можуть мати відмінності у різних правоохоронних органах. По-п'яте, правоохоронні органи у випадках необхідності виконання своїх функцій, пов'язаних з виявленням та розслідуванням порушень закону, за передбачених законодавством умов, можуть відхилятися від правових приписів, обов'язкових для усіх інших суб'єктів суспільних відносин» [47, с. 41].

Вітчизняний правознавець М. Хлистік зазначає, що «нормативно поняття “правоохоронні органи” теж не визначено. Термін цей хоч і вживається в текстах багатьох законодавчих актів України, але єдине більш-менш змістовне нині визначення поняття “правоохоронні органи” ми можемо знайти в Законі України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”» [178, с. 49]. У ст. 2 цього Закону наведено перелік правоохоронних органів, а саме це «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [121]. Водночас, визначаючи правоохоронні органи, слід абстрагуватись від тих із них, до функціональних завдань яких не входить питання захисту суспільної моралі, і все-таки надати пріоритет Національній поліції України.

Важливим фактором розуміння особливостей захисту суспільної моралі правоохоронними органами держави слугує положення, відповідно до якого упорядковуються суспільні відносини для забезпечення правопорядку й безпеки громадян на засадах розбудови правоохоронної системи, суб'єкти якої наділяються повноваженнями застосування легітимного примусу.

«Правоохоронні органи держави (як частина її механізму) уособлюють монополію держави на застосування сили (примусу), що своєю чергою є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права, – заявляють вітчизняні правознавці. – Державний примус виконує насамперед роль гарантії, що є необхідно у разі порушення норми... Правоохоронні органи покликані стримувати суспільство від вчинення злочинів, аморальних дій, злих намірів, змов на вчинення протиправних дій, запобігаючи його саморуйнації. Отже, маємо справу з діяльністю компетентних, уповноважених державою органів влади, які реалізують свою діяльність на постійній, професійній основі та на підставі і виключно в межах Закону» [112, с. 50].

Цю ж позицію стосовно застосування методів примусу в роботі правоохоронних органів підтримують і автори навчального посібника «Правове регулювання правоохоронної діяльності», які зазначають таке: «Правоохоронні органи можуть виступати також символом цілісності суспільства і його відданості цінностям честі, обов'язку. Правоохоронні органи уособлюють монополію держави на застосування примусу, що в свою чергу є необхідною умовою забезпечення ефективної дії права. Правоохоронні органи покликані стримувати суспільство від вчинення злочинів, аморальних дій, злих намірів, змов на вчинення протиправних дій» [47, с. 9].

Відзначаючи, що «застосування методу примусу у діяльності правоохоронних органів посідає важливе місце, адже кожна влада характеризується наявністю повноважень із застосуванням державного примусу», Р. Лящук вважає, що цей метод доволі широко й активно використовується під час виконання всіх основних функцій правоохоронних органів [78, с. 148].

Застосування методу примусу як засобу реалізації основних завдань правоохоронної діяльності для захисту суспільної моралі, на наш погляд, не завжди може бути виправданим, адже вирішення конфліктних ситуацій у морально-етичній сфері суспільних відносин передбачає дії, спрямовані на відповідні аспекти розвитку внутрішнього світу людини, її світорозуміння,

стану світоглядних орієнтирів і торкаються психічної природи людської екзистенції. Адже примус за будь-яких обставин, здійснюючи вплив на поведінку особи, допускає заперечення її волі. Саме тому актуалізується значення широкого застосування за цих обставин методу переконання. Виходячи з тези про те, що переконання – це один із способів впливу на особистість, такий прийом впливу на свідомість, почуття, волю людини з метою формування свідомого ставлення до навколишньої дійсності, можна констатувати надзвичайну значущість цього методу у справі утвердження у свідомості окремо взятої особи високих морально-етичних стандартів, які відповідають конкретному стану розвитку суспільства, коли маємо справу з наданням особистості чи певній соціальній групі впевненості у своїх поглядах на світ, адекватного відтворення й оцінки реальної дійсності.

Вітчизняна правознавиця С. Дембіцька зазначає, що «переконання здійснюються як психічний вплив, у процесі якого особа добровільно схиляється до думки суб'єкта правового впливу, свідомо привласнюючи цю думку як особисту цінність, із розумінням ставлячись до цієї думки, а також до такої поведінки, котра цій думці відповідає» [25, с. 133].

Використовувати метод переконання в діяльності правоохоронних органів для захисту суспільної моралі варто, виходячи з розуміння цього виду діяльності як специфічного комунікаційного процесу, здійснюваного між соціальними суб'єктами в рамках реалізації основних аспектів становлення суспільних відносин. Передусім потрібно зазначити, що в такому процесі, коли маємо справу з двома сторонами, що вступають між собою у відповідні відносини, домінуючу роль відіграє та з них, котра виступає ініціатором таких відносин, диктуючи своєрідний «порядок денний», і передає іншій стороні певну соціально значущу інформацію, щоб породити в тої віру в її істинність.

Саме на таких методологічних засадах і тлумачить сутність процесу переконання у правозастосовній діяльності правоохоронних органів вітчизняна правознавиця О. Ткаля. «Переконання має бути своєрідним базовим методом взаємин людини і держави в Україні, як система заходів

правового та неправового характеру, – зазначає вона. – Воно полягає у застосуванні різноманітних виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів, що мають формувати у громадян високу правосвідомість, розуміння необхідності виконання вимог закону та стимулювати бажану державі поведінку. Таким чином, основною метою переконання є формування правової свідомості в особі, її переконаності в доцільності виконання правових норм, виховання високої правосвідомості, внутрішньої потреби, звички дотримуватись закону, а також профілактика правопорушень та вплив на деформовану або погану сформовану індивідуальну свідомість правопорушників» [167, с. 163].

Застосування такого підходу в процесі здійснення правоохоронними органами своїх дій у морально-етичній сфері соціальних взаємовідносин дає змогу встановити, що такі взаємовідносини між суб'єктами правоохоронної діяльності сприяють успішному засвоєнню стороною, що перебуває під впливом правоохоронних дій, важливих параметрів суспільної моралі як сукупності значущих правил поведінки особи в суспільстві. Передусім такий висновок продиктований тим, що метод переконання виявляє свою міжособистісну природу, у рамках якої комунікативні тенденції переважають, визначаючи ступінь засвоєння принципів положень морального спрямування.

Вітчизняний дослідник методики розслідування правопорушень проти моральності М. Єфімов зазначає, що «за умови законодавчого закріплення деяких видів цієї діяльності постає питання їх учинення в позаправовому полі. Тому діяльність правоохоронних органів щодо розслідування фактів учинення протиправних діянь цих категорій не втратить своєї актуальності. У зв'язку з цим постає питання створення сучасної дієвої методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Вчинення винними зазначених діянь, соціальна небезпека яких визначається не стільки їх кількістю, скільки специфікою шкоди, що завдається всьому українському соціуму та вражає різні сфери суспільного життя. Така діяльність породжує

збільшення кількості вчинення супутніх правопорушень (вбивств, зґвалтувань, насильницьких дій сексуального характеру та ін.), поширення венеричних інфекцій і хвороб» [36, с. 8]. Саме такі висновки актуалізують значення діяльності правоохоронних органів у справі захисту суспільної моралі як однієї з основ забезпечення поступального розвитку суспільства на шляху його демократизації та в рамках євроінтеграційних процесів.

Можна з певністю стверджувати, що в діяльності правоохоронних органів у контексті захисту суспільної моралі профілактична робота конкретних їхніх підрозділів відіграє важливе значення. У рамках здійснення таких дій реалізуються важливі фактори формування розуміння у правопорушника ступеня відповідальності за скоєнні злочинні діяння, зокрема з огляду на порушення моральних засад функціонування соціуму.

Вітчизняні дослідники проблем функціонування правоохоронних органів та здійснюваної ними правоохоронної діяльності схильні вважати, що «сучасне розуміння поняття “правоохоронної діяльності” передбачає здійснення державою (компетентними та уповноваженими нею органами) превентивної (попереджувальної, профілактичної) діяльності. Тобто, ще однією суттєвою ознакою правоохоронної діяльності є здійснення превентивної діяльності. Зокрема, це є одним із функціональних напрямів діяльності Національної поліції згідно з ч. 1 ст. 23 “Основні повноваження поліції” Закону про поліцію» [112, с. 50].

Звернемо увагу на трактування В. Мосяженко такого підходу до справи протидії правопорушенням у сфері захисту суспільної моралі. Розглядаючи методичку діяльності правоохоронних органів, на прикладі функціонування оперативно-розшукових її підрозділів, дослідниця визначає три рівні профілактики злочинів, що очевидно стосується і тих, які здійснюються проти суспільної моралі. Особливу увагу вона приділяє третьому – індивідуальній виховній профілактичній роботі, «зміст якої полягає в позитивній трансформації системи ціннісних орієнтацій людини, в подоланні її антигромадських поглядів і установок, у формуванні поваги до норм

суспільства та правопорядку», при цьому відзначаючи необхідність визначення основною формою профілактики «безпосередню профілактику, сутність якої полягає в організації і здійсненні превентивної діяльності, конкретно і безпосередньо спрямованої на виявлення й усунення причин і умов злочину, виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, і проведення з ними роботи з метою недопущення подібного» [87, с. 86].

На нашу думку, така позиція доволі чітко розкриває специфічні процеси діяльності правоохоронних органів у справі запобігання злочинам у сфері суспільної моралі. Не можна не помітити того, що визначення методики здійснення превентивних заходів виходить зі широкого використання тих виховних засобів, які реалізуються для переконання правопорушників у неправомірності їхніх дій і в правовому, і в морально-етичному полі, адже йдеться про роз'яснення ступеня відповідальності за порушення не лише правових основ функціонування суспільства, але й тих моральних принципів, на яких ґрунтується сама суспільна організація.

Очевидно, що така методика здійснення превентивних заходів стосовно осіб, схильних до здійснення злочинів у сфері суспільної моралі, реалізує важливі завдання формування специфічних світоглядних установок, які сприяють правильному розумінню місця особи в суспільстві на основі пошанування основних засад реалізації соціальних взаємовідносин, спрямованих на досягнення якісно нового стану розвитку країни.

Потрібно зазначити, що визначені вище тенденції у справі запобігання правопорушенням у сфері суспільної моралі неодмінно сприятимуть удосконаленню діяльності правоохоронних органів, спрямованої на якісне виконання основного їхнього завдання – подолання злочинності. Тож практика правоохоронної діяльності доповнюється важливим компонентом, що стосується формування особистості на засадах пошанування основних засад реалізації соціальних відносин.

До такого виду діяльності залучаються представники карного розшуку, підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми,

державної служби боротьби з економічною злочинністю та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю. На думку В. Мосяженко, «здійснена даними підрозділами діяльність повинна бути спрямована на: – виявлення і накопичення первинної інформації про причини і умови, що сприяють учиненню злочинів у сфері суспільної моралі; – перевірку і доповнення початкових відомостей про ці причини і умови; – розроблення і вжиття заходів щодо їх усунення із застосуванням комплексу оперативно-розшукових заходів; – подальший контроль за тим, щоб не допустити повторного виникнення аналогічних причин і умов» [87, с. 88].

Важливим чинником запобігання злочинам проти суспільної моралі, які несуть реальну загрозу функціонуванню суспільства та реалізації демократичних принципів його самоорганізації, є тісна співпраця правоохоронних органів зі структурами держави і громадськими організаціями, що представляють інтереси громадянського суспільства в умовах здійснення євроінтеграційних процесів. Від цієї тісної кооперації, коли кожна із залучених до справи захисту суспільної моралі сторін виконує чітко визначені й характерні виключно для неї дії, залежить стан соціуму. Саме тому можна погодитися з думкою вітчизняної дослідниці проблем захисту суспільної моралі правоохоронними органами України В. Мосяженко, що «сучасну організацію запобігання злочинів у сфері суспільної моралі необхідно розглядати не тільки як сукупність конкретних заходів із недопущення вчинення злочину, а як науково обґрунтовану діяльність правоохоронних та державних органів і громадських організацій, здійснюваної за планом і спільними зусиллями» [87, с. 87].

Вітчизняний дослідник діяльності правоохоронних органів у справі розслідування кримінальних правопорушень проти моральності М. Єфімов у своєму монографічному дослідженні виділяє такі заходи профілактики кримінальних правопорушень проти моральності з боку підрозділів Національної поліції України: здійснення виховного впливу на неповнолітніх і малолітніх осіб шляхом пропаганди ненасильства та дотримання суспільної

моралі; здійснення підрозділами Національної поліції України профілактичного впливу на громадян; участь працівників підрозділів Національної поліції України в тематичних передачах, круглих столах, ток-шоу, що висвітлюють проблеми суспільства у сфері порушення норм моралі; організацію підрозділами Національної поліції України дискусій у друкованих ЗМІ, присвячених актуальним питанням моралі [36, с. 320]. Очевидно, що ці заходи у справі профілактики правопорушень не вичерпують основних завдань правоохоронних органів, передусім Національної поліції України, у справі захисту суспільної моралі. Проте ці профілактичні заходи є важливими у справі становлення в українському суспільстві високоморальних принципів, побудованих на пошануванні гідності людської екзистенції, особливо у справі демократизації суспільних відносин в умовах здійснюваних у країні євроінтеграційних процесів.

Висновки до розділу 2

Дослідження суспільної моралі передбачає визначення цінностей і ціннісних орієнтацій у рамках цілісного соціального феномену, яким є суспільство в цілому. Цінності виступають у вигляді вимог, звернених до людини як суб'єкта соціальних взаємовідносин, що діє не лише відповідно до свого особистого статусу і взятих на себе зобов'язань, а й відповідно до наданих цим статусом зобов'язань. Власне кажучи, аксіологічний підхід до визначення сутнісних характеристик феномену суспільної моралі не заперечує ролі суб'єктивного чинника як носія свідомості, здатного формувати особистісні ціннісні орієнтації і принципи визначення основних пріоритетів своєї поведінки.

Оцінка феномену суспільної моралі дає змогу з'ясувати ті її характеристики, що сприяють реалізації процесів становлення особистості в рамках конкретно визначеного соціуму, адже в такому разі на основі

формування й розвитку ціннісних орієнтацій удосконалюються ті параметри соціальних суб'єктів, що свідчать про поступальний розвиток їхнього функціонального стану, здатного вирішувати важливі завдання удосконалення стану суспільства. Осягнення феномену суспільної моралі можливе за умов актуалізації його ціннісно-орієнтаційного (аксіологічного) виміру і визначення філософсько-світоглядних аспектів його прояву, що увиразнює філософсько-правову природу категорії суспільної моралі, передбачаючи внесення до структури суспільної моралі елементів свідомості і практик (поведінкових стандартів) як певної системи норм, свідомості й діяльності людини.

Зазначається, що і на індивідуальному, і на суспільному рівні мораль виступає у вигляді системи цінностей, які забезпечують узгодження приватних інтересів соціальних суб'єктів в ім'я загального блага. Визначені в цьому випадку у вигляді вимог цінності адресуються конкретним суб'єктам суспільних відносин, незалежно від їхнього соціального статусу. Аналіз сутнісних параметрів суспільної моралі як філософсько-правового феномену, сформованого на основі визнання ролі ціннісних факторів у житті людини й суспільства, дає змогу стверджувати, що таке тлумачення суспільних явищ спрямовується до осмислення значення базових світоглядних постулатів і принципів, які належать суб'єктові суспільних відносин й оформились у стійкі погляди та переконання в результаті активного впливу на нього сформованої в конкретно-історичних обставинах соціальної дійсності.

Важливим напрямом аналізу суспільної моралі як філософсько-правового феномену є інституційний, у рамках якого дослідження здійснюється на основі вивчення механізмів взаємодії та зв'язків суб'єктів суспільних відносин, оцінки їхньої поведінки з дотриманням формальних і неформальних норм, а також визначення оцінки ефективності соціальних структур (інститутів). Суб'єктність суспільної моралі конституюється завдяки соціальному (груповому) орієнтуванню та соціальній підзвітності рішень і дій, незалежно від того, здійснюються вони індивідами чи спільнотами. У рамках

суспільної моралі загальний інтерес, загальне благо, громадський порядок, суспільна справедливість є пріоритетними щодо інтересів індивідів. Об'єктивна сторона суспільної моралі виявляє себе в характері організації суспільної практики й діяльності інститутів, які забезпечують її функціонування. Це спричиняє формування суспільної моралі як відображення колективної (суспільної) моральності, аналіз чого можна звести до певних положень.

Визначення сутнісних характеристик філософсько-правового феномену соціальної моралі невіддільне від вирішення питання про взаємодетермінацію моралі і права, адже саме це дає змогу визначити те місце, яке посідають моральні принципи у формуванні суспільних відносин. Основні функції, форми і методи захисту суспільної моралі від існування в суспільстві проявів людських вад (асоціальних явищ) залежить не лише від їхніх видів і прояву масовості, але й від стану суспільства, панівних у ньому політичних, морально-етичних, правових поглядів, рівня культури й соціально-економічного розвитку.

Захист суспільної моралі як філософсько-правового феномену, що у своїй сутності поєднує морально-етичні і правові характеристики, розглядається на основі визначення пріоритетності юридичних постулатів, враховуючи те, що такий спосіб відстоювання моральних принципів, закріплених на загальновизнаній у суспільстві основі, є дієвим і сприяє розвитку людини та суспільства. Захист суспільної моралі як важливий фактор розвитку суспільних відносин і суспільства в цілому здійснюється в різних формах і напрямках, а в її правовому вимірі передбачає застосування концептуальних висновків, які оформились у межах різних галузей права.

Важливим напрямом правового захисту суспільної моралі є її кримінально-правова охорона, яка залежить від того, наскільки цей різновид моралі може розглядатись як об'єкт злочину кримінального законодавства. Процеси захисту основ суспільної моралі в українському суспільстві неможливі без активного залучення до цього правоохоронних органів,

завдання яких поруч з основним, що полягає в запобіганні здійсненню правопорушень і злочинів у різних сферах людської життєдіяльності, стосується і проблем суспільних взаємовідносин, побудованих на високих морально-етичних принципах. Важливим фактором розуміння особливостей захисту суспільної моралі правоохоронними органами держави також є положення, відповідно до якого упорядковуються суспільні відносини для забезпечення правопорядку й безпеки громадян на засадах розбудови правоохоронної системи, суб'єкти якої наділяються повноваженнями застосування легітимного примусу.

Застосування методу примусу як засобу реалізації основних завдань правоохоронної діяльності для захисту суспільної моралі, на наш погляд, не завжди може бути виправданим, адже вирішення конфліктних ситуацій у морально-етичній сфері суспільних відносин передбачає дії, спрямовані на відповідні аспекти розвитку внутрішнього світу людини, її світорозуміння, стану світоглядних орієнтирів і торкаються психічної природи людської екзистенції. Оскільки примус за будь-яких обставин, здійснюючи вплив на поведінку особи, допускає заперечення її волі, остільки актуалізується значення широкого застосування методу переконання. Виходячи з тези про те, що переконання – це один зі способів впливу на особистість, такий прийом впливу на свідомість, почуття, волю людини з метою формування свідомого ставлення до навколишньої дійсності, можна констатувати надзвичайну значущість цього методу у справі утвердження у свідомості окремо взятої особи високих морально-етичних стандартів, які відповідають конкретному стану розвитку суспільства, коли маємо справу з наданням особистості чи певній соціальній групі впевненості у їхніх поглядах на світ, адекватного відтворення й оцінки реальної дійсності.

Доведено, що використовувати метод переконання в діяльності правоохоронних органів для захисту суспільної моралі слід, виходячи з розуміння цього виду діяльності як специфічного комунікаційного процесу, здійснюваного між соціальними суб'єктами в рамках реалізації основних

аспектів становлення суспільних відносин. У діяльності правоохоронних органів у справі захисту суспільної моралі профілактична робота конкретних їхніх підрозділів відіграє важливе значення. Під час таких дій реалізуються важливі фактори формування розуміння у правопорушника ступеня відповідальності за скоєнні злочинні діяння, зокрема з огляду на порушення моральних засад функціонування соціуму.

Зрештою, важливим фактором запобігання злочинам проти суспільної моралі, які несуть реальну загрозу функціонуванню суспільства та реалізації демократичних принципів його самоорганізації, є тісна співпраця правоохоронних органів зі структурами держави і громадськими організаціями, що представляють інтереси громадянського суспільства в умовах здійснення євроінтеграційних процесів.

РОЗДІЛ 3

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В МЕЖАХ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

3.1. Гносеологічні константи аргументації антропологічного виміру правового захисту суспільної моралі в межах правоохоронної діяльності

У цьому підрозділі проаналізуємо потенціал гносеологічного підходу, застосувавши його у вивченні правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів; доведемо доцільність використання епістемології (гносеології) права для визначення правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів; виділимо поняття гносеологічної константи як умови пізнання права й обґрунтуємо її особливості через аналіз суб'єкт-об'єктних відносин пізнавального процесу.

Актуальність обраного аспекту дослідження, а саме гносеологічна концептуалізація правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів, визначається низкою чинників. Серед них наголосимо на актуальній потребі наближення науки до практичних завдань сучасного українського соціуму, а саме тих, що пов'язані з правовим захистом суспільної моралі. Якщо виконання особою моральних вимог є справою совісті, то, щодо суспільної моралі, її дотримання в глобальному інформаційному просторі, засобах масової інформації, інтернет-ресурсах, кінопродукції тощо не завжди контролюється державою, хоча законодавство України й визначає певне коло питань суспільної моралі, які підпадають під правовий захист з боку держави. У ст. 21 Закону України «Про захист суспільної моралі» [127] за його порушення в частині обігу продукції, порядку проведення видовищних заходів сексуального характеру та

розповсюдження продукції, яка містить елементи порнографії, були передбачені цивільно-правова, дисциплінарна, адміністративна чи кримінальна відповідальність згідно з чинним законодавством. Утім, при всій важливості визнання державою окреслених питань і виробленні шляхів (способів) її захисту, цього недостатньо.

Якщо захист суспільної моралі виконують уповноважені державою органи, то доповненням до нього (захисту) можна вважати правозахисну функцію громадянського суспільства, яка через громадські організації забезпечує утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний контроль за їхнім дотриманням державою, її органами й посадовими особами. Ці два вектори взаємодоповнюють діяльність задля підтримання стабільності і порядку, гарантують дотримання законності.

Правозахисні організації найчастіше скеровують свою діяльність на захист прав людини в ситуативних (конкретних) випадках, проводять громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами; поширюють інформацію про права людини, займаються правовим вихованням; вивчають та аналізують стан і дотримання прав людини. Такі організації виконують роль своєрідного буферу між державою і громадянами, адже сприяють вирішенню комплексу питань з формування правосвідомості, низький рівень якої потенційно містить загрози правам людини. Правозахисні організації займаються правовим вихованням, викладанням прав людини, поширюють знання про національні і міжнародні механізми їхнього захисту, необхідні для успішного відстоювання своїх прав та утвердження правової свідомості, ініціювання необхідних змін у законодавстві і правозастосовній практиці. Важливим завданням правозахисних організацій є сприяння державі в захисті прав громадян, ведення діалогу з державою, темою якого є реальне дотримання державою прав людини, пріоритет яких проголошений усіма демократичними країнами. Як бачимо, організаційно і змістовно функція захисту суспільної моралі не може бути зарахована виключно до функцій держави і державних органів.

Щодо державної політики у сфері захисту суспільної моралі, то вона має на меті створення необхідних для цього умов у всіх сферах життєдіяльності суспільства – правових, економічних та організаційних, попереджуючи різноманітні загрози фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення. Але на практиці, зокрема в діяльності правоохоронних органів, є чимало прикладів, які засвідчують, що правовий механізм захисту суспільної моралі не завжди працює. Уповноважені державою правоохоронні органи не зараховують так звані «моральні питання» до першочергових. Трапляються непоодинокі факти професійних деформацій та інших негативних явищ, подекуди поширених серед працівників правоохоронних органів. Це спонукає до вивчення їхніх причин і більш глибокого усвідомлення ролі моралі в суспільстві та її взаємодії з правом. Як зазначалося в Законі «Про захист суспільної моралі», одним із важливих завдань є відродження духовних цінностей українського народу, примноження культурного надбання і захист національної та культурної спадщини. Важливою також є підтримка розвитку культури і мистецтва для того, щоб створити умови для реалізації творчого потенціалу людини і суспільства, забезпечити рівні можливості для всіх громадян України в задоволенні культурно-духовних потреб. У цьому підрозділі буде здійснено спробу гносеологічної концептуалізації правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів як теми, яка недостатньо вивчена в українському науковому просторі.

До питання діяльності правоохоронних органів із захисту суспільних моральних цінностей неодноразово зверталися представники різних галузей суспільствознавчих і гуманітарних наук. Це питання також було (і є) у фокусі уваги масової свідомості, а також громадських об'єднань, соціально-політичних рухів тощо.

Варто розпочати з кількох типових підходів до розуміння ролі і місця правоохоронних органів у збереженні й охороні суспільної моралі. Насамперед зазначимо, що діяльність правоохоронних органів

регламентується законодавством і лежить поза сферою моральних відносин, адже мораль і право мають різні сфери застосування. Водночас у суспільній свідомості право і мораль тісно взаємодіють. Невипадково, що громадяни України висувають високі вимоги до працівників правоохоронних органів і хочуть бачити в них не тільки служителів закону, але й морально зрілих і відповідальних особистостей, які свідомо поділяють і готові захищати фундаментальні культурні і моральні цінності. Суперечлива колізія між сущим станом справ і належним, реальною і бажаною діяльністю правоохоронних органів відображається в оцінці роботи правоохоронної системи загалом і водночас торкається кожного працівника органів внутрішніх справ, національної поліції, прокуратури тощо.

У масовій свідомості існує чимало міфологем стосовно правоохоронних органів, що не є випадковим, адже в розбудові громадянського суспільства дедалі більше громадян позиціонують себе не лише активними учасниками цього процесу, але й «експертами» різних напрямів діяльності працівників суду, прокуратури, національної поліції тощо. Соціально шкідливою можна вважати діяльність засобів масової інформації, які свідомо поширюють недостовірну інформацію щодо роботи правоохоронних органів, дискредитуючи загалом усю правоохоронну систему. Бачимо, що навіть наведені вище приклади свідчать про важливість діяльності правоохоронних органів, скерованої в русло захисту моральних цінностей. За таких обставин обґрунтованою є потреба в розширенні кола наукових розвідок, у яких предметом об'єктивного вивчення були б питання захисту суспільної моралі із залученням предметного поля етичної теорії.

Правоохоронна діяльність за суб'єктно-об'єктивним критерієм складається з таких напрямів: попередження правопорушень; охорона громадського порядку, громадської безпеки і власності; оперативно-розшукова і розвідувальна діяльність, контрольна-наглядова діяльність; досудове розслідування в кримінальних справах та адміністративне провадження; правосуддя; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів;

постанов органів розслідування і прокурорів; надання правової допомоги [152, с. 69–72].

Метою діяльності правоохоронних органів є впорядкування й узгодження суспільних відносин у рамках права, яке згідно із законом встановлює межі свободи кожної людини на основі дотримання прав іншого. Завдання, які вирішують правоохоронні органи, пов'язані з визначеними законом межами можливої поведінки громадян, наповненням їх гуманістичним змістом, захистом від протиправного втручання інших та відновленням за потреби порушеної межі. У разі «збою» роботи правоохоронних органів у правових відносинах утворюються «тріщини», які можуть містити потенційні загрози для соціуму (наприклад, зростання соціальної напруги або виникнення конфліктних ситуацій), що, як правило, не йде на користь суспільним інтересам. У новітній українській історії є чимало прикладів, коли діяльність правоохоронних органів призводила до наслідків, що демонстрували і позитивні, і негативні варіанти втілення їхньої регулятивної функції в соціальну практику.

Діяльність правоохоронних органів є вагомим чинником соціальної стабільності, безпеки та мирного врегулювання, а тому її не можна вважати суто «технічною». Вона здійснюється в рамках права і похідних від нього правових явищ і водночас спирається на «людський фактор», тому що правоохоронні органи – це не просто державні інституції (суд, поліція, прокуратура і т. д.), а конкретні особи, які забезпечують реалізацію покладених на них державою обов'язків. Своєю чергою суспільна мораль сприяє належному виконанню органами та посадовими особами їхніх функцій і повноважень, забезпечує й уможливорює відповідальність останніх перед суспільством за свою діяльність і її результати. Справедливою є думка про те, що «жодна Конституція не може замінити собою благодотворну роль моралі у суспільному житті людей, тому що нечесні люди здатні перетворити будь-яку Конституцію на інструмент для зловживань. І це стосується не лише Конституції, а й Кримінального кодексу чи будь-якого іншого законодавчого

акту. ...Вона є необхідним соціогенним фактором, що забезпечує можливість нормального існування соціуму» [181, с. 5].

Констатуючи важливість питань суспільної моралі, зауважимо, що нині її вивченню вітчизняні дослідники приділяють небагато уваги, хоча в різний час питання моралі, етики та їхньої соціальної ролі активно обговорювали і вчені з України, і міжнародні колеги. Наукові праці цих та інших авторів відіграють певну роль у розкритті проблеми *правового* захисту суспільної моралі, але оминають увагою її вивчення в *етичній* площині. Зокрема, залишаються поза увагою зіставлення понять суспільної та індивідуальної моралі, загального блага і приватного інтересу, обов'язку й індивідуальної свободи, суцього і належного в моральних відносинах тощо. Кореляція складних взаємин моралі і права також подекуди розглядається спрощено. Щодо останнього, то, як зазначає М. Рогожа, насправді це питання виглядає складніше: суспільну мораль можна зіставляти з правом, якщо під правом розуміти наявну в суспільстві систему забезпечення балансу інтересів (різних приватних і спільних інтересів), індивідуальної свободи й суспільного благополуччя, з яким мораль, як правило, конфліктує [206, р. 51–67]. Додамо, що ці складні питання ще чекають свого вивчення (а їхній докладний розгляд не передбачений метою нашого дослідження). Погодьмося з думкою, що специфіку моралі (як суспільної моралі), на відміну від права, не варто зводити до рестриктивної функції щодо індивідуального, суспільного чи державного свавілля. Мораль – це не заборони, «стримування і противаги», вона містить у собі побажання, рекомендації, спонукальні вимоги тощо [205, р. 17–31].

Для розкриття змістовних рис суспільної моралі в науковій літературі вживається термін «якість моралі». Її розуміння ґрунтується на думці, що у своїй основі суспільна мораль повинна мати низку чітких ознак. Насамперед ідеться про базовий фундамент, а саме стабільність і розвиток суспільства, в якому громадяни готові сприяти загальному благу і водночас розуміти, що реалізація приватних інтересів є основою розвитку блага загалом. Наслідком усвідомлення цього факту стає визнання важливості характеру

співвідношення загального і приватного інтересів у суспільній моралі. Щоб говорити про якість моралі, треба також думати про методи досягнення загального блага: вони мають бути справедливими і гуманними, у жодному разі не шкодити розвитку приватних здібностей та інтересів. При цьому нормативні напрями суспільної моралі є традиційними: не шкодити, ставитися з повагою до (будь-якої) людини, піклуватися (про кожного). Тільки дотримуючись їх, суспільство насправді буде *не заступатися й опікуватися, а сприяти і створювати* умови для розвитку здібностей членів суспільства, їхнього добробуту, для забезпечення свободи совісті індивідів [196].

Погоджуючись із таким перспективним, на наш погляд, підходом, пропонуємо подивитись на згаданий вище «розвиток здібностей членів суспільства» під кутом зору філософського (соціального) конструктивізму, який, як відомо, продукує схожу ідею активно-конструктивістського характеру пізнання, світорозуміння і самосвідомості. Головна ідея конструктивізму полягає в тому, що в процесі сприйняття і пізнання навколишнього світу людина реалізує себе як жива система. Її ставлення до світу є водночас відкритим і закритим від нього. Змінюючи себе через світ і світ через себе, людина в такий спосіб бере участь у процесі взаємного конструювання, в ході якого також змінюються етичні принципи діяльності індивідів. Як наслідок, моральна імперативність (що я маю робити?) стає непотрібною і людина на основі власної відповідальності сама вирішує, що повинна робити. Вона сама вибудовує свою етику й посилює власну відповідальність, на яких створюється єдине ціле за участі людини-творця і критика водночас.

Ідея свідомої і моральної людини містить у собі великий потенціал, і якби суспільство складалося тільки з людей, для яких відповідальність і дотримання моральних норм були б усвідомленим моральним обов'язком, то, з погляду конструктивізму, захист суспільної моралі міг би виглядати таким собі атавізмом. Але кожне суспільство містить суперечності між суцільним і належним, реальним і бажаним станом моральної культури як окремих

індивідів, так і моральної свідомості суспільства, моральних відносин тощо. Тому актуальним є питання дієвості моральних норм, дотримання яких також відповідає вимогам конструктивізму. З концепціями конструктивізму пов'язані гносеологічні аспекти нормотворчості в етиці, що зрозуміло, адже конструктивізм виник і розвивався в руслі традиційного філософського раціоналізму, в якому етика була його частиною.

Ще з 70–80-х років ХХ ст. були започатковані епістемологічні підходи, в яких пізнання розумілося не як відображення, а як активна побудова інтерпретації (моделі) світу суб'єктом. Головна ідея цих підходів полягала в такому: діяльне ставлення людини до дійсності розвивається на перетині гносеологічної, етичної й антропологічної проблематики, що актуалізує розуміння пізнання як духовно-практичної самостійної діяльності на основі доцільності, свободи, універсальності за умови визнання значення людини як її головного суб'єкта.

Як зазначалось вище, правоохоронна діяльність є одним із видів людської життєдіяльності, яка вибудовується відповідно до законодавства, але водночас виконує важливу місію щодо дотримання індивідами не тільки правових норм, але й загальноетичних, моральних вимог, на яких вибудовується суспільне життя. Варто констатувати, що досліджень правового захисту суспільної моралі як гносеологічної проблеми практично немає. У більшості наукових розвідок акцентується на адміністративно-правових і конституційно-правових аспектах проблеми суспільної моралі та її захисту [198, р. 125–138]. Дослідники справедливо вказують на «глибину» суспільної моралі як наукової проблеми, що заслуговує на те, щоб її вивчення продовжувалось у різних напрямках, а не обмежувалось теоретико-правовим аспектом. Отже, констатуємо, що пізнавальний (гносеологічний) потенціал проблеми до кінця не розкритий.

На необхідності дослідження правового захисту суспільної моралі як гносеологічної проблеми неодноразово акцентували українські науковці.

Наприклад, цьому запиту відповідає дисертаційне дослідження Т. Грицай, яке поглиблює вивчення теоретико-правового аспекту проблеми [21].

Свого часу В. Костицький пропонував виокремити функцію захисту суспільної моралі як нову функцію держави і на цій основі забезпечити її правовий захист. Насамперед виходячи з факту існування глобалізованого інформаційного суспільства, яке містить небезпеки деформаційних впливів на світоглядні цінності українського соціуму, дослідник констатував існування соціального запиту на регулятивну роль держави у сфері суспільної моралі. Тим більше, що в Україні, писав він, є інституційна система забезпечення реалізації цього запиту, а саме – «розгалужена система відповідних державних органів, які законодавчо наділені необхідною компетенцією у сфері захисту суспільної моралі в Україні». Своєрідний «правовий коридор» для забезпечення захисту суспільної моралі, зазначав В. Костицький, створюють положення законодавства України щодо захисту честі і гідності особи, невтручання у її приватне життя, захист дитинства державою, захист державою прав і свобод особи, обов'язок додержуватися морально-етичних засад суспільства, свобода слова та інформаційної діяльності, свобода підприємницької діяльності, свобода творчого самовираження й заборона цензури в Україні [63, с. 12–13].

Про важливу роль правового захисту суспільної моралі писали й інші автори. Наприклад, наголошуючи на зростанні питомої ваги моралі в правотворчості і правозастосуванні, дослідник М. Недюха наголошував, що таке зростання відбувається в інтересах розвитку українського суспільства. Серед позитивних тенденцій він відзначав, зокрема, роль суспільної моралі як чинника впливу на мінімізацію або уникнення конфліктних ситуацій і їхніх наслідків; позиціонування і конструювання засобами суспільної моралі соціального і правового просторів; сприяння засобами морального впливу і регулювання процесів утвердження України як демократичної і правової держави [96].

Правовий захист суспільної моралі в українському соціумі визначається й іншими причинами. Ідеться про низку негативних ознак, що можуть свідчити про кризу цінностей сучасного українського суспільства. Серед них називають: світоглядну кризу і ціннісний нігілізм, індивідуальний і груповий егоїзм, декларативний характер усього, що пов'язано з творенням духовних цінностей, які могли б стати основою національної консолідації, «без чого унеможлиблюються будь-які політичні, економічні, духовні перебудови». Небезпідставно вказується, що сформувати нову систему цінностей є завданням держави, пріоритетами якої повинні стати: визначення державної гуманітарної політики, формування національної ідеології й національної ідеї з урахуванням потреб, інтересів, цінностей усіх соціальних груп. Інакше, як зазначає дослідниця В. Стасевська, негативні суспільні явища, серед них нігілізм, пасивність тощо, будуть дедалі більше поширюватися, що може не тільки створити загрозу єдності суспільства, але й мати гірші наслідки – загрожувати самому факту існування незалежної Української держави [156, с. 63].

У певному сенсі можна погодитися з тим, що державна політика одним зі своїх напрямів повинна мати розвиток гуманітарної й духовної сфери, адже саме тут закладаються ціннісні засади суспільної моралі, виробляються шляхи її розвитку, функціонування, захисту. Водночас, на наш погляд, варто залишити відкритим для дискусії питання розробки концепції морально-правової держави, ідея якої, на думку В. Костицького, має бути втілена в Конституції України і поточному законодавстві.

Зауважимо, що певні кроки в цьому напрямі були здійснені ще 2004 року, коли Кабінет Міністрів прийняв Постанову «Про Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі», яка через 11 років була ліквідована, не залишивши помітних і відчутних результатів своєї діяльності [132].

Свого часу, Закон України «Про захист суспільної моралі» (2004) лише частково був доповнений окремими правками, і правовий захист суспільної

моралі в Україні не знайшов у ньому остаточного концептуального оформлення [127]. Відзначимо, що, так би мовити, червоною ниткою, яка пронизувала цей Закон, є ідея використання права для зміцнення й контролю за суспільною мораллю в загальних інтересах, тобто суспільства в цілому [127].

Справедливо наголошуючи на потребі захисту суспільної моралі з боку держави, Т. Грицай зазначає, що без нього (захисту) ефективно функціонування суспільної моралі буде проблематичним, а частиною механізму забезпечення духовної й національної безпеки України мораль стане лише за умови, якщо спиратиметься на закон. В той же час дослідниця вбачає реальну проблему такого захисту в нестабільності українського законодавства, відсутності правової визначеності й усталеного категоріального апарату [19, с. 10–15].

Не всі дослідники погоджуються з думкою про те, що саме держава має патрунувати захист суспільної моралі, вбачаючи в цьому порушення свободи особистості і демократичних засад суспільства. Наприклад, Г. Яремко вважає, що оскільки основу змісту моральності становлять «етичні норми, загальнолюдські цінності, загальноприйняті правила, соціальні норми», то суспільна мораль (як вид суспільних відносин) перебуває поза правовим полем [189]. Також О. Бухтатий відштовхується від думки про суспільну мораль як загальносуспільне надбання і, як наслідок, робить висновок про те, що вона повинна захищатися виключно через суспільні механізми, а виконання її захисту державними органами («таємними радами» або «експертними комісіями» тощо) неприпустиме в демократичному суспільстві [11, с. 97].

На продовження цієї думки зауважимо, що в Україні, як і в інших демократичних країнах, досі відкритим є питання щодо наглядового механізму за дотриманням суспільної моралі, зокрема це стосується питання прийнятності «моральної поліції», оскільки, на думку критиків цієї ідеї, вона гіпотетично шкодить особистій свободі. Як відомо, активними противниками «моральної поліції» свого часу були прихильники правового лібералізму.

Відштовхуючись від думки Дж. С. Мілля щодо обмеження особистої свободи людини, вони вважали, що власна аморальність не може бути підставою для законодавчого втручання.

Стосовно українського законодавства, то в ньому немає чіткої позиції не тільки із цього вузького питання, але й більш широкого – щодо моделі захисту суспільної моралі. У такому разі знову виникає потреба наголосити на своєчасності творення зусиллями науковців, практиків, законодавців сучасної ціннісної моделі суспільної моралі, правовий захист якої відповідав би суспільному інтересу і водночас не порушував би прав та індивідуальних свобод громадян. Для такої моделі базовими гносеологічними поняттями, на наш погляд, мають слугувати «правова держава», «громадянське суспільство», «правоохоронна діяльність». Саме через них розкриваються найважливіші характеристики сучасної демократичної державності з її подальшими можливостями щодо захисту суспільної моралі. З одного боку, їхній взаємозв'язок «не може не спиратися на відносно автономні механізми саморегуляції громадянського суспільства, а з другого – органічним доповненням функціонування громадянського суспільства виступають сформовані на формально-правових засадах інститути держави, яка лише за таких умов може стати правовою» (Т. Гриценко).

В окремих випадках порушення норм суспільної моралі може мати наслідком притягнення особи до кримінальної відповідальності. На це звертають увагу деякі дослідники, вказуючи, що суспільна мораль, а точніше – порядок охорони відносин захисту суспільної моралі, розглядається кримінальним правом як родовий об'єкт злочину [10, с. 165–168]. Ідеться про ч. 1 ст. 161 Кримінального кодексу України, в якій за розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі й ненависті, приниження національної честі і гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями встановлена кримінальна відповідальність [66]. Загалом, у розвідках, присвячених проблематиці суспільної моралі,

констатовано, що її роль у сучасному українському суспільстві, «в умовах реформування майже всіх сфер життєдіяльності є надзвичайно великою».

Згідно з українським законодавством місію захисту суспільної моралі належить виконувати правоохоронним органам. Певні труднощі, що виникають у цьому напрямі, пов'язані з низкою причин, серед яких – невизначеність самого поняття «правоохоронні органи», адже воно не має однозначного тлумачення в українському правознавстві, бо «є внутрішньо суперечливим і надмірним за обсягом» [177].

Найчастіше поняття правоохоронного органу пов'язують із поняттям правоохоронної діяльності, яке так само не має однозначного трактування. Дехто з авторів вважає, що до правоохоронних органів належать лише ті, що займаються правоохоронною діяльністю як основною і «володіють спеціальними юрисдикційними і організаційними засобами» [13, с. 95–100]. На думку В. Тація, до правоохоронних органів варто зараховувати майже всі органи, які так чи інакше виконують правоохоронні функції, тобто опосередковано займаються правоохоронною діяльністю [163, с. 3–17].

Продовжуючи обговорення питань щодо дефініцій, проведемо аналогію між правоохоронною діяльністю і досвідом юридичної професії минулого століття в контексті їх ставлення до права. Для цього скористаємось думками американського соціолога Т. Парсонса, який звертав увагу на те, що в його часи юридична професія мала посередницьку роль, виступаючи «другою лінією захисту» від руйнівних наслідків суперечностей (конфліктів) у суспільстві, а також виконуючи роль буфера між законодавчими й виконавчими органами влади задля запобігання виникненню конфліктів [203].

Схожі думки на роль права висловлював американський теоретик права К. Ллевелін. Він розглядав право в площині юридичної практики, як діяльність, що стосується вирішення спорів. Люди, здійснюючи цю діяльність за посадою, чи то судді, чиновники, тюремники, а чи адвокати, є офіційними виразниками права. Як писав К. Ллевелін, те, що ці посадові особи вирішують стосовно спорів, і є саме право. «Люди права» – це потужна інтегруюча сила,

що робить право дієвим, вдихає в нього життя. «Припис» і «принцип», щоб стати частиною правової системи, повинні працювати в ній, а це можливо тільки через людей та їх мислення. К. Ллевелін порівнював таку діяльність з досконалим механізмом, здатним реагувати на власні «збої»; це сфера дій і мислення, де звертають увагу на конфлікти й необхідні зміни задля оптимального розв'язку проблем. Метою такої діяльності можна вважати ефективність управління й забезпечення правопорядку, а також реалізацію прагнень людини [200].

Що стосується роботи правоохоронних органів, які складаються з «людей права», то для них важливим було і є так зване «епістемологічне питання», тобто як саме можна пізнати «право» і чи є воно об'єктом пізнання? Канадський дослідник Б. Мелкевік ствердно відповідає на нього, але звертає увагу, що право перед різними суб'єктами пізнання постає в різних іпостасях. Так, він показує різницю між епістемологією (гносеологією) «спостерігача» й епістемологією (гносеологією) «учасника». Пояснюючи свою думку, вчений зауважує, що «спостерігач» базує ставлення до правової реальності на власній парадигмі, аж потім, відповідно до наукових правил, переходить до пояснення самого об'єкта, тобто права. «Учасник» же не може «спостерігати» право, бо воно для нього є «культурою», сферою якої є практична площина. Як наслідок, той, хто пізнає спостерігаючи, є, так би мовити, «нейтральним», тоді як пізнання «учасника» займає необхідну позицію на соціально-політичному рівні. Новий тип раціональності, який вище характеризувався як епістемологія учасника, є одним із варіантів нового типу раціональності, про який українська дослідниця Л. Горбунова пише як про постнекласичну раціональність трансдисциплінарного дискурсу з обов'язковим «гуманітарним ефектом» [15, с. 137–152].

Цей гуманітарний ефект пов'язаний зі зростаючим інтересом до права, але, як вважає Б. Мелкевік, важливо розібратися з питанням, який із типів раціональності «найкраще підходить правовій справі». Звичайно, що «учасники» (у нашому випадку правоохоронні органи) прагнуть оволодіти

правовою реальністю через осмислення її причинно-наслідкових зв'язків, які формалізуються в логіко-дедуктивній формі. Власне зв'язки, які можна верифікувати, витлумачуються ними як достовірні, внаслідок чого логіка стає своєрідним синонімом раціональності. Але якщо приймаємо твердження, що «все логічне – раціональне» як правильне, то зворотне таким вважати не можна, тобто воно є хибним. Саме ця суперечність характеризує новий тип раціональності і підводить до думки, що лише логічні теорії не можуть покривати всю сферу раціонального, яке виходить у сферу дії ірраціональних чинників, таких, як мораль (А. Фердросс, Х. Ф. Лорка-Наваретте, Р. Марчіч та ін.), релігія (Г. А. Шварц-Ліберман фон Валендорф, Й. Месснер, Ф. Хорст та ін.). Звичайно, що це питання спірне, але інтерес до нього існував давно. Для прикладу, у своїх працях український правознавець Б. Кістяківський, який глибоко розумів право, бачив у ньому водночас раціональні й ірраціональні компоненти. Зокрема, він виділяв зовнішнє право, яке регулює поведінку людей (тобто уособлює його раціональність), і те, яке стосується внутрішнього «переживання» і діє як сукупність уявлень, почуттів і вольових імпульсів індивідів. Саме вони втілюються в життя, доповнюючи ідеї правового порядку, створюють «те право, яке живе в народі і відображується в його поведінці, його вчинках, його правомочності». Крім того, дослідник переконаний, що релігійно-культурна традиція, яка ввібрала в себе досвід багатьох поколінь і творчо вдосконалена, здатна дати більш ясні і прийнятні відповіді на питання правового життя, ніж схематичне копіювання, нехай навіть і апробованих, раціональних правових норм [45, с. 180].

Погодьмося з думкою М. Логачової, що раціональність не може зводитись тільки до пізнавальної складової, яка спирається на логічні закони і стандарти, бо включає розуміння її доцільності, ефективності, оптимальності. Вона також охоплює загальноприйняті уявлення про добро і зло, красу, належне і правильне. Вона є своєрідною єдністю і взаємозв'язком онтологічних, гносеологічних, соціокультурних, соціопсихологічних, аксіологічних передумов і підстав [76, с. 157–162].

На потребу більш широкого розуміння раціональності вказують постпозитивісти. Т. Кун, І. Лакатош і П. Феєрабенд доходять висновку щодо історичної змінюваності критеріїв раціональності, вони наголошують, що неправильно зводити розум виключно до логіки, а раціональність – до курсу формально-логічних правил, адже логічність є лише одним із варіантів раціональності. Крім того, вкажемо на ще одну особливість розуміння раціональності. Йдеться про те, що некласична раціональність визнає, що «між розумом та пізнаваною дійсністю завжди є проміжна ланка, посередник, який поєднує розум і пізнаваний світ. Таким посередником виступає людська діяльність. Вона визначає, яким способом і якими засобами розум осягає світ. Ці способи та засоби розвиваються разом із розвитком діяльності. Розум представ не як дистанційований від світу чистий розум, але як включений у світ, який розвивається разом із розвитком діяльності, формуванням її нових видів, цілей і засобів» [пор. 141, с. 19–22].

3.2. Юридичне мислення як ідентифікатор соціально-культурного і дискурсивного визначення правового захисту суспільної моралі

У попередньому підрозділі, визначаючи фундаментальні основи гносеологічної константи правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів, було обґрунтовано виокремлення поняття гносеологічної константи як системного поняття, що об'єднує пізнавальний, моральний та емоційно-чуттєвий компоненти, які разом детермінують пізнавальну діяльність суб'єкта права і проявляються в різних видах професійної (правоохоронної) діяльності, скерованої на правовий захист суспільної моралі. Така постановка питання є, наш погляд, важливою, але для того, щоб не залишатись суто теоретичною, абстрактною і відірваною від українських реалій, вона потребує подальшого розвитку з погляду аналізу

діалектичного зв'язку між правоохоронною системою як державною інституцією й українською спільнотою як об'єднанням громадян.

У цьому підрозділі поставимо перед собою такі завдання: спираючись на узагальнені українським дослідником М. Серебром [148, с. 54–58] способи вивчення соціальних систем через типологію раціональності, звернемо на це увагу в контексті аналізу українського суспільства і ролі в ньому правових інституцій, до яких належать правоохоронні органи; з'ясуємо поняття «тип раціональності» і через типологію постнекласичної раціональності проаналізуємо динаміку змін українського суспільства, роль у ньому правових інституцій, до яких належать правоохоронні органи; визначимо, в який спосіб правоохоронна діяльність відображає довіру як форму суспільного інтересу щодо захисту суспільної моралі, як це вкладається у правове поле і чи можна пояснити діяльність суб'єкта права (правоохоронних органів) стосовно пізнання ним права в рамках сучасного українського соціуму, застосовуючи для цього можливість юридичного мислення і законів логіки; проаналізуємо соціальну базу підтримки діяльності правоохоронних органів на основі понять «аномійна деморалізованість» і «довіра».

У фундаментальному дослідженні, проведеному Інститутом соціології НАН України стосовно трансформації українського суспільства за тридцять років, зазначається, що за весь час існування незалежної України найбільш «гострим» питанням для неї було і досі є відставання правової сфери суспільства, правової культури і свідомості населення, питання справедливості від інших сфер суспільно-політичного буття країни, зокрема таких, як ринкова економіка й соціальна структура, утвердження основних принципів виборчої демократії тощо. Це відставання автор дослідження В. Степаненко маркує як «брак верховенства права». Він називає його системною проблемою вітчизняного суспільно-політичного розвитку. Наявність такої проблеми, зазначає він, фіксується в багатьох соціологічних опитуваннях, важливі індикатори яких щодо правової сфери є або майже незмінними, або проявляють незначну змінну динаміку на

десятирічних дистанціях вітчизняного суспільного розвитку [158, с. 249–258].

Зокрема, щодо вивчення показників верховенства права, яке розпочалося 2015 року (початок глобальних порівняльних досліджень) через п'ять років, тобто у 2020-му, Україна, як і раніше, посідала 72-гу позицію серед 128 країн світу із «стриманим інтегральним індексом половинчастого розвитку верховенства права», а саме: від 0,48 у 2015-му до 0,51 у 2020-му, де 1 – означає сильну прихильність до його принципів, а 0 – слабкий нерозвинений правовий стан країни [210]. Той факт, що ситуація не змінювалась протягом тривалого часу, засвідчує, що верховенство права не забезпечувалось через підзвітність уряду та інших суспільних акторів щодо закону; справедливі, зрозумілі, публічні і стабільні закони; відкрите урядування, за якого закони приймаються, адмініструються й виконуються, є доступними, справедливими й ефективними; доступне й неупереджене вирішення спорів (у судах і медіаціях) – справедливість забезпечується своєчасно компетентними, етичними й незалежними представниками та нейтралами, які є доступними, мають відповідні ресурси і відображають склад громад, які вони обслуговують [210; 211].

За даними The World Justice Project, на основі перелічених вище ознак формуються відповідні фактори, за якими обчислюється індекс верховенства права в дослідницькому проєкті світової справедливості. Цей індекс включає: систему стримувань і противаг щодо урядової влади, відсутність корупції, відкрите урядування, фундаментальні громадянські права, порядок і безпеку, ефективне й неухильне виконання закону та застосування права, справедливість у цивільній сфері (доступна, справедлива, неупереджена й ефективна судова система та інші інститути вирішення спорів), кримінальна справедливість [209].

Якщо виходити з того, що верховенство права є багатовимірною сферою функціонування державних інституцій та соціальних відносин, то залежно від рівня його розвитку можна загалом судити про системний показник успішності реформування України. І, навпаки, брак верховенства

права може свідчити про неповноту, незавершеність або суттєві інституціональні деформації суспільно-політичних станів чи трансформаційних процесів у цих країнах [158, с. 252–256]. На наш погляд, цю слушну думку дослідника можна доповнити ще однією важливою ознакою, що характеризує верховенство права, – ціннісним змістом, який відображається в суспільній та індивідуальній свідомості через усвідомлене прагнення справедливості.

У своїй розвідці Д. Єрмоленко, аналізуючи методологію дослідження правосвідомості молоді, стверджує, що вона має складний характер і також вибудовується в напрямі «усвідомленого прагнення справедливості» [35, с. 11–13]. Дослідник В. Степаненко зазначає, що, крім «прагнення справедливості», варто звернути увагу на стиль наукового мислення, характерний для певного історичного часу (епохи, періоду, етапу), який зумовлює конкретні уніфіковані уявлення, що виникають у цьому (пізнавальному) процесі. Ці уявлення узагальнюються поняттям «тип раціональності», яке й відповідає певному історичному часу.

Класичний тип раціональності відповідав стандартам XVI–XIX ст., коли науковим вважалось лише таке пізнання, яке ґрунтувалось виключно на раціоналізмі, без урахування будь-якого впливу на процес пізнання особистісних, індивідуальних якостей і ціннісних установок його суб'єкта та використовуваних ним засобів і методів пізнання. Інакше кажучи, людина як суб'єкт пізнання виводилась поза межі наукової раціональності. Точно так само визначалась істина, яку М. Козюбра вдало порівнює з «гіпсовим зліпком» предмета наукового дослідження [53, с. 3–8].

Сучасне українське суспільство перебуває на такому відрізку всезагальної історії, який має назву постмодерного та постіндустріального суспільства, а тому відповідає постнекласичному типу раціональності, для якого характерний нелінійний розвиток, самоорганізація і саморозвиток, перехід до нових моделей відносин, зокрема в державно-правовій сфері, особливо, коли йдеться про розвиток демократичних засад у місцевому

самоврядуванні та структурі виконавчої влади тощо. Для загального правознавства такі підходи оцінюються як перспективні, адже враховують поряд з причинно-наслідковими зв'язками й випадкові, ймовірнісні зв'язки. Дослідниця О. Мельничук вважає, що такі підходи варто використовувати в дослідженні правової системи і системи права, завдяки чому можуть змінюватись традиційні погляди на їхню структуру, елементи, диференціюватись тенденції фрагментарності й упорядкованості на різних рівнях [80].

Вважається, що постнекласичний тип раціональності «працює» в межах нового (сучасного) розвитку науки з новим способом пізнання та методологією наукового дослідження. Водночас ідеться не тільки про науку, а, в ширшому значенні, про глобальну трансформацію системи виробництва знання і зміну способів ставлення до суспільства завдяки подоланню «споглядального» характеру пізнання і надання йому праксеологічної спрямованості з подальшим включенням у концептуальне поле постнекласики.

За таких обставин було б неправильним, якби юридична наука користувалась тільки старим «консервативним» способом отримання знання, властивим, як вважає М. Козюбра, переважній більшості сучасних українських розвідок. Зокрема, зазначає він, у деяких дисертаційних дослідженнях прийняте формальне використання методології виключно як їх окремої частини (розділу). Залишаючись на старих позиціях, дослідники знижують репрезентативність наукових праць і зменшують шанси українських науковців на інтеграцію до глобального наукового співтовариства. На думку М. Козюбри, нові можливості різних методологічних підходів та різних репрезентацій об'єкта, що досліджується, містить постнекласичний підхід. Але, «...попри багаторічну історію обговорення цих (методологічних. – С. Р.) питань у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві, помітного просування вперед у їх вирішенні не спостерігається».

Продовжуючи розгляд переваг постнекласичної раціональності, варто окреслити ще одну важливу ознаку, яка стосується розуміння людини. У цьому контексті прийнято вживати термін «людиновимірність» на позначення особливого статусу людини в системі, яка присутня в ній не просто як спостерігач, а як носій пізнавальних дій і цінностей, що перетворюють світ на основі результатів дослідження. Звертаючи увагу на цю особливість, В. Стьопін писав про її перехідний характер від класичної до некласичної, аж потім до постнекласичної раціональності, необхідний для досягнення сучасного світу (системи) за допомогою не лише логічних законів. Дослідник зазначав, що у цих процесах «працює» розум, а в ролі посередника – людська діяльність, якій належить визначати і розвивати нові способи досягнення розумом світу. Розум «увімкнутий» у світ, який розвивається разом з діяльністю, формуванням її нових видів, цілей і засобів. Продовжуючи цю думку, український дослідник К. Райхерт зауважує, що в постнекласичній раціональності, окрім онтологічних та гносеологічних чинників, додатково з'являється аксіологічний аспект [141, с. 20–22]. Додамо, що цінності своєю чергою підсилюють цікавість до моралі, етики, їхнього зв'язку з іншими проявами й вимірами людського буття, пізнання тощо.

Американська дослідниця Л. Загзебські також звертає увагу на зв'язок «інтелектуальної складової» з ціннісними, моральними факторами в соціальному пізнанні. Вона описує цю колізію, використовуючи як приклад особливості конкретної людини, вказуючи, що її інтелектуальні і моральні доброчесності можуть включати одночасно аспект *розуміння* і певні *почуття*, між якими є глибокий зв'язок. Наприклад, життя чесної людини характеризується тим, що для неї важливо не лише говорити істину, але й бути обережною в судженнях щодо того, чим є істина. Не варто в цьому питанні нав'язувати свою думку іншим. Достатньо повідомляти її так, щоб слухачі могли прийняти її самостійно. Отже, моральні й інтелектуальні доброчесності, робить висновок дослідниця, є взаємопов'язаними й утворюють у людині

єдине ціле (в епістемологічній етиці такий підхід називають ціннісним монізмом) [213].

Підсумовуючи особливості постнекласичної раціональності в соціальному пізнанні, висловимо припущення про її триєдину мету, яка, з огляду на вищевикладене, полягає в поєднанні раціонально-логічних можливостей у досліджуваних явищах, подіях з інтелектуальними й особистісними якостями дослідника, включаючи широкий спектр «ціннісних орієнтирів, екзистенційного досвіду, психологічних особливостей тощо, тобто розуміння ним соціальної дійсності.

На українському ґрунті в юридичних науках такий підхід просуває М. Козюбра, але констатує, що він не є поширеним серед українських науковців-правників. Погоджуючись, додамо, що особливості постнекласичної раціональності не враховувались і під час аналізу різноманітних аспектів життєдіяльності суспільства, у законотворчості, у процесі вивчення правосвідомості і праводіяльності, роботі правоохоронних органів, у правозахисній і правозастосовній діяльності тощо. Показовим прикладом може слугувати вивчення правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів.

Законодавчою базою захисту суспільної моралі був Закон України «Про захист суспільної моралі», який був прийнятий 2004 року [127]. Того ж року Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада було створено Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі. Вона була ліквідована 5 березня 2015 року [132]. На початок і середину цього періоду (2004–2015) припадає сплеск дослідницької цікавості до питань суспільної моралі, спроб обґрунтувати її правовий захист і державну підтримку. У низці досліджень червоною ниткою проходила думка про потребу державного захисту суспільної моралі та необхідність розробки державної політики у цій сфері [63].

Починаючи з 2010 року до Закону неодноразово вносилися зміни, з яких три останні було зроблено у зв'язку з початком російської агресії проти

України відповідно до Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора» [118].

На наш погляд, слабкість державних позицій із захисту суспільної моралі полягає в тому, що від самого початку не було сформовано адекватної вимогам часу моделі моральних відносин, яка б враховувала динаміку соціальних змін і була втілена в законодавстві, державних інституціях, громадянському суспільстві, виступала інструментом соціального регулювання, критерієм оцінки життєдіяльності людини і соціуму.

Зауважимо, що правовий захист суспільної моралі в Україні не мав і зараз не має чіткого концептуального оформлення. Крім того, він є суперечливим з огляду на таке. З одного боку, окремі статті Закону «Про захист суспільної моралі» відповідали ознакам юридичного моралізму з намірами використати право для зміцнення суспільної моралі в загальних інтересах, тобто суспільства в цілому. А з іншого боку, ідеї юридичного моралізму не знаходять в ньому остаточного втілення. Зрозумілими є вагання в цьому контексті, адже держава, позиціонуючи себе демократичною, не може посягати ні на права, ні на свободи громадян. Утім, погодьмося, що водночас держава повинна дбати про моральну культуру спільноти, для якої звиклими є перейняте від української культурної традиції, екзистенційно-кордоцентричне осягнення світу, цінність якого розкривається через сприйняття його не стільки розумом, скільки серцем, а також включення подій, що відбуваються в ньому, до екзистенціалів і колективного, і індивідуального буття.

У цьому контексті варто звернутись до поняття «аномійна деморалізованість», яке відображає психологічну реакцію людей на соціальну ситуацію, коли одну систему норм і цінностей, що об'єднує людей у спільноту, зруйновано, а іншу ще не сформовано [104, с. 339–349].

Гіпотеза соціолога М.Паращевіна стосовно сучасної української спільноти полягає в обґрунтуванні думки, що її високі показники не завжди

означають реальну деморалізованість і непристосованість до нових умов життя та нових цінностей. Згідно з проведеним соціологом дослідженням, значення цього індексу в людей з різною мірою пристосованості до нинішнього життя та в людей з різною мірою задоволеності своїм життям не мають кардинальних відмінностей. Власне тому дослідник робить висновок, що «аномійна деморалізованість не є психічною домінантою, а радше певним фоном, який частково впливає на сприйняття життя, проте не вирішальним чином» [104, с. 340].

Можна припустити, що відсутність критичних маркерів аномійної деморалізованості можна розглядати як показник відносно стабільного морально-психологічного клімату в країні, а тому патерналізм у цій сфері не мав би бути обґрунтованим об'єктивно. На наш погляд, це відповідає суті демократичної держави, в якій головною цінністю є людина, її права і свободи. Щодо правового захисту суспільної моралі з позицій постнекласичної раціональності, то важливою вимогою якраз є визнання соціальної дійсності такою, що динамічно і швидко змінюється і «в якій переплітаються багатоманітні явища, випадкові і закономірні зв'язки тощо, а також – потреби і інтереси людей – представників різних соціальних груп» [53, с. 3–4]. На наш погляд, у взаємодії з правоохоронними органами ці потреби й інтереси акумулюються поняттям довіри.

Німецький дослідник Н. Луман (1927–1998) одним із перших наприкінці ХХ ст. звернув увагу на довіру як соціальну добродетель. У запропонованій ним теорії множинних «соціальних систем» він відзначав суттєву напруженість у відносинах між ними (економічними, політичними, соціальними тощо). На його думку, для «зняття» такої напруженості суспільствам потрібно було б мати дієві соціальні добродетелі, серед яких ключове місце він відводив довірі. Але, як вважав Н. Луман, довіра все ж таки розпочинається на міжіндивідуальному рівні, а «узагальнена довіра, існування якої допускають соціологи та філософи, є лише впевненістю в роботі певних інститутів і систем». Зв'язуючи довіру з мораллю, він називав останню

«втраченою парадигмою» і звертав увагу тільки на персональне наповнення змісту моралі, яке виходить на розуміння «справедливості» або «несправедливості» вчинків і поведінки конкретної людини. У певному сенсі комунікативну роль довіри німецький соціолог протиставив моралі. Н. Луман доводив, що нормативні функції мораль почала втрачати в історичний період буржуазних революцій, тоді, коли формувались ранні капіталістичні відносини у зв'язку з процесом соціальної диференціації. Саме в цей час (з погляду соціально-філософського наповнення свого змісту) мораль стала зовнішньою силою суспільного розвитку. Щодо виникаючих соціальних конфліктів, то дослідник пропонував вирішувати їх за допомогою досягнення домовленостей між конфліктуєчими сторонами [201].

Зауважимо, що в найширшому значенні довіра – це поняття, яке виражає ставлення однієї особистості до іншої та впливає з переконаності в її чесності, вірності, відповідальності. У соціально-психологічних аспектах довіру характеризують як початкову умову відносин між людьми. Такий підхід показує міжособистісний аспект довіри. Так, наприклад, вважають сучасні окремі автори, які пишуть, що довіра народжується в міжлюдських стосунках і входить у соціальні відносини тоді, коли виникає потреба самостійно визначати і водночас відповідати за «відкритий простір» ролей і рольових очікувань у суспільствах сучасного типу [150, с. 165–172].

Американський філософ Ф. Фукуяма [175], розкриваючи соціальний аспект довіри, називав її фактором економічного й політичного зростання будь-якого розвинутого суспільства. Він вважав, що довіра проявляється не лише на індивідуальному, але й на соціальному рівні через ставлення до державних і громадських інститутів. Власне тому дослідник прирівнює її до найважливішого соціального капіталу, як форму матеріалізованої довіри. Щодо рівня довіри, який є в тому чи іншому суспільстві, то, зазначав дослідник, він сприяє прогресу суспільства більше, ніж ринкові принципи та прихильність традиціям. «Вузкий радіус довіри» може продукувати негативні наслідки, зокрема створювати подвійну систему моралі з «доброю

поведінкою стосовно родини та друзів та нижчим зразком поведінки в публічній сфері», що може стати «культурним підґрунтям» для корупції.

Проблематику довіри як соціального феномену, її психологічне і моральне наповнення, роль у відносинах влади з громадянським суспільством досліджувало чимало вчених, зокрема Г. Андрєєва, О. Бикова, А. Бова, О. Ганьба, Д. Казанчук, А. Кубаєнко, А. Мальцева, Н. Перепелиця та ін. Більшість з них погоджується, що позитивною ознакою довіри є здатність до спільних, координованих дій, уміння самоорганізовуватися, поєднуючи досвід державного управління з активністю громадянського суспільства на користь суспільного інтересу [106, с. 11–16].

В аспекті вивчення правовідносин довіра є одним з елементів конституційного устрою суспільства і держави. Вона є фундаментальною основою взаємодії правоохоронних органів з населенням, налагодження якої сприятиме підвищенню відчуття безпеки у громадян та ефективності виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх обов'язків з охорони громадського порядку. Довіра відіграє важливу роль у розбудові в країні громадянського суспільства, без якого неможливе надійне забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки України.

Як приклад наведемо відмінності сприйняття громадянами України державних органів влади і правоохоронних органів з позицій довіри впродовж тридцяти років незалежності. Якщо порівняти показники довіри до державних органів влади і правоохоронних органів, то за період 2002–2020 років довіра до міліції (поліції), прокуратури, суду тощо мала позитивну динаміку, що, за даними українських соціологів О. Резніка і О. Козловського, було наслідком результативної допомоги громадянам. Важливо, що за позитивної оцінки роботи правоохоронних органів респонденти вказували не лише на утилітарні, але й ціннісно-ідеологічні мотиви [142, с. 259–268]. У цьому контексті справедливою є думка про те, що довіра не є початковою ланкою в ціннісному ланцюгу суспільного життя, а є наслідком проголошення, утвердження, культивування основоположних цінностей у житті соціуму.

Такими цінностями насамперед є свобода, справедливість і відповідальність [93, с. 207–222].

Довіра має велику консолідаційну силу, але, як пише А. Селігмен, наш світ характеризується ознаками «згасання» довіри, яка сьогодні є доволі «крихкою». Будучи затребуваним соціальним явищем, зазначає дослідник, довіра, втім, не може бути єдиним надійним фундаментом комунікації в публічній сфері. А. Селігмен застерігає стосовно того, що в постсучасному суспільстві розгортаються деякі тенденції, які можуть повернути нас у минуле. Йдеться про формування основ *недовіри* завдяки посиленій регламентації соціального й індивідуального життя на основі нових законів, санкцій, правил тощо. Американський соціолог пророкує зростання недовіри в комунікаціях між людьми, а тому, не маючи гарантій і ризикуючи у відносинах з іншими, ми радше «схильні не довіряти іншому, ніж навпаки» [150, с. 167–168].

У суспільстві недовіра породжує негативні соціальні і моральні наслідки, які умовно можна назвати «ресентиментними реакціями» [90, с. 177–178], що активують образи, озлобленість й агресію. Вони виникають на ґрунті заздрощів, слабкості і неприязні, але, як справедливо зазначає Л. Нагорна, ресентимент стає особливо небезпечним, коли відчуття ворожості, базоване на усвідомленні власної неповноцінності, оформляється в особливу систему моралі (точніше, відвертого аморалізму). Її ядром стає «образ ворога», який повністю заперечує всю запропоновану систему цінностей. Для реанімації відповідних стереотипів мобілізуються ресурси історичної пам'яті. Дослідниця детально описує, як на основі популістських обіцянок можна перекласти на плечі уявного ворога відповідальність за власні невдачі; паралельно в обіг запускається критична кількість популістських обіцянок. Головною метою таких маніпуляцій є вбудовування «ресентимент-ідеології» у структуру масової свідомості. Варто погодитися з Л. Нагорною, що на роздмухуванні ворожості може бути створена лише система «мобілізаційного підданства», що ґрунтується на жорсткому диктаті й постійному пошуку «ворога». Дослідниця справедливо зазначає, що такий підхід лише

розширюватиме уявне «коло зла», а також стимулюватиме поширення настроїв щодо застосування насильства й пошуку «твердої руки», а це своєю чергою прокладатиме шлях до авторитаризму [90, с. 176–185].

На наш погляд, великий потенціал щодо подолання «ресентиментних реакцій» містить концепція «повноцінної довіри» (А. Мальцева), яка не може бути спонтанною, виявляється свідомо і її необхідно вчитися. На тлі негативного балансу довіри до всіх правоохоронних органів України важливим є поглиблене розуміння її змісту.

Повноцінна довіра «характеризується тверезим діловим розумінням чужого способу дій». Формування такої довіри водночас відбувається в раціональній і моральній площинах і має такі ознаки: «розуміюча повага» – «довіряючи, ми повинні розуміти і приймати “іншого” таким, яким він є», поважати його плюси і мінуси, «не нав’язувати власних поглядів»; «спустошення себе» – довіра вимагає відволіктися від власних «бажань, інтересів і почуттів», визнання того, що в кожного – своя правда, аргументи якої варті прийняття і розуміння, і «сміливість довіри» – адже довіра завжди пов’язана з ризиком, й інший повинен розуміти, як те, що, довіряючи, ми ризикуємо (і чим саме), так і наслідки невиправдання чи зради довіри [180, с. 29–39].

Не можемо погодитися з думкою В. Нападистої про відсутність запиту на довіру в українському суспільстві, якому заважає «традиція здійснення владних повноважень, глибоко вкорінена у силових структурах», яка апріорі не потребує довіри як результату критичної раціональної діяльності. Дослідниця вважає, що в цьому разі маємо справу з вірою як ірраціональним феноменом, «на формування якої і спрямовані владні зусилля та відповідний інформаційний контент» [93, с. 209–211].

Звичайно, що віра і довіра мають спорідненість і схожість. Про це пише С. Рик – дослідник спадщини українського філософа Г. Сковороди [146, с. 115–119]. Насамперед він звертає увагу, що в українській культурі ще від часів Г. Сковороди віра не була пасивною і виключно ірраціональною формою

світосприйняття. Вона сполучає в єдине ціле раціональні елементи, внутрішній досвід і моральні аспекти, які впливають на діяльність і поведінку людини. Через віру проявляються вольові якості людини. Віра спонукає людину на вчинки, вона є психологічною впевненістю, яка освітлює майбутнє.

Однією з частин віри є здійснення чогось очікуваного, сподіваного, жаданого (Бог), тому вже певною мірою відомого, визначеного, уявного. Це те, що не потребує жодного доведення, бо є тим, про що відомо заздалегідь. Другою частиною є впевненість у чомусь невидимому (йдеться про довіру, яка виводить наперед духовні цінності), правдивість слова, реальність обіцянки, добро, честь, гідність тощо.

Довіра містить моральний аспект, що проявляється в переконаності у правдивості, надії у відсутності обману, вірності ідеалам, моральній відповідальності, виконанні обов'язку [146, с. 117].

Дослідники В. Кокорський і О. Кокорська (2016), аналізуючи цінності сучасного українського суспільства, запропонували ідею переходу від партикуляризованої до «генералізованої» довіри як настільки широкої форми довіри, яка могла би бути використаною стосовно багатьох різних соціальних ситуацій, незалежно від особистого ставлення до «іншого». Аналізуючи соціальні відносини в Україні (2018), вони зробили висновок про довіру як чинник, що впливає на стабільність суспільства, яка вибудовується на основі «собіподібності» тих, хто об'єднаний поняттям «ми» і «свої» як основи солідарності суспільства та формування «соціального капіталу» – мережі груп, асоціацій, об'єднань, що створюються на добровільних засадах і сприяють активізації залучення особистості до процесу вирішення загальносуспільних справ [54, с. 96–101].

Щодо змістовного наповнення поняття довіри, то український дослідник О. Ганьба (2016) виділяє дві сторони: правову і моральну (у контексті роботи правоохоронних органів). Щодо правової, то йдеться радше про вимогу на законних засадах задовольнити вимоги громадян або ж відновити порушену справедливість. Моральний бік показує сподівання на відшкодування завданої

не лише матеріальної, але й моральної шкоди тощо. О. Ганьба наголошує, що найвагомішим видом довіри є довіра до конкретного правоохоронного органу загалом (а не конкретної особи), тому що на основі узагальненого ставлення до конкретного правоохоронного органу з боку відповідних соціальних суб'єктів можна оптимально визначити шляхи й механізми підвищення такої довіри [14, с. 335–338]. Через конкретний підхід також можна визначити причини і фактори, що породжують недовіру до правоохоронного органу. Зокрема, йдеться про подолання закритості, епізодичності та деструктивності відносин правоохоронних органів з більшістю соціальних суб'єктів; вихід на новий рівень комунікаційних відносин з громадянами, а також запобігання порушенням законності та верховенства права з боку правоохоронних органів у процесі розгляду звернень громадян та інших суб'єктів права.

Іншої точки зору на роль довіри в роботі правоохоронних органів дотримується дослідник А. Кубаєнко. Він справедливо наголошує на великому потенціалі довіри в умовах реформування правоохоронних органів України, звертає увагу на те, що в актах правозастосування, правоохоронній діяльності вона (довіра) «виявляє тенденцію до розширення своєї вихідної сутності, відкриваючи нові соціальні властивості» [68, с. 6–7]. Зокрема, довіра предметнюється в конкретних діях і вчинках суб'єктів правоохоронних органів через важливі для кожної людини вербальні і невербальні слова підтримки, поваги, емпатії тощо. Такі стосунки наповнюють довіру смыслом і життєвим змістом. Найактивніше новий формат довіри створюється тоді, коли відбуваються кардинальні зміни соціального і людського буття, коли заодно змінюється смислова концепція довіри. При цьому суспільні і громадянські інститути впливають на творення нових типів довіри через новий тип відносин особистості з правоохоронними органами на основі інтерпретації людського буття «як одночасно ментального і фізичного, індивідуального і соціального, вільного і детермінованого» [69, с. 113].

На сучасному етапі зростає роль довіри / недовіри, як чинника, що суттєво впливає на результат взаємодії правоохоронних органів з

громадянами. Поступово відбувається перехід від формальних традиційних форм роботи правоохоронних органів до нових партнерських, заснованих на довірі відносин з громадянами, що дедалі більше стає ознакою часу. Долаються причини і прояви соціальної аморальності – явища, яке донедавна можна було вважати поширеним в українському соціумі.

Вітчизняний правознавець Є. Курінний [71, с. 146–158] одним із перших використав термін «соціальна аморальність» у юридичному науковому середовищі, привертаючи увагу до неї як причини поширення корупції. Є. Курінний писав, що соціальна аморальність є результатом «викривлення» соціальної та індивідуальної моралі на рівні чиновників і пересічних громадян, при цьому не давав змістовного визначення цих понять і не розкривав об'єктивних причин зародження в суспільстві «соціальної аморальності», про тотальний характер якої можна стверджувати лише в результаті більш ґрунтовних і глибоких досліджень, із врахуванням нових, зокрема позитивних, тенденцій на шляху демократизації України. А тому, на наше переконання, коректніше звучала би думка про *прояви* соціальної аморальності, до ознак яких варто було б зарахувати негативне ставлення до закону, порушення правових і моральних норм, принципів загальнолюдської і професійної моралі тощо.

Крім того, причини і способи подолання соціальної аморальності дослідник шукав, порушуючи логіку і причинно-наслідковий зв'язок понять «загальне» (яким є соціальна мораль / аморальність) і «одичне» (мораль / аморальність конкретних осіб). На нашу думку, не можна пояснити причини соціальної аморальності тільки «ігноруванням принципів моралі та людяності, честі та гідності у конкретних осіб, які нехтують потребами ближніх та суспільства у цілому», а причинами її поширення «обсягами недотримання моральних вимог представниками різноманітних владних структур та інституцій», яким властиві безчестя, жадібність і продажність.

Способи подолання соціальної аморальності, які запропонував Є. Курінний, також викликають запитання, адже головним інструментом

боротьби з нею він називає виключно мораль і право, які проєктує у відповідні іпостасі: людської честі, совісті і гідності (мораль), єдності правди, справедливості й відповідальності (право). Зрозуміло, що перелічені морально-правові цінності відіграють важливу роль і в соціальній життєдіяльності, і в індивідуальному бутті, але не вони є визначальними в подоланні «аморальності» соціуму, зокрема корупції.

Є. Курінний називає корупцію одним із видів соціальної аморальності, констатує, що її наявність в українському суспільстві є результатом неспроможності державного (владного) апарату вирішувати нагальні суспільні проблеми. Дослідник знову шукає причини корупції в загальній моралі того чи іншого суспільства (не пояснюючи, що саме його не влаштовує), нерозвинутій правосвідомості і правовій культурі переважної більшості його членів через їх ставлення до корупції (не посилаючись на результати соціологічних опитувань) тощо [71, с. 156–158].

Звичайно, що причини корупції в будь-якій країні є набагато глибшими, і дослідник В. Скоробогачкий звертає на це увагу й умовно виділяє різні причини (історичні, інституційні і суспільні) виникнення корупції. Але найважливіше, про що пише вчений, це усвідомлення природи й опрацювання дієвих заходів запобігання корупції, за яких важливо враховувати об'єктивні причини, які потенційно містять корупційну компоненту. Йдеться про національне законодавство, яке містить певні прогалини, що уможливають корупційні діяння [191]. Справедливим вважаємо твердження, що поняття корупції є гетерогенною категорією і, за визначенням Т. Крушельницької й О. Матвєєвої, містить у собі «передумови сингулярної деструктуризації», які деформують правові основи, принципи демократії і ринкової економіки суспільства [67, с. 37–38]. Подолання корупції стане одним зі стратегічних завдань повоєнної історії України.

3.3. Світоглядні концепти правового захисту суспільної моралі в межах правоохоронної діяльності як відображення правовиховного та правоосвітнього процесів в Україні

Правовий захист суспільної моралі є одним із важливих напрямів діяльності правоохоронних органів. У попередніх підрозділах йшлося про шляхи оптимізації цієї діяльності. Зокрема, пропонувалась відкрита дискусія в суспільстві щодо ролі моралі, моральних і духовних цінностей у життєдіяльності і цілої української спільноти, і окремих індивідів, яка могла би бути організованою на основі взаємодії державних і суспільних (громадянських) інституцій. На жаль, в останнє десятиліття ні теоретичні, ні практичні аспекти проблематики захисту суспільної моралі не були об'єктом широкого обговорення ні на рівні держави, ні в самому громадянському суспільстві. Дискусії з приводу напрацювання оптимальної моделі захисту суспільної моралі так і не відбулося, хоча частково це питання поставало, коли йшлося про вивчення ставлення громадян до правоохоронних органів і їхньої діяльності [73, с. 40–49], а також – різноманітні порушення [127].

Звичайно, що в умовах російсько-української війни, коли першочерговим завданням України стало збереження суверенітету і територіальної цілісності держави, проблематика захисту суспільної моралі в діяльності правоохоронних органів набуває іншого звучання. Вона стає частиною національної стратегії зі збереження державної незалежності в умовах російської агресії, потребує пошуку нового концептуального виміру відповідно до викликів часу і національних інтересів України. Але навіть за таких обставин дискурс захисту суспільної моралі не повинен опинитися на маргінесі наукових інтересів українських дослідників хоча б тому, що процеси формування української політичної нації і громадянської ідентичності, які відбуваються зараз, неможливі без духовних і моральних опор життя української спільноти, як запоруки майбутнього України.

У цьому підрозділі поставимо перед собою такі завдання: по-перше, проведемо гносеологічний аналіз світоглядних принципів правового захисту суспільної моралі і пояснимо їхній зв'язок з цінностями європейського вибору України на основі поняття «українська цивілізаційна ідентичність»; по-друге, обґрунтуємо включення правового захисту суспільної моралі до стратегії національної стійкості і висвітлимо її особливості; по-третє, визначимо пріоритетні світоглядні цінності діяльності правоохоронних органів щодо захисту суспільної моралі в контексті завдань повоєнної розбудови України.

Аналіз світоглядних принципів правового захисту суспільної моралі варто розпочати з базових засад філософії людиноцентризму, в якій людиновимірність визнається її головним параметром. Як слушно зазначають українські дослідники Н. Оксентюк і Н. Шидей, людиновимірність світу простежувалась протягом усієї історії розвитку мислення і зміни його форм [100, с. 85–90]. Людиновимірний світ завжди підштовхував людину до активності, творчості і творення, духовної самодетермінації, духовної культури, духовної свободи. Щодо специфіки сучасного людиновимірного характеру буття, то вона полягає в його двоїстості, адже, з одного боку, у ньому виконуються умови існування людини, а з іншого – умовою існування світу є сама людина.

Людина, як найбільша цінність буття, акумулює в собі самобутність і неповторність національної культури, духовного світу, ментальності. Її особистість, свідомість, індивідуальність, ціннісні орієнтири розкриваються в ідентичності і набувають пріоритетності її дослідження та наукового осмислення в умовах антропологічного повороту гуманітарних наук [179, с. 16]. Людина має свободу в міру своєї здатності виходити за межі одиничного, відокремленого існування як природного, так і соціального. Свобода є в того, хто мислить і діє не в ізоляції від інших, а разом з іншими, у контексті цілісного буття, що об'єднує всіх. У цьому й полягає призначення і вищий смисл існування людини, яка є центром буття – природного,

соціального, духовного. Власне у цьому – покликання, актуальність і смисл філософії людиноцентризму [90, с. 180–182].

Важливою рисою людського буття є здатність творити духовний світ, адже лише в царині власної духовності людина може, спираючись на моральні імперативи, використати науковий розум для реалізації нової (або скорегованої) програми розвитку європейської цивілізації [100, с. 89–90]. Духовне буття є моральним буттям і його збереження є завданням людиноцентричного світу, в якому захист суспільної моралі відповідає потребі його гармонізації.

В українському науковому просторі досліджень у цьому напрямі небагато, як і щодо поняття «захист суспільної моралі». Вітчизняна дослідниця Н. Новицька визначає його достатньо широко: як «сукупність заходів, спрямованих на відновлення, визнання прав та припинення юридично визначених порушень прав у сфері суспільної моралі» [98, с. 16–17]. Погоджуючись із таким підходом, зауважимо, що всі заходи щодо захисту суспільної моралі мають здійснюватися лише у правовому полі, але не лише «компетентними органами державного управління», як вважає дослідниця. Солідаризуємося з тими авторами, які не зараховують захист суспільної моралі до «привілеїв» виключно державних органів управління, а вказують на виконання цієї місії працівниками правоохоронних органів. Цю особливість зі захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів, на наш погляд, відображає поняття «правовий захист суспільної моралі». Його головною ознакою є акцент на професійній діяльності правоохоронних органів зі забезпечення дотримання захисту суспільної моралі лише в правовому полі, на основі Конституції України, Закону «Про захист суспільної моралі» (втратив чинність) та інших нормативних документів, дотримання яких унеможлиблює суб'єктивізм і волюнтаризм у діях представників правоохоронних органів. Особі працівника правоохоронних органів повинна приділятися велика увага, зокрема в запобіганні негативним явищам, серед яких трапляються випадки професійної деформації.

До чинників, які можуть стати причинами професійної деформації працівників правоохоронних органів, як правило, належать: наявність владних повноважень щодо громадян; професійна корпоративність; підвищена відповідальність за результати своєї діяльності; психічні і фізичні навантаження; екстремальність діяльності; організаційні чинники; необхідність у процесі виконання службових завдань вступати в контакт із правопорушниками; відсутність належного психологічного супроводу життєдіяльності правоохоронців [64, с. 26–30]. У монографічному дослідженні Л. Макотченка і В. Шаблистого наведено комплекс причин, що лежать в основі кримінальних правопорушень, здійснюваних працівниками правоохоронних органів. Причинами негативних дій з боку правоохоронних органів, перевищення ними службових повноважень автори називають недосконалий поділ функціональних обов'язків між правоохоронними й іншими державними органами, а також недосконалість вітчизняного законодавства. Крім того, зазначається наявність певних «сірих» зон, у яких створюються можливості для недобросовісних працівників використовувати низький рівень правової свідомості окремих громадян задля маніпулювання ними і подекуди застосування у своїй діяльності незаконних методів, отримання неправомірної вигоди. Спираючись на статистику, дослідники відзначають недостатність або відсутність контролю за дотриманням законності працівниками правоохоронних органів. Проблемним для окремих працівників правоохоронних органів є також дотримання професійної етики, норм моралі, розуміння завдань і вимог професійної діяльності тощо. Власне тому трапляються випадки використання службових можливостей для надання консультаційних та інших «послуг» бізнесовим структурам, «прикриття» різного роду «легальних» фірм, діяльність яких, методи і форми роботи заборонені законами України. Небезпечним є толерування окремими керівниками правоохоронних органів протиправних дій своїх підлеглих, що заохочує їх до нових порушень тощо [39, с. 112–115].

Дослідник О. Кирбят'єв вважає, що основна причина професійної деформації полягає в тому, що вона настає внаслідок зміни мотивації професійної діяльності, а також занепаду духовно-етичних цінностей. Варто погодитися, що для запобігання поширенню професійних деформацій необхідно виконати низку дій. Серед них: проведення профілактичних заходів і виховної роботи; фаховий відбір до лав правоохоронних органів, кваліфікована підготовка в навчальних закладах; постійна робота над собою, «підвищення кваліфікації на базі спеціалізованих навчальних закладів, обмін досвідом, впровадження прогресивних форм організації праці, ефективного нагляду за додержанням законності під час здійснення службових обов'язків» тощо [24, с. 33; 44, с. 208; 103, с. 175].

Щодо механізмів захисту суспільної моралі, це питання в науковому просторі досі є відкритим. Не можемо погодитися, зокрема, з думкою дослідника А. Бухтатого (2014), що такі механізми мають формуватися не державою, а суспільством, і що саме воно повинно відповідати за притаманні суспільній моралі культурні, етичні, освітні норми [11, с. 78–100]. На наш погляд, механізми захисту суспільної моралі не можуть формуватися поза державною політикою хоча б тому, що їхні правові основи закріплюються в законодавстві країни, а також у моральних нормах, що діють в суспільстві, у пріоритетах громадянського суспільства тощо. Але наскільки існування таких механізмів є потрібним, відповідає державним і суспільним інтересам у період динамічних змін, розвитку, демократизації українського суспільства? Для відповіді на це запитання доцільно звернутись до концепції цивілізаційної ідентичності, яку запропонували провідні українські вчені-гуманітаристи С. Пирожков та Н. Хамітов [108]. У рамках цієї концепції й розглянемо світоглядні питання захисту суспільної моралі правоохоронними органами.

Концепція цивілізаційної ідентичності ґрунтується на припущенні, що цивілізаційна суб'єктність кожної країни залежить від умовного співвідношення в ній показників (індексів) авторитарності і гуманістичності. Щоб дослідити рівень цих індексів, науковці вивчили взаємопов'язаність

якісних і кількісних характеристик суб'єктності умовних країн і помітили закономірність між посиленням авторитарної суб'єктності тої чи іншої країни і набуттям нею імперських, а в гіршому випадку – тоталітарних рис. І навпаки, з'ясували, що є країни, в яких гуманістична суб'єктність посилюється, що з часом робить з неї інноваційну і по-справжньому демократичну країну.

Аналізуючи цивілізаційну суб'єктність України, дослідники вказують, що у своїй історії і на сучасному етапі вона ніколи не була імперською. А протягом століть хоч і була слабкою, ніколи не втрачала гуманістичності. На сучасному етапі, роблять висновок учені, посилення її цивілізаційної суб'єктності повинно підсилити гуманістичну якість й унеможливити набуття авторитарних тенденцій. Такий висновок зумовлений особливостями культурно-історичного розвитку України як процесу, в ході якого відбувалось не тільки становлення різних форм ідентичностей (етнічної, соціальної, культурної, громадянської, національної), але й усвідомлення власної національної, культурно-релігійної самобутності. Під час цих процесів, вказують вчені, одночасно формувалась цивілізаційність української нації, тобто набуття нею рис, які уподібнювали українців з європейськими народами. «Цивілізаційна ідентичність тісно переплітається з європейською ідентичністю, підводячи кожну людину, кожну суспільну групу, націю в цілому до глибшого усвідомлення значення європейського вибору України, загальнолюдських цінностей, свого історичного покликання і місії в сучасному світі» [108, с. 18]. Дослідник О. Мостяєв пояснює особливості цивілізаційного розвитку українства й доводить, що за головними ознаками і критеріями воно належить до європейської цивілізації. Зокрема, він вказує, що об'єднували українство та інші європейські спільноти індивідуалізм, християнство як спільна морально-світоглядна основа, характер політичної і правової систем, традиції демократії, а також пов'язаність цивілізаційної історії. При цьому він зараховує його до порубіжних суб'єктів гетерогенної європейської цивілізації [86].

Головні цінності європейської цивілізації відображені в Хартії європейської ідентичності, де вона визначається як залежність народів Європи один від одного у спільному будівництві мирного європейського порядку на основі загальних цінностей, що мають історичний характер і засновані на толерантності, гуманізмі і братерстві, а також на визнанні фундаментальних прав людини і норм права, які впроваджені в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності [204, р. 56–57].

Для реалізації європейського вибору і зміцнення європейської цивілізаційної ідентичності громадян України необхідна активізація процесів демократизації України, а також формування демократичної політичної культури й цивілізаційної компетентності суспільства. Крім того, потрібно розвивати в економічній сфері України «дух конкуренції» й удосконалити систему соціального захисту як ознаку цивілізаційності нашої держави; диференціювати колективну ідентичність громадян України на регіональну, національну і цивілізаційну ідентичності [162].

Характеризуючи поняття сучасної української цивілізаційної ідентичності, дослідники звертають увагу на її моральну складову, зокрема застерігають щодо можливого конфлікту між так званими вічними цінностями, укоріненими у свідомості українців, із цінностями «постсучасності», серед яких специфічне місце посідає мораль нового «формату», яка тепер постає як гнучка система переконань і вибору самих моральних цінностей [108, с. 86]. На нашу думку, у теорії є лише дві ціннісні системи координат, у які можна вкласти «конфлікт», про який пишуть учені: це кантівська абсолютна мораль обов'язку і моральні цінності утилітаризму, базовані на ігноруванні того самого обов'язку і прагненні до максимального щастя якомога більшої кількості людей. Очевидно, що в минулому для традиційної української ідентичності була більш притаманною ідея абсолютної моральності, яка знаходила прояв у християнських чеснотах ще з часів Київської Русі і втілювалась в ідею обов'язку українців перед Богом,

рідною землею, родиною тощо. Пізніше – у визвольних змаганнях, на які була багата українська історія, у боротьбі за незалежність України. В цей час цивілізаційна компонента проявлялася в основному через культурні зв'язки, поширення відомостей про Україну завдяки діяльності видатних українських культурних і наукових діячів, роботі освітніх закладів тощо.

У сучасній історії, із здобуттям Україною Незалежності, паралельно з процесами націє- і державотворення, розвитком європейської інтеграції і європейським вибором України, цивілізаційна компонента набула більш виразних рис, особливо коли йшлося про європейський рівень життя, добробут і матеріальне забезпечення гідного життя українців тощо. В якийсь час утилітарні цінності стали більш близькими, а бажання бути щасливими втілило насущні потреби українців. Така трансформація не могла не відобразитись на уявленнях про суспільну мораль. Можна припустити, що на такій основі і виник «конфлікт» між мораллю «старого зразка» й утилітарними цінностями нової епохи. Саме в цей час, на наш погляд, серед традиціоналістів народилась ідея обов'язкового захисту суспільної моралі і бажання ввести цей захист у русло морального фундаменталізму.

Як показала практика, патерналізм у сфері регулювання моральних відносин не прижився в Україні. Більше того, згадуваний «конфлікт» моральних цінностей старого і нового зразка перейшов у площину мирного співіснування і, як зазначалось вище, постав гнучкою системою переконань і вибору самих моральних цінностей. За таких умов значно наблизились одне до одного поняття суспільної й індивідуальної моралі, які стали взаємозалежними і взаємодоповнюваними. На наш погляд, подібні трансформації не варто розглядати як «кінець» моралі. Важливим є розуміння тієї обставини, що процес відмови від традиційних цінностей часто відбувається через повернення до них і на новому витку творення як нових. За таких обставин отримують нове життя так звані «вічні» цінності, які стають будівничими нового соціокультурного простору [179, с. 342], адже, як справедливо зазначає В. Шамрай, «опорою кожного суспільного устрою є

створюваний ним людський тип, налаштований на відтворення існуючих соціальних диспозицій, схем діяльності, системи цінностей. Цей тип – не просто абстрактна подібність учасників певного суспільства. Він виконує активну системотворчу роль, набуваючи значення сталої антропологічної матриці» [182, с. 210].

До таких цінностей українського антропологічного типу насамперед варто зарахувати, на нашу думку, гідність. Вона є актуальною і для суспільної моралі, адже за попередні десятиліття вона частково була втрачена українською спільнотою як її складова частина. А втім, гідність містить у собі великий потенціал і є рушійною силою розвитку і людини, і суспільства загалом. Американський політолог Ф. Фукуяма в одній з останніх своїх праць показав, що приниження гідності того чи іншого народу може стати джерелом соціальних збурень і революцій [175]. Поняття гідності можна зарахувати до важливих цінностей Європейського Союзу. Так, наприклад, повага до людської гідності (серед інших демократичних цінностей) прописана у другій статті Договору про Євросоюз (після змін, внесених Лісабонською угодою 2007 р.). В інших документах Європейського Союзу принцип поваги до людської гідності відзначений як один із заснованих на спільній духовно-моральній та історичній спадщині народів Європи (див.: [162, с. 97–98]).

Поняття гідності дедалі більше привертає увагу науковців-гуманітаріїв, є актуальним в українському науковому просторі. Для прикладу, українська дослідниця О. Грищук називає людську гідність загальною конституційною цінністю, яка є джерелом, основою і принципом усього конституційного ладу [22, с. 127]. У категорії гідності, зазначає вона, відображається її природно-правовий статус. Крім того, вона має об'єктивно-суб'єктивний характер, оскільки, з одного боку, є явищем об'єктивним (антропна гідність, гідність як цінність, принцип, джерело прав людини, їхня мета чи зміст), а з іншого, – суб'єктивним (право людини) і розглядається через взаємозв'язок зі системою прав і свобод людини.

Людська гідність пов'язана з гідністю національною, про що, зокрема, описуючи сучасного українця, вдало писав відомий український письменник В. Шкляр, вказуючи, що для нової української людини почуття такої єдності «в ідеалі мусить бути природним... має бути в крові» [185].

З утвердженням власної національної гідності пов'язаний патріотизм, який в умовах опору російській агресії набув особливого значення. З початком повномасштабної війни проти України, розпочатої РФ у лютому 2022 року, відбувся нечуваний сплеск патріотизму, який став реальним виявленням непереможної волі українського народу в боротьбі з ворогом за збереження державності і власної національної ідентичності. Міжнародна підтримка України, набуття нею статусу кандидата у члени Європейського Союзу, героїчна боротьба Збройних Сил України, волонтерський рух та інші події, що засвідчили згуртованість українського суспільства, стали показником і потужним імпульсом подальших цивілізаційних процесів у новітній історії України, побудованих на нових (старих) моральних цінностях. Відповідальну місію у цих процесах виконують правоохоронні органи, зокрема щодо збереження і забезпечення громадського порядку; боротьби зі злочинністю і кіберзлочинністю; допомоги населенню в умовах воєнних дій; виявлення і притягнення до відповідальності осіб, яких звинувачують у державній зраді або в колабораційній діяльності; пошуку воєнних злочинців, виявлення і фіксації воєнних злочинів тощо.

Окремо виділимо діяльність органів внутрішніх справ, скеровану в русло охорони не лише громадського порядку, але й моральних і духовних цінностей української спільноти, серед яких найважливішими є відданість і любов до України задля збереження її державності і перемоги над ворогом, консолідації громадян України на основі віри в перемогу. У зв'язку з тим доцільно також наголосити на ролі інститутів громадянського суспільства та їх впливу на консолідаційні процеси в сучасній Україні. Вивчаючи довоєнні українські реалії, дослідниця І. Грабовська називала громадянське суспільство «найефективнішим консолідуючим чинником для сучасного українського

соціуму», а також відзначала важливість його функціонування з погляду збереження незалежної Української держави й українців як політичної нації [16, с. 87–91].

Вивчаючи досвід використання громадянського суспільства у згуртуванні європейських спільнот, звернімося до наукової розвідки Г. Луцишин. Висновок, який робить дослідниця, полягає в тому, що консолідація спільноти розвинених країн «тримається» саме на активності громадських організацій, громадянському суспільстві загалом, активності громадян, які суттєво впливають на формування національної свідомості й національної культури [77, с. 23].

В умовах воєнного стану, запровадженого під час війни з російським агресором, найяскравішим прикладом посилення ролі громадянського суспільства є діяльність волонтерських, гуманітарних штабів, громадських організацій, а також окремих громадян, які скеровують свою діяльність на підтримку Збройних Сил України, допомогу вимушено переселеним особам або тим, хто залишився на тимчасово окупованих територіях. Зауважимо, що значну участь у відновленні традиційних цінностей української спільноти, таких як гідність, патріотизм, героїзм і відданість, беруть правоохоронні органи. Захист цих та інших морально-духовних цінностей української спільноти набуває особливого значення в умовах спротиву російській агресії і потребує відповідної програми дій з боку держави для унеможливлення поширення російської пропаганди, інформаційних атак з боку агресора, різноманітних гібридних загроз, тих, що зумовлені агресивною війною РФ проти України, а також гібридним світовим порядком.

Така програма дій викладена у стратегії національної стійкості, розробленій провідними фахівцями-гуманітаріями Національної академії наук України, в якій відображено концептуальне бачення подолання зовнішніх і внутрішніх загрозливих впливів на основі резильєнтності, тобто стійкості держави і суспільства, вміння оперативно реагувати на асиметричні загрози, кризові ситуації і різноманітні агресії. Найважливіша ідея, закладена у цій

стратегії, зазначає академік С. Пирожков [109, с. 45–55], полягає у винайденні шляхів вироблення вміння і навичок працювати на випередження, *формувати в українському середовищі стійкий імунітет до всіх гібридних загроз і викликів*.

Основними поняттями стратегії є *стримування* (йдеться про розвиток оборони і безпеки України задля унеможливлення збройної агресії проти України) і *стійкість* – вміння держави і суспільства швидко реагувати шляхом адаптації «до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз» [109, с. 46]. У стратегії національної стійкості є надзвичайно важливий аспект, що стосується вже згадуваної консолідації суспільства і подолання деструктивності та всіх її проявів, що негативно впливають на згуртованість суспільства. Ідеться про те, що на основі реальної, а не формальної конструктивності вибудовується консолідованість сил, що підтримують і гуманізують цивілізаційну суб'єктність країни і відкидають фактор деструктивності, який «підточує» єдність всередині країни, робить її вразливою до зовнішніх загроз, маніпуляцій тощо. Завдяки консолідованій національній стійкості цивілізаційна суб'єктність країни може піднятися на вищий рівень єднання інтересів держави і громадянського суспільства.

Вивчаючи феномен консолідації сучасної України, дослідники дійшли висновку, що так званій «постколоніальній добі» властива «антропологічна» специфіка, яка полягає в існуванні певного масового соціально-культурного типу особистості – суб'єкта історичних змін. Цей антропологічний і соціальний тип має «подвійну природу». З одного боку, актором виступає людина України, до якої належать так звані «новые украинцы» і залишки советської людини, а також типаж малороса й хохла. Сюди ж можна зарахувати і незначну частку космополітів. Поряд із цим формується нова українська людина – свідомий і патріотично налаштований громадянин української політичної нації, завдяки якому лише і можливе збереження

самостійної й незалежної держави Україна, що має перспективу в майбутньому [51].

Відновлення і розбудова післявоєнної України торкнеться також і правоохоронних органів. На нашу думку, серед тих, хто поповнюватиме лави правоохоронців, також має утверджуватися тип нової української людини, яка зможе подолати «подвійний» стандарт «постколоніальної людини» і постане перед суспільством в оновленому вигляді гідного представника правоохоронних органів. До осіб, які претендують займатися правоохоронною діяльністю, потрібно висувати строгі вимоги не тільки щодо відповідності професійному стандарту, але й дотримання у професійній діяльності принципів законності і верховенства права, поваги до гідності людини, гуманізму, справедливості.

Майбутній працівник правоохоронних органів повинен усвідомлювати своє призначення і місію в українському соціумі, а тому досконало володіти знанням про свої функціональні обов'язками й особливості обраного фаху, здобувати досвід і постійно вдосконалюватись, підвищувати професійну майстерність. Важливою ознакою діяльності працівника правоохоронних органів має бути професіоналізм, до складу якого входить система спеціальних знань, умінь, навичок, цінностей. Як наслідок, в образі правоохоронця громадяни повинні побачити реальний результат пройденої ним професійної соціалізації, готовність і вміння взяти на себе відповідальність за підтримування порядку в соціумі та захист прав людини.

Якісним показником діяльності працівника правоохоронних органів повинна бути його професійна культура, яка поєднується з відповідним рівнем правової культури; вмінням забезпечити правову захищеність особи на основі законності й поваги до прав людини, дотримання професійної етики і моральних норм поведінки. Працівник правоохоронних органів повинен бути носієм правової свідомості, яка б взаємодіяла з моральною культурою, втілювалась у правову поведінку й унеможлиблювала виникнення різноманітних негативних явищ, професійних деформацій тощо. Знання

чинного законодавства, переконаність у необхідності виконання правових норм і законів, потрібних для функціонування суспільства, здатність застосовувати правовий інструментарій (закони, правові акти тощо) в повсякденній діяльності – усі ці вимоги до діяльності правоохоронця українська спільнота висуватиме для того, щоб запобігти повторенню негативного досвіду в діяльності правоохоронних органів, який простежувався в довоєнні роки.

Українська спільнота вимагатиме від особистості правоохоронця високої моральної культури як показника морального розвитку і моральної зрілості; готовності до прояву моральних почуттів, тобто здатності до співчуття, переживання і милосердя; вміння оперувати етичним знанням як раціональною складовою моральної свідомості; проявляти культуру поведінки і діяти згідно з вимогами професійної етики, які на сьогодні регулюють поведінку суддів: Кодекс суддівської етики [51], Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури [50], Правила етичної поведінки поліцейських [115]. На жаль, усі моральні вимоги і правила поведінки працівників правоохоронних органів, які прописані у Правилах і Кодексах, мають рекомендаційний характер, що певною мірою накладає своєрідну «печатку» другорядності у їх дотриманні, бо не є обов'язковими для виконання.

Вважаємо справедливою думку, що проаналізувавши наявні Кодекси, можна зробити висновок, що «необхідно законодавчо закріпити етичні вимоги до кандидатів на посади» [2, с. 138].

Погодьмося, надзвичайно важливими напрямками діяльності правоохоронних органів і надалі мають бути: профілактика правопорушень, захист життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб; ресоціалізація; розгляд справ про фінансові й адміністративно-господарські правопорушення; надання дозволів на здійснення певної діяльності; надання правової допомоги; аналітико-методична робота; інформування інших державних органів; видання нормативних актів; координація [79, с. 27–28].

Правоохоронним органам у майбутньому треба дбати про свій позитивний імідж в очах громадськості і спільноти. Це потрібно для того, щоби через свої моральні і професійно-психологічні якості, усвідомлення соціальної значущості своєї діяльності кожен працівник правоохоронних органів зумів передати свою повагу до професії правоохоронця та її ролі в розбудові країни.

Зростання фахової майстерності, зацікавленість і розуміння соціальної корисності своєї праці на благо України, особистісні риси й комунікативні якості правоохоронця впливатимуть на творення нового типу правоохоронця і правоохоронної системи в цілому.

Висновки до розділу 3

Гносеологічний підхід до проблеми правового захисту суспільної моралі, на нашу думку, спирається не лише на раціональні засади, себто логічні закони і стандарти, а водночас й на загальноприйняті уявлення про добро і зло, красу, належне і правильне. Тож до гносеологічної константи зараховуємо пізнавальний, моральний та емоційно-чуттєвий компоненти, які в єдності детермінують пізнавальну діяльність суб'єкта права і знаходять прояв у різних видах професійної (правоохоронної) діяльності, скерованої на правовий захист суспільної моралі.

Діяльність правоохоронних органів є одним із видів людської життєдіяльності, яка відбувається згідно із законодавством, а заодно виконує й важливу місію щодо дотримання індивідами не тільки правових норм, але й загальноетичних, моральних вимог, на яких вибудовується суспільне життя.

Існує потреба у творенні зусиллями науковців, практиків, законодавців сучасної такої моделі суспільної моралі, правовий захист якої відповідав би суспільному інтересу і водночас не порушував би прав та індивідуальних свобод громадян. Для такої моделі базовими гносеологічними поняттями, на

наш погляд, мають слугувати поняття «правова держава», «громадянське суспільство», «правоохоронна діяльність». Саме через них розкриваються найважливіші характеристики сучасної демократичної державності з її подальшими можливостями щодо захисту суспільної моралі.

Слабкість державних позицій зі захисту суспільної моралі вбачаємо в тому, що не була сформована адекватна вимогам часу модель моральних відносин, яка б враховувала динаміку соціальних змін і знайшла втілення як в законодавстві, так і в державних інституціях, громадянському суспільстві, виступила інструментом соціального регулювання, критерієм оцінки життєдіяльності людини й соціуму. Правовий захист суспільної моралі в Україні не мав і зараз не має чіткого концептуального оформлення.

Світоглядні принципи правового захисту суспільної моралі ґрунтуються на засадах філософії людиноцентризму, в якій людиновимірність визнається її головним параметром. Характерною ознакою людського буття є здатність до творення духовного світу, в якому, спираючись на моральні імперативи, створюються умови для програми розвитку європейської цивілізації. Духовне буття є моральним буттям, і його збереження є завданням людиноцентричного світу, в якому захист суспільної моралі відповідає потребі його гармонізації. Важливу роль у розвитку України відіграє її європейський вибір, наближення до цивілізаційних цінностей європейської спільноти. Усвідомлення країною своєї цивілізаційної суб'єктності стало можливим на основі спорідненості української ідентичності з європейськими цінностями. З початком повномасштабної війни проти України, розпочатої РФ в лютому 2022 року, відбувся нечуваний сплеск патріотизму, який став реальним виявленням непереможної волі українського народу в боротьбі з ворогом за збереження державності і власної національної ідентичності. До важливих моральних цінностей українського антропологічного типу варто зарахувати гідність. Вона актуальна і для суспільної моралі, містить у собі великий потенціал і є рушійною силою розвитку і людини, і суспільства загалом.

РОЗДІЛ 4

ПРАКСЕОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНТРОПОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ В МЕЖАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

4.1. Мотиваційна визначеність правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України

Мотиваційна спрямованість – це така категорія філософської праксеології, яка чи не найщільніше співвідноситься з поняттям детермінації. Детермінація, чи то методологічна визначеність суспільної моралі, може розглядатися в декількох основних її зрізах і ракурсах. Мотивація, як відомо, є елементом аксіологічним, проте не все так просто, як може здатися на перший погляд. Для того щоб чогось прагнути, особа має мати впевненість та переконаність у правильності й обґрунтованості своїх прагнень. А де ж їх запозичити, як не на підставі чіткого нормативного підґрунтя, тим паче, коли мова йде про протокольну й таку відповідальну працю, як правоохоронна діяльність. Мотивація правоохоронця чільно взаємодіє з юридичною деонтологією [17, с. 79]. Юридична деонтологія правоохоронця визначає базові духовно-ідеологічні основи, які вказують, як саме правоохоронець повинен розуміти своє професійне призначення, як трактувати свою місію, а головне – усвідомлювати, для чого взагалі існує професія правоохоронця, рефлексувати її місійність.

Юридична деонтологія – наука доволі широка. Деонтологія правоохоронця – підгалузь, яка охоплює формування світоглядних констант власне правоохоронця [46]. Захист суспільної моралі неодмінно є не просто функцією, а навіть місією правоохоронця, що пронизує всі без винятку функції й завдання, адже охорона прав і свобод громадян, підтримання правопорядку

й безпеки в суспільстві – усе це так чи інакше відбувається для суспільного блага і з врахуванням та підтриманням базової суспільної ідеології, що підтримується громадянським суспільством.

Мотивація роботи правоохоронця визначається різною кількістю взаємопов'язаних детермінант, суть більшості яких розкривається в юридичній деонтології правознавця в цілому та працівника правоохоронної системи зокрема [88]. У цьому контексті категорія мотивації чільно взаємодіє з концептом моральної саморегуляції, як категорії більш ширшої. Спробуймо максимально детально окреслити її основні компоненти. Зважаючи на те, що поточний розділ нашого дослідження концентрується навколо найбільш практично визначеної й утилітарної складової дослідження – висвітлення того, що є рушійною силою охорони й захисту суспільної моралі, як двох функцій, що стоять на стражі останньої, характеризуючись перспективною та ретроспективною ознаками відповідно.

Перший розділ нашої дисертаційної роботи, окрім дефініціювання власних мікрооб'єктів дослідження, побічно розкриває зміст двох зазначених вище в тексті детермінант, першою з яких є внутрішня, що полягає в ендогенній потребі представників влади в цілому та правоохоронних органів і поліції зокрема охороняти й захищати суспільну мораль. Рушієм такої, як правило, постає моральна саморегуляція особи. Інакше кажучи, зовнішня детермінанта стає наслідком рушійної сили феномену й інституту перспективної соціальної, юридичної і професійної відповідальності. Результатом взаємодії двох цих детермінант, а також синтезу інформації, наведеної в праксеологічному розділі нашого дослідження, стає формулювання базових ідей і постулатів про зворотний вплив суспільної моралі на наявну політичну систему, державну службу і правоохоронну систему, як наслідок дії досягнутого результату правового захисту суспільної моралі, усунення виявлених недоліків, формування на його основі новітніх державних програм та актуальних ціннісних орієнтирів, а також тенденцій і перспектив подальших досліджень.

Отож, досліджуючи мотиваційну визначеність правового захисту суспільної моралі в межах правоохоронних органів, ми говоритимемо передусім про реалізацію функції правового захисту як професійного обов'язку представників державної служби, що випливає із вказівок закону. Варто зазначити, що об'єкт нашого дослідження – доволі специфічний, а zarazом і конкретно визначений. Суспільну мораль, як філософсько-правовий феномен, суспільний інститут та охоронюване законом благо не варто плутати з поняттям моралі й моральності. На думку Г. Балла, суспільна мораль – формування конкретних культурних форм [3, с. 104], ідея благочесності і благоденства, що є найбільш вдалою й затребуваною в суспільстві певного просторово-часового континууму і схвалюється ним.

Варто розпочати з того, що перш ніж говорити про нормативну базу захисту суспільної моралі засобами вітчизняної правової системи, варто вказати закріплені на міжнародному рівні елементи, що існують уже понад століття. Причому багато з них не просто дали початок захисту суспільної моралі, їхній вплив відчутний досі.

Почнімо з таких, що втратили чинність, проте протягом багатьох років впливали на нашу правову систему, позаяк формувалися на теренах українських земель. У сучасному розумінні поняття суспільної моралі в законодавстві нашої держави, та й більшості інших сучасних держав, з'явилося відносно недавно. Більше того, у зв'язку з певною розмитістю й відсутністю конкретики й чіткого визначення поняття суспільної моралі існує закономірна неконкретизованість об'єкта правового захисту, як наслідок – прогалини у правовому захисті цього об'єкта. Проте, як демонструє аналіз історичних джерел права, що творилися на теренах сучасної України, можна спостерігати, що поняття суспільної моралі (іноді цей термін також мав назву громадська мораль) зустрічається в «Повісті врем'яних літ», де йде розрізнення моральної і юридичної відповідальності, або ж має місце розмежування категорій «злочин», що передбачає настання юридичної

відповідальності, та «гріх», що передбачає настання моральної відповідальності [111].

Ще одним нормативно-правовим документом, що передбачав основні аспекти захисту суспільної моралі, є збірник соборних рішень «Стоглав», що надавав правову регламентацію питанням розпусти, алкоголізму, цензури літератури тощо. Не менш значущими документами, що були елементом екзогенної детермінації й мотивації дотримання та захисту, реалізації основних положень суспільної моралі, які закріплені в нормативно-правових актах, є «Судебник царя Федора Івановича» та Сенатський указ «Про заборону продажу церковних книг та зображень, не розглянутих Синодом» [160]. Ці нормативно-правові акти є одними з перших, що вказували на безпосереднє залучення до кола правовідносин, які пов'язані із захистом суспільної моралі, органів поліції, а не виключно представників духовенства і церкви. Зокрема, цими документами встановлювалось дозволити друк оголошень та публікацій рекламного характеру виключно з дозволу поліції, а також дозволити друк російською й іноземними мовами тільки тих книг, що не суперечать канонам православної церкви, дозволити відливати літери шрифтів для друкарських потреб, попри наявну заборону продавати ці шрифти третім особам, а також кримінально карану заборону передруковувати раніше опубліковані книги без наявного дозволу видавництва, що їх раніше опублікували [99, с. 100]. До речі, останнє положення стосувалося і захисту права інтелектуальної власності.

Правові аспекти системного захисту суспільної моралі представниками правоохоронних органів можна спостерігати на підставі аналізу «Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року». Вважаємо, що це один з перших нормативно-правових актів, що містить первісні ідеологічні засади захисту суспільної моралі, які, свого часу опозитивувавшись, набули статусу провідника правових положень у сучасність. Зокрема, можемо спостерігати і певні паралелі між цим нормативно-правовим актом та положеннями Закону України «Про захист суспільної моралі» 2004 року. Спільним можна задекларувати те, що обидва нормативно-правові акти встановлюють заборону

на виробництво продукції, що містить пропаганду війни, закликає до расової, національної чи релігійної ворожнечі, повалення існуючого правопорядку та державного режиму, принижує / вивищує, або ж наносить образу певній нації чи конкретній особі, закликає до популяризації шкідливих звичок [170, с. 96]. Загалом, окремі аспекти правового захисту релігій і церкви, ставлення до релігійного процесу і представників іншої релігії закономірно висвітлені в «Уложенні» значно ширше й об'ємніше, аніж у сучасному законодавстві. Також слушним буде зауважити, що «Уложення» також є одним із першим нормативно-правових актів, що дефініціює й регламентує поняття цензури, вводить його в нормативний і доктринальний обіг, а також надає правоохоронним органам компетенцію здійснювати контроль за цензурою, долаючи в такий спосіб церковну й духівничу монополію.

Хоча «Уложення» не було нормативно-правовим актом, що цілком і повністю стосується й регулює суспільну мораль, адже стосується також сфери інших об'єктів правової охорони, їх сукупності, у цьому документі є окремий розділ – глава 4 «Про злочини проти суспільної моралі», що містить два основні розділи: відділення, що пов'язані зі спокусливою й розпусною поведінкою, протиприродними пороками й сутенерством, а також відділення про правопорушення, що суперечать моралі і благопристойності творів, зображень, промов. Відповідно до цього документа караними й аморальними вважалися безсоромні дії в публічному місці, що поєднані зі спокусою для інших [170, с. 96].

Якби спробувати адаптувати до термінології сьогодення, то можна було б припустити, що йдеться про правопорушення, пов'язані зі сексуальними діями в публічному просторі, які підпадають під спостереження інших членів суспільства. Подальші нормативно-правові акти, у яких ішлося про правову охорону суспільної моралі в дорадянський час на землях сучасної України, стосувалися переважно цензури преси і видавництв, тоді як посилення правового захисту суспільної моралі відбулося в радянські часи. Саме в цей історичний період посилюється поліцейський вплив на суспільну мораль.

Зокрема, ця функція відводиться Слідчій комісії Революційного трибуналу вимагати від підприємств, установ, організацій різного спрямування відомості й документи, проводити їхній огляд. Згодом ця функція з максимальним посиленням свого впливу була делегована військовим цензорам, Головліту і структурним підрозділам Наркому з подальшими історичними трансформаціями, що поєднувалися з узурпацією правого статусу особи.

Не всі архаїчні нормативно-правові акти у сфері захисту суспільної моралі втратили свою чинність. Окремі з них, міжнародного характеру, і досі визначають понятійно-категоріальний апарат наукових розробок. Одним із перших таких нормативно-правових актів є Міжнародний договір про боротьбу з торгівлею білими рабнями від 1904 року [83]. Цей акт поклав початок переслідуванню звідників та утримувачів будинків розпусти. Фактично він став підставою для притягнення до кримінальної відповідальності всіх без винятку осіб, які в той чи інший спосіб долучалися до торгівлі живим товаром, а позаяк документ був міжнародним, то дозволяв застосовувати процедуру екстрадиції до злочинців зазначеної суспільної сфери. Найчастіше практика притягнення до відповідальності стосувалася кейсів, що містили дві фактичні обставини: втягнення до злочинної діяльності неповнолітньої особи, примушування чи схиляння до розпусної поведінки або проституції.

Ще одним таким нормативно-правовим актом є Женевська конвенція про заборону торгівлі жінками та дітьми (1921). Основні напрями цього документа збігаються із зазначеним вище нормативно-правовим актом, тобто характеризуються двовекторністю: протидією втягненню у проституцію та звідництву. Окрім цього, важливим досягненням цього документа стало впровадження ліцензування агенцій, що забезпечують працею жінок і дітей з контролем за їхньою діяльністю, а також моніторинг стану імміграційних та еміграційних процесів за участю жінок і дітей. Зауважимо, що Конвенцію 1949 року було замінено Конвенцією про боротьбу з торгівлею людьми та з

експлуатацією проституції іншими особами, преамбула якої нагадує Конвенцію 1921 року [56].

Важливим джерелом у протидії аморальності й захисту суспільної моралі є Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними (Женева, 1923), яка також є чинною станом на сьогодні та ратифікована Верховною Радою України. Цей нормативно-правовий акт важливий ще й тому, що дав визначення поняттю порнографічних предметів, суть яких у доктринальному розумінні збереглася і досі, тоді як у нормативному плані він дав первинну дефініцію ключовим аспектам порнографії. Отож, відповідно до цієї Конвенції караним є продукування, зберігання, збут, поширення та демонстрація порнографічних матеріалів, експорт, імпорт, переміщення товарів, які підпадають під визначення порнографії, купівля-продаж таких предметів, реклама, оголошення публічної чи приватної оферти щодо них [82]. Незважаючи на факт прийняття Конвенції у час, коли українські землі перебували у складі СРСР, останній все ж приєднався до неї, а в подальшому цей нормативно-правовий акт вагомо вплинув на аспекти криміналізації діянь, що посягають на моральність у вітчизняній правовій системі. Через три роки після прийняття зазначеної вище Конвенції було прийнято Конвенцію про рабство. Тут йшлося не стільки про работоргівлю у класичному сенсі слова, яка де-факто була подолана, скільки про заборону торгівлі тілом, а також заборону примусової праці, що прирівнювалася в Конвенції до рабства [60].

Логічним продовженням цього нормативно-правового акта стало прийняття уже в післявоєнний час Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, які визнавали проституцію суцільним злом, що не сумісне з поняття людської гідності [58]. Позаяк Україна є договірною стороною Конвенції, то зобов'язується притягати до кримінальної відповідальності кожного, хто в будь-який спосіб схиляє до зайняття проституцією, отримує певний прибуток із проституції, навіть коли сам нею не займається, а займається інша особа, нехай і добровільно.

Притягнення до відповідальності Конвенцією передбачено і для осіб, що у вітчизняній кримінально-правовій доктрині підпадають під визначення пособників, зокрема тих осіб, що надають приміщення, будівлю, її частину, будинок, квартиру тощо, якщо їм відомо, що це приміщення експлуатуватиметься для реалізації проституції чи вчинення звідництва як такого.

Важливим у контексті забезпечення моральності стало прийняття конвенцій і протоколів, які стосуються охорони й захисту прав дітей від аморального поведження. Такими можна назвати Конвенцію про мінімальний вік для прийому на роботу та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії.

Так, прийняття у другій половині ХХ ст. Конвенції про мінімальний вік для прийому на роботу сприяло захисту суспільної моралі у сенсі дозволу брати на роботу лише тих неповнолітніх осіб і на такі види робіт, що не створюють загрози їх нормальному розвитку на моральних засадах. Тож цей нормативно-правовий акт покликаний захищати нормальний психофізичний розвиток молоді особи, а заодно і моральність підлітків, але не лише їх, а загалом суспільства [59].

Що ж стосується Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, то цей нормативно-правовий акт слугує певним доповненням самої Конвенції, яку ратифікувала й незалежна Україна. Доктринальні погляди на цей нормативно-правовий акт дають підстави припускати, що для захисту моральності дитини і моралі населення окремі права й свободи дитини можуть бути обмежені. Це стосується обмеження права обличати країну проживання чи перебування, права вільнодумства й вираження своїх поглядів, права вільного сповідання певної релігії чи віросповідання; права на участь у мітингах, демонстраціях чи інших мирних громадських зібраннях. Наріжним каменем, або оперантною термінологією цього нормативно-правового акта, є

категорії сексуального зловживання стосовно неповнолітньої дитини та її сексуальної експлуатації і сексуального розбещення чи то сторонніми щодо неї особами, чи близькими родичами. Держави, що ратифікували Конвенцію і протокол до неї зобов'язуються захищати дитину від процесів і явищ, що здатні стати підґрунтям або посприяти зловживанню, експлуатації й розбещенню, а саме: застосування до дитини насильницьких дій, проведення фото- та відеозйомки приватного характеру без згоди батьків чи опікунів, або ж зйомки еротичного, порнографічного спрямування, здійснювати збут чи продаж такого контенту, організовувати заходи, які можуть сприяти виникненню секс-туризму шляхом звідництва, пропозиції тощо [173]. Наведений вище історико-ретроспективний матеріал дає підстави сформулювати основні доктринальні загрози суспільній моралі, що, еволюціонуючи крізь простір і час, методом антагонізму, окреслювали поняття суспільної моралі просто відштовхуючись від протилежного. Відтак національна правова система в цьому контексті мало чого створила, а багато чого запозичила, і стосується це не тільки України.

Наступним нормативно-правовим актом, що визначає захист суспільної моралі правоохоронними органами, є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності разом з протоколами до неї: Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, зокрема жінками і дітьми, і покарання за неї, а також Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морі і повітря [55]. Україна приєдналася до цієї Конвенції відносно недавно – 2013 року, тобто майже паралельно з демократичними перетвореннями в державі, реформою державного механізму й апарату, зокрема прокуратури і правоохоронних органів. Перший протокол стосується переважно заборони експлуатації, зокрема експлуатації у формі проституції та інших форм сексуальної неволі й рабства. Другий із зазначених вище нормативно-правових актів стосується захисту суспільної моралі в тому контексті, що незаконне переміщення людей, ввезення та вивезення їх за межі територіальної одиниці держави або її митного кордону суперечить принципу

гуманізму, йде в розріз із необхідністю захисту гідності особи правоохоронними органами [57].

Варто зазначити і про роль Конвенції про кіберзлочинність, адже її було доповнено Протоколом про криміналізацію дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи. Роль департаменту боротьби з кіберзлочинністю дуже висока тому, що протиправні дії у сфері порушення норм суспільної моралі набули значного поширення саме з використанням електронно-обчислювальних машин (далі – ЕОМ). Ратифікація цього нормативно-правового акта суттєво спростила роботу правоохоронним органам України у сфері протидії дискримінації за ознакою раси чи нації як загрози суспільній моралі, сприяючи нормотворчості, виокремленню чітких напрямів роботи, а відтак – сприяючи мотиваційній компоненті [138].

Аналізуючи подальше нормативно-правове підґрунтя міжнародного характеру, що слугує підвалинами для захисту суспільної моралі працівниками правоохоронної сфери, варто вказати Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення [57]. Цей дуже об'ємний і структурований нормативно-правовий акт дав відповідь на запитання про те, що таке сексуальне насильство над дітьми, акцентував на захисті прав людей в цілому і, що важливо, порушив питання дитячої проституції, компілюючи в такий спосіб проблематику комплексу явищ: від проблеми визначення й охорони правового статусу дитинства як такого до факультативних проблем захисту суспільної моралі і введення в нормативний обіг терміна «дитяча проституція», коли йдеться про отримання будь-якої матеріальної винагороди внаслідок діянь стосовно дитини сексуального характеру. Поняття дитячої проституції тут передбачає свідоме чи завідомо приховане залучення дитини до участі в діях сексуального характеру та задля отримання матеріальної вигоди; схиляння шляхом заохочення, підкупу, фізичного чи психічного впливу, примушування задля отримання фінансової вигоди, а також використання дитячої проституції у власних цілях.

У цій же Конвенції вжито термін «порнографічна вистава». Тобто положення цього нормативно-правового акта дещо розширили кримінологічну картину у сфері суспільної моралі, конкретизуючи спектр караних діянь у сфері суспільної моралі. Ідеться не лише про порнографічний цифровий контент, що може транслюватися й передаватися за допомогою інтернету, але й залучення до порнографічних дій без їх відео- чи фотофіксації, шляхом спостереження за процесом очних учасників.

Отож на основі проаналізованих міжнародних нормативно-правових актів та їхньої ролі в контексті мотивації правоохоронних органів до захисту суспільної моралі в Україні можна зробити кілька висновків.

Україна ратифікувала практично всі нормативно-правові акти світового й регіонального характеру, що стосуються захисту суспільної моралі, як за часів належності українських земель до СРСР, так і за часів української незалежності, зокрема й у післяреформений період державних інститутів, тобто з 2014 року. Самі собою нормативно-правові акти не можуть бути мотиваційною компонентою, проте саме вони наповнюють нормативним змістом правоохоронну діяльність і, зважаючи на міжнародний характер, надають правові гарантії правоохоронній діяльності, координують та взаємоінтегрують її з правоохоронною діяльністю більшості цивілізованих правоохоронних систем світу.

Аналізуючи правові реалії, що стали передумовами формування сучасного нормативного й доктринального бачення суспільної моралі в Україні та особливостей її охорони з боку державної служби в цілому і правоохоронних органів зокрема, варто згадати Закон України «Про санкції» 2014 року, який у низці випадків, що загрожують суспільним і національним інтересам, надає право правоохоронним органам вживати заходів до потенційних суб'єктів-порушників. Так, відповідно до положень цього Закону можна припустити, що аспекти, які уповноважують і мотивують поліцію та правоохоронні органи стояти на захисті суспільної моралі, певною мірою забезпечують і контролюють такі процеси, що стосуються захисту суспільної

моралі: припинення, або ж обмеження транзиту й перевезень у межах території держави; припинення або ж обмежене надання радіо- й телевізійного мовлення; припинення культурно-освітніх програм та напрямів діяльності, скасування офіційних візитів, позбавлення преміювання та державних нагород тощо [139].

Наступним нормативно-правовим актом, який уповноважував правоохоронні органи захищати суспільну мораль, можна вказати Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України». Відповідно до цього акта компетентним органом у сфері захисту суспільної моралі слід вважати спеціально створений для цього орган державної влади, що реалізовує держполітику у сфері радіо- й телемовлення, що відповідає за ліцензування зазначеної сфери. Разом з тим правоохоронним органам тут також відведена особлива функція захисту суспільної моралі, зокрема притягнення до юридичної відповідальності за поширення радіо- й телепродукту, що пропагує військові дії, насильство, жорстокість, фашизм і нацизм, розпалювання національної, релігійної, етнічної й расової ворожнечі, образу нації, осквернення релігійних святих і національних об'єктів, образу особистості, пропаганду шкідливих звичок і залежностей, порнографічні матеріали. Новацією цього нормативного акта, що зумовлена наявністю в Україні військового конфлікту, окупацією частини території та багаторічною Операцією об'єднаних сил, стала також заборона популяризації й пропаганди органів державної влади країни-агресора, а саме у випадку, коли позитивні персонажі контенту є представниками органів державної влади агресора, або радянських органів, радянської державної служби, або державна служба держави-агресора представлена як позитивна, а також контент, у якому ставиться під сумнів суверенітет і територіальна цілісність України [119].

Щодо питання захисту суспільної моралі засобами правоохоронних органів, то його стосуються також Закони «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та

заборону пропаганди їхньої символіки» і «Про географічні назви». Якщо з першим нормативно-правовим актом все більш-менш зрозуміло, то формулювання назви другого може викликати багато запитань. А річ тут у тому, що саме він визначає перелік заборонених назв, які неможливо присвоювати населеним пунктам та інших географічним об'єктам. Як правило, під цей вид заборони підпадають назви, запозичені з власних імен та прізвищ, а також псевдонімів осіб, що обіймали керівні посади в центральних і місцевих органах державної влади. Що ж стосується більш відомого всім і характерного для сфери моралі закону про так звану «декомунізацію», то заборонено, а відтак і юридично карано присвоювати юридичним особам та об'єктам права власності незалежно від їх організаційно-правових форм, надавати імена й назви, що характеризуються як назви об'єктів чи імена суб'єктів тоталітарного режиму (комуністичного і нацистського); поширювати за допомогою засобів масової інформації символіку тоталітарних режимів (комуністичного і нацистського); поширювати за допомогою радіо- й телекомунікацій твори, що спростовують злочинний характер або винагороджують тоталітарний режим (комуністичний і нацистський), а також створюють їм позитивний імідж; балотуватися на виборах членів партій, які ведуть пропаганду тоталітарного режиму (комуністичного і нацистського); використовувати в назві чи символіці політичної партії символіку тоталітарних режимів чи їхніх партій; реєструвати засоби масової інформації, у назві яких використано символіку тоталітарних режимів (комуністичного і нацистського) [125].

Для реалізації декомуністичної політики держави правоохоронним органам в цілому та поліції зокрема надано право й уповноважено на розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людства й людяності, а також військових злочинів, що вчинені представниками тоталітарних режимів (комуністичного і нацистського); на відновлення історичної справедливості шляхом заборони підміни понять й маніпуляцій кількістю жертв цих режимів, місць і кількостей їх поховань, репресій, страт, смертей, виселень, мордувань,

обмежень свободи, насильства, змушування до праці терору; переслідування з расових, етнічних, національних, релігійних, політичних, соціальних мотивів; спричинення фізичних і психологічних страждань; застосування психіатричної терапії задля насильницького схилення до вчинення певного, насамперед політичного рішення.

Наведений вище перелік стосується компетенції правоохоронних органів у сфері захисту суспільної моралі, так би мовити, за допомогою засобів декомунізації, тоді як органам державної влади надано право й уповноважено на: системне інформування населення і громадськості про злочини тоталітарних режимів (комуністичного і нацистського); стимулювання функціонування неурядових організацій, метою або ж основним напрямом діяльності яких є дослідницька, правозахисна, просвітницька робота, що стосується висвітлення злочинних діянь тоталітарних режимів (комуністичного і нацистського); провадження можливості рівного доступу до інформації, яка міститься в архівах; забезпечувати своєчасне й належне перейменування населених пунктів і географічних назв, що містять ймення об'єктів, або ж власні імена, псевдоніми, прізвища осіб, причетних до тоталітарних режимів (комуністичного і нацистського). Реалізація цих повноважень органами державної влади здійснюється також на підставі двох інших нормативно-правових актів. Зокрема, Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» покликаний сприяти недопущенню повторення злочинів комуністичного режиму, репресій за ознакою раси, національності, релігії, політичних поглядів і світоглядних переконань, відновлення історичної справедливості та недопущення загрози національним інтересам, суверенітету, незалежності, інституту власності [123].

Ще одним нормативно-правовим актом подібного спрямування, що уповноважує державні органи захищати суспільну мораль, є Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років». Компетенція державних органів у цій сфері зводиться до

встановлення дати святкування Дня пам'яті та примирення; недопущення фальсифікацій та маніпуляцій історією; збереження історичної спадщини цього періоду; встановлення імен потерпілих і загиблих [140].

Не менш важливим і найсучаснішим нормативно-правовим актом у сфері захисту суспільної моралі можна вважати Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну», що забороняє використання сумнозвісних атрибутів російської військової присутності в Україні, зокрема латинських літер V і Z, що пропагують насильство стосовно українців, знищення нас як нації [124].

Зазначені вище нормативно-правові акти на різних етапах становлення незалежної Української держави виконували важливу роль і брали на себе значний сегмент відповідальності за захист суспільної моралі, диктуючи умови її настання. Для правоохоронних органів вони протягом тривалого часу були тим дороговказом, який встановлював, що є аморально, а відтак юридично переслідувано. Зрештою, незважаючи на те, що 2014 року був прийнятий єдиний та уніфікований нормативно-правовий акт, що стосується захисту суспільної моралі, усі розглянуті вище акти, що були прийняті за часів української незалежності, досі є чинними і впливають на захист суспільної моралі з боку правоохоронних органів та за допомогою їхніх засобів.

Отже, прийняття свого часу Закону України «Про захист суспільної моралі» суттєво оптимізувало, пожвавило, реформувало окреслену сферу. Дефініціювання нових понять, визначення нових об'єктів правової охорони, трансформація наявних, а головне – створення нових органів державної влади, їхніх структурних підрозділів, що уповноважені на захист суспільної моралі, – усе це риси, здатні охарактеризувати процес і наслідки прийняття цього Закону. Причин для цього було немало. Достатньо згадати політичні реалії того року. Важливість цього нормативного акта для аналізу нашої проблеми полягає в тому, щоб не просто висвітлити базові засади, суб'єкти й об'єкти

правової охорони, але й вказати на межі компетенції правоохоронних органів, позаяк не викликає сумніву те, що компетенція й мотивація – процеси дуже пов'язані. Відповідно до Закону правоохоронними органами, котрі переважно й займаються захистом суспільної моралі, є Прокуратура України та Міністерство внутрішніх справ.

Як відомо, Міністерство внутрішніх справ – це базовий орган у системі органів, діяльність яких спрямована на захист суспільної моралі, зокрема виявляється в забезпеченні прав і свобод громадян, правових гарантій, охороні громадського порядку і громадської безпеки, захисту від протиправних посягань приватних, публічних і національних інтересів тощо. Основними завданнями цього Міністерства у сфері захисту суспільної моралі можна вважати організацію власної діяльності, її планування й узгодження задля найбільш ефективного захисту приватних, публічних і національних інтересів, забезпечення й підтримання громадського порядку і громадської безпеки [127]. Іншим, не менш важливим правоохоронним органом, діяльність якого спрямована на захист суспільної моралі, можна вважати прокуратуру. Відповідно до Основного Закону країни захист прав і свобод громадян, зокрема й захист суспільної моралі, є самостійним видом державно-владної діяльності. Прокуратура України наділена відповідно до закону переліком прав та обов'язків, що мають на меті забезпечити реалізацію її особливих функцій, принципів діяльності, організації завдань тощо. У чому ж виявляється суть її діяльності у сфері забезпечення захисту суспільної моралі? Найперше варто зазначити, що органи прокуратури уповноважені на здійснення нагляду за правильною реалізацією права, додержанням законності працівниками органів державної влади і місцевого самоврядування, громадськими організаціями й політичними партіями, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, фізичними і юридичними особами, громадянами [137]. Як відомо, функція нагляду прокуратури поширюється і на захист суспільної моралі, тож обсяг повноважень прокуратури у сфері захисту суспільної моралі взагалі є

практично необмеженим, адже органи прокуратури покликані забезпечити нагляд за дотриманням усіх аспектів захисту суспільної моралі всіма органами, які уповноважені на цю діяльність. Яких саме? Про це йтиметься далі.

Повертаючись же до дослідження ролі і значення прокуратури як одного з правоохоронних інститутів, варто вказати, що загалом діяльність прокуратури спрямована на верховенство права, охорону й захист громадської безпеки та громадського порядку, підтримання й захист основ політичного режиму, державного устрою та форми правління, що задекларовані в Основному Законі країни, захист прав і свобод громадян, що гарантуються Основним Законом держави, міжнародними нормативно-правовими актами, захист державних інтересів. Закономірно, що серед переліку функцій і завдань органів прокуратури неможливо прорахувати всі без винятку наявні суспільні відносини, регламентуючи їх, натомість підтримання громадського порядку й безпеки, захист прав і свобод неодмінно передбачає і захист суспільної моралі, позаяк вона і де-факто, і де-юре належить до охоронюваних прокуратурою об'єктів правової охорони з одного боку, а з іншого ж – прокурорському нагляду підпадає діяльність державних органів з приводу забезпечення й захисту суспільної моралі. Тож прокуратурі як правоохоронному органу з-поміж тих, що відповідно до Закону покликані захищати суспільну мораль, властива певна двояка правова природа. Прокуратура не лише сама забезпечує захист суспільної моралі як правоохоронний орган, але і як контрольно-наглядовий моніторить дотримання законності під час здійснення такого захисту іншими органами державної влади.

Поняття нагляду як функції захисту дещо перегукується з поняттям моніторингу як охорони. За допомогою системного моніторингу можна не тільки протидіяти шляхом захисту, але й превентувати правопорушення, об'єктом посягань яких може стати суспільна мораль. Якщо ж говорити про ситуацію, що пов'язана з моніторингом суспільної моралі, то варто зазначити,

що ця функція, як впливає із зазначеного вище та назви нашого дослідження, є однією з побічних функцій правоохоронних органів.

Спробуємо детальніше розібратися, що це таке. Моніторинг стану суспільної моралі – це перелік чітко окреслених заходів, метою яких є отримання й фіксація інформації про наявний стан суспільної моралі, який провадиться у спосіб, що не заборонений законом та передбачає отримання зазначеної інформації переважно емпіричними й науковими методами. Інформацію правоохоронні органи отримують переважно через прослуховування й фіксацію аудіоданих та копіювання і збереження текстової інформації. В арсеналі правоохоронних органів є перелік чітко визначених маркерів, які можуть вказувати на недотримання чи порушення стану суспільної моралі. Водночас наукова доктрина пропонує перелік об'єктивних і суб'єктивних чинників, що можуть становити собою загрозу суспільній моралі. З назви стає очевидним, що йдеться про кількість зафіксованих випадків порушень, або ж кількісний маркер, а також показники змістовні, що ілюструють характеристики цих порушень.

Об'єктивними чинниками, що вказують на порушення суспільної моралі, є нівелювання традиційних цінностей: національних, релігійних, культурних, соціальних. Цей чинник фактично є сукупністю декількох та характеризується змістовним забарвленням. Водночас кількісними показниками можна вважати незадовільні спроби та невдачі у сфері правового виховання і пропаганди, постійну неспроможність протистояти негативному впливу псевдокультур та нівелювання традиційної культури, про що йдеться у змістовному показнику, описаному вище; відсутність у правоохоронних органів чіткого механізму розпізнавання шкідливих факторів; нігілізм до моральності на різних рівнях; неможливість уникнути негативного впливу з боку організацій і структур різного рівня; байдужість місцевої влади до стану суспільної моралі.

Моніторинг стану дотримання суспільної моралі має на меті спостереження за інформаційним простором, діяльністю органів державної

влади та неурядових організацій, що виробляють, або поширюють, надають послуги, здатні завдати шкоду суспільній моралі. Інформація, яка надходить від каналів моніторингу суспільної моралі, має мати можливість бути перевіреною на достовірність. Відтак суб'єктами моніторингу суспільної моралі є органи державної влади, виконавчої влади, правоохоронні органи, а також неурядові правозахисні організації, що наділені зазначеною компетенцією відповідно до закону. Об'єктом моніторингу стану справ з дотриманням суспільної моралі є інформаційний простір України, продукти діяльності різноманітних органів та організацій, що підпадають під наглядову діяльність відповідних державних, зокрема правоохоронних органів. Натомість об'єктом моніторингу стану суспільної моралі є сам інформаційний простір, у якому розгортаються процеси, які за своїми якісними характеристиками підпадають під нагляд відповідних державних і правоохоронних органів. Це функціонування організацій щодо надання послуг і вироблення продукту, що корелює в площині моральності і неморальності, володіє відповідними характеристиками, які можуть підпадати під критерії морального чи неморального [166, с. 84].

Отож перед правоохоронними органами відповідно до чинного законодавства стоїть низка завдань, які сприятимуть моніторингу стану справ щодо дотримання суспільної моралі. Базовими завданнями такого моніторингу є: систематичне спостереження та збір інформації про фактори, які здатні чинити негативний вплив, їхній аналіз; контроль за джерелами інформації про стан справ суспільної моралі, об'єднання каналів цієї інформації; подолання можливих негативних наслідків, що виникають в разі загроз суспільної моралі; формування тенденцій і перспектив подальшого стану суспільної моралі; оцінювання ефективності стану дотримання суспільної моралі та результативної державної політики в цій сфері. Потреба перманентного моніторингу стану суспільної моралі стає наслідком стрімкого розвитку інформаційного суспільства.

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» встановив дефініцію питання інформаційної безпеки, як пласту відносин, що напрочуд міцно взаємодіють із категорією суспільної моралі [135]. На сторожі інформаційної безпеки стоять усі перераховані вище правоохоронні органи. Нормативним підґрунтям діяльності правоохоронних органів є сформована на основі зазначеного Закону Доктрина інформаційної безпеки України [122], відповідно до якої правоохоронні органи покликані забезпечити комплекс заходів, що спрямовані на захист особи й суспільства, а саме: гарантувати особі право на збереження, відтворення, поширення інформації, що не заборонена законом; унеможливити втручання в персональні дані особи; забезпечити інформаційно-психологічну безпеку особи. Коли ж суб'єктом захисту інтересів стає колективний суб'єкт – суспільство, то об'єктами охорони постає сукупність духовно-культурних і морально-психологічних цінностей народу; гарантування расової, національної, релігійної, конфесійної безпеки і правопорядку. У випадку ж, коли суб'єктом захисту виступає держава, то об'єктами інформаційної безпеки постають інформаційна незалежність і самостійність, конструювання стабільного інформаційного суспільства; сприяння засобами інформатизації науково-технічному, технологічно-цифровому прогресу, створенню позитивного інформаційного іміджу країни та інтеграції інформаційного простору у всесвітній інформаційний простір.

Тож одне з головних завдань інформаційно-безпекової політики правоохоронних органів полягає в недопущенні загроз і реальних збитків у сфері інформаційної політики, які внаслідок системного характеру здатні спричинитися до формування в особистості девіацій і неможливості відрізнити прогалини й загрози в наявному стані суспільної моралі; забезпечити стійкий нормальний розвиток суспільства в цілому й окремої особистості, навіть у ситуації, коли є реальні загрози суспільній моралі; сприяти використанню інформаційного середовища в інтересах панівної частини суспільства та кожної окремої особистості; максимізувати захист

кожного індивіда від різноманітних небезпек і загроз всередині інформаційного середовища. Такі загрози здатні спричинитися до завдання непоправних наслідків і щодо самої особи, і до суспільної шкоди, адже особа, яка вчиняє антисуспільні діяння, сама може перебувати під руйнівним впливом, і, не усвідомлюючи його, передавати далі.

На підтримку нормативно-правового підґрунтя формування системи заходів ефективного моніторингу стану дотримання вимог і норм суспільної моралі приходять також інші нормативно-правові акти, що спрямовані на захист особистості і відвернення загроз інформаційної безпеки особи та суспільства. Один із прикладів таких нормативно-правових актів – Закон «Про національну безпеку України», який стає на підмозі правоохоронним органам щодо заборони поширення культури насильства, жорстокого поводження, порнографічних матеріалів [131]. Зазначені матеріали визнано такими, що створюють подвійну проблему: загрозу національній безпеці та суспільній моралі і підпадають під подвійну юридичну кваліфікацію.

Як слушно зазначає Р. Концевой, своєчасно реагувати на виклики й загрози суспільній моралі можливо лише за допомогою злагодженої діяльності компетентних державних органів [61, с. 33]. Це можливо запровадити лише шляхом формування норм права, зокрема не тільки загальнодержавного нормативного характеру, але й шляхом прийняття і державно-правової охорони підзаконних, локальних нормативно-правових актів. Тож змістом політики держави, що за її дотриманням здійснюють контроль і нагляд відповідні правоохоронні органи, є створення у правоохоронних органів і в межах відведеної їм компетенції системи засадничих юридичних, економічних та організаційних умов, які здатні водночас сприяти реалізації особою права на інформацію, права на вільний розвиток своєї особистості та права на приватність разом із недопущенням потенційних і відверненням реальних загроз суспільній безпеці.

Як уже зазначалося вище, нормативним підґрунтям для провадження державної політики у цій сфері є також Закони «Про інформацію», «Про

друковані засоби масової інформації», «Про рекламу», «Про видавничу справу». Усі ці нормативно-правові акти мають певні обмеження та встановлюють правила гри у сфері суспільної моралі. Тому, на нашу думку, метою захисту суспільної моралі правоохоронними органами є створення безпечного й екологічного інформаційного поля, коли у співпраці з іншими органами державної влади й місцевого самоврядування вдається регулювати продукування й поширення товарів, які містять еротичний елемент, обмежувати контент із насильницьким змістом, а головне – стежити за ненав'язуванням споживачеві продукту й контенту, адже має бути повага до вибору споживача. Окрім таких форм дотримання стану моралі, як моніторинг (правоохоронні органи) та нагляд (прокуратура), ще однією формою реалізації державної влади у сфері суспільної моралі, відповідно до законодавства України, є державний контроль.

Державним контролем у сфері суспільної моралі є діяльність державних органів, яка спрямована на запобігання, виявлення та припинення й ліквідацію наслідків діяльності, що суперечить нормам і правилам суспільної моралі, які закріплені в законодавстві України. Органи контролю за сферою суспільної моралі покликані застосовувати примусові заходи в межах наданої їм компетенції. Сутність такого державного контролю полягає в регулярному веденні інформаційної та інформаційно-аналітичної роботи щодо стану чи ситуації, яка виникла, перевірки доцільності, адекватності, обґрунтованості облаштування управлінського режиму, їх об'єктивності.

Виокремлюють різні види контролю за дотриманням і захистом норм суспільної моралі. Видами такого контролю є зовнішній (наприклад, контроль органами прокуратури за діяльністю органів, що здійснюють захист суспільної моралі) та внутрішній (перевірка правоохоронними органами своїх же нижчих за статусом органів та інстанцій) контроль. Як видається, перший критерій поділу ґрунтується на просторовому і компетентнісному факторах, а другий – це поділ державного контролю за критерієм часу, тобто поділ на попередній контроль і кінцевий (заключний) контроль. Як зауважує О. Ємець, у

юридичній літературі побутує думка, що нагляд потрібно розглядати як один з видів контролю. Мається на увазі, що певні контрольні органи в низці випадків позбавлені основних контрольних повноважень, а отже й контролюючого компонента, та наділені наглядовим. Це так званий неповний контроль, або ж нагляд [33, с. 113]. Інші автори зазначають, що власне наглядових органів априорно не існує, позаяк нагляд завжди передбачає контроль, а контроль – як правило, передбачає нагляд. Розмежувати, встановити демаркаційні межі між контролем і наглядом на практиці досить складно [84, с. 30]. Проте ми не схильні ототожнювати ці процеси.

Справді, нагляд передбачає діяльність суміжну, проте не тотожну з контролем. Інакше кажучи, такий вид діяльності як нагляд можна назвати неповним контролем, вужчим за процес контролю. Можна припустити й те, що суто наглядової діяльності, яка б відкидала контроль у тій чи іншій мірі, не існує в принципі, позаяк нагляд, хай і неповний, неминуче залучає контроль [32, с. 80]. Проте існують і суттєві відмінності між цими двома процесами, а не лише те, що їх об'єднують. Наприклад, функція нагляду як така властива, відповідно до закону, тільки прокуратурі та її органам. Контроль же здійснюється різноманітними органами державної влади й місцевого самоврядування, громадськими і правозахисними організаціями, спеціально створеними органами і їхніми структурними підрозділами.

Ознаками контролю може бути його регулярність і щоденність, а також перманентність. Принагідно варто зазначити, що поняття «контроль» є більш оперантним і вживаним у законодавстві та доктрині. По-перше, ця категорія була вжита в Законі України «Про захист суспільної моралі», тож це сприяє його поширенню й науковому обігу. По-друге, обмеження загальнонаглядових функцій прокуратури сприяє депопуляризації цього феномену. Більше того, законодавство розмежовує не тільки поняття громадського контролю і нагляду, а також поняття громадського контролю, судового контролю, ліцензійного контролю, державного контролю, недержавного контролю.

Спробуймо детальніше розглянути саме ті з них, які стосуються діяльності правоохоронних органів або впливають безпосередньо із зазначеної мети. Отже, громадський контроль, як може здатися, не стосується системи правоохоронних органів, а цілком закономірно керує неурядовими правозахисними організаціями. Проте це не зовсім так. Не поодинокими в наш час є випадки залучення до діяльності, що властиво вважається компетенцією правоохоронних органів, громадськості, наприклад, під час розкриття резонансних злочинів, розшуку людей тощо. Подібною є ситуація навколо громадського контролю, іноді правоохоронні органи і громадськість можуть працювати пліч-о-пліч для припинення чи розкриття правопорушення у сфері суспільної моралі. Окрім того, громадський контроль здатен ефективно справлятися з моніторингом правомірності такої діяльності самими закладами системи Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), правоохоронними органами, моніторингом стану дотримання норм суспільної моралі в лавах правоохоронних органів, їхніх підрозділів, посадовими особами цих структурних елементів. Інші із зазначеного переліку форми контролю утворюють умовну групу контролю інституційного та об'єднують державний контроль і його профільні види.

Зупинімося на тих, що проводяться правоохоронними органами. Для прикладу, ліцензійний контроль передбачає виявлення ліцензій на право зайняття тим чи іншим видом діяльності, дотримання умов, що зазначені в ліцензії. Перевірку такого виду діяльності дуже часто здійснюють саме правоохоронні органи. Правоохоронні органи уповноважені провадити перевірку дотримання ліцензійних умов та розгляд справ про порушення цих законодавчих норм у сфері суспільної моралі. Для реалізації зазначених повноважень правоохоронні органи, їхні структурні підрозділи й відповідні посадові особи уповноважені на проведення таких дій: робити застереження й попередження, накладати санкції і штрафи, припиняти дію ліцензії до з'ясування обставин, або ж визнавати її недійсною; збирати й систематизувати матеріал для передачі їх до суду.

Детальніше розгляньмо компетенцію кожного правоохоронного органу у сфері захисту суспільної моралі з-поміж тих, які у своїй практиці найчастіше стикаються з нормативною і практичною частиною захисту суспільної моралі, а саме: Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Департамент кіберполіції Національної поліції України, а також частково Державна фіскальна служба України, як орган правоохоронного спрямування зі спеціальним статусом у структурі органів виконавчої влади. Акцентуватимемо увагу на розрізненні компетенції кожного з них, тобто на диференціації повноважень цих органів у зазначеній сфері, що уможливить відповідь на запитання про мотивацію захисту суспільної моралі правоохоронними органами, або принаймні допоможе наблизитися до розуміння останнього.

Тож Міністерство внутрішніх справ України позиціонує себе як орган центральної виконавчої влади, чия діяльність прямо й безпосередньо підпорядковується Кабінету Міністрів України. Основною сферою правової охорони й захисту суспільної моралі засобами МВС є забезпечення охорони й захисту прав і свобод людини, інтересів держави та громадянського суспільства, реалізація громадського порядку й безпеки, захисту державного кордону й цивільного населення, захисту інституту громадянства й контролю за аспектами міграції [126]. Вважаємо, що захист суспільної моралі належить до першого із зазначених тут аспектів державно-правової охорони і впливає з Положення, що регулює діяльність МВС. Тож органами, що втілюють в життя зазначені вище завдання, окреслені в Положенні, є такі структурні елементи системи правоохоронних органів: Національна поліція України, Державна прикордонна служба, Державна служба із надзвичайних ситуацій, Державна митна служба, Сервісний центр МВС України. Тому Національна поліція України як один із правоохоронних органів, відповідно до Закону «Про національну поліцію України», також забезпечує систему заходів, що спрямована на захист суспільної моралі.

Згідно із законодавством України, існує чотири основні напрями завдань Національної поліції України, а саме: забезпечення правопорядку та громадської безпеки; захист прав і свобод громадян та їх правового статусу, протидія протиправній поведінці, надання допомоги особам, що в міру соціального стану не можуть її отримати. Чимало повноважень припадає на поліцію охорони, кримінальну й патрульну поліцію зокрема [133]. Наприклад, до структури кримінальної поліції належить підрозділ Департаменту боротьби зі злочинами, що пов'язані з торгівлею людьми, що здійснює свою діяльність у сфері протидії інституту торгівлі людьми, вияву, припинення, превенції злочинів, пов'язаних із міграцією. З останньою пов'язані такі завдання МВС: протидія нелегальній міграції, контроль за міграційними процесами. У контексті протидії правопорушенням проти суспільної моралі окрема роль також відводиться Департаменту кіберполіції Національної поліції України, основним напрямом протидії правопорушенням у сфері суспільної моралі є проведення своєчасних і реактивних оперативно-розшукових заходів, що спрямовані на відвернення і припинення зазначеного правопорушення в реальних умовах часу і простору. Закономірно, що основний вектор їхньої діяльності спрямований на попередження і припинення тих правопорушень, що вчиняються за допомогою та з використанням ЕОМ, комп'ютерів, наприклад, поширення забороненого відповідно до законодавства про суспільну мораль контенту тощо. Сьогодні це чи не найбільш затребуваний структурний підрозділ серед правоохоронних органів, адже у зв'язку із цифровізацією й науково-технічною революцією, глобалізацією тощо більшість правопорушень у сфері суспільної моралі вчиняється саме у всесвітній мережі Інтернет.

Зокрема, відповідно до законодавства та в межах визначених своїх повноважень, зазначений Департамент вживає реактивних заходів щодо виявлення правопорушення, його причин та умов, збирає й систематизує інформацію щодо об'єктів, зокрема сфери теле- і радіокомунікації, інтернет-ресурсу, друкованих та електронних ЗМІ у разі підозри про вміст у зазначених

забороненого відповідно контенту. Ведучи мову про мотивацію правоохоронних органів щодо захисту суспільної моралі, зокрема поліції, видається доцільним згадати про розрізнення і дефініціацію поняття деліктної поведінки у сфері порушення норм суспільної моралі.

Деліктна поведінка, як відомо, – така, що викликає настання відповідальності, тягне за собою з боку держави застосування примусу й покарання у разі порушення норм закону. Також порушення норми законодавства завжди є юридично караним, тоді як порушення норм суспільної моралі юридично караним є не завжди. Це закономірно, позаяк демонстрація неповаги до старших, образа особи є аморальною, вона порушує мораль у загальному контексті, а може, і суспільну мораль у контексті її доктринального визначення, проте вона не є порушенням законодавства у сфері захисту суспільної моралі. Більше того, моніторинг законодавства України у сфері захисту суспільної моралі дає підстави стверджувати, що воно, не містить законодавчого закріплення заходів відповідальності у разі порушення тих самих норм. У зазначеному нормативно-правовому акті йдеться лише про те, що такі діяння, наприклад, проведення масових заходів із демонстрацією сексуального чи порнографічного продукту, тягне за собою настання юридичної відповідальності різного виду: дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративно-правової, а також кримінально-правової. Тож можна стверджувати, що норми законодавства, які стоять на захисті суспільної моралі, мають відсильний характер і відсилають до відповідних профільних кодексів та інших нормативно-правових актів. Тому законодавство про захист суспільної моралі, по суті, є напрочуд розгалуженим і використовує нормативно-правовий матеріал абсолютно різних галузей.

Отож одним із найпоширеніших типів відповідальності в цілому, зокрема й за порушення норм суспільної моралі, є, як відомо, цивільно-правова відповідальність. Здебільшого цей вид виникає і має місце тоді, коли йдеться про порушення договірних відносин. Прикладом такого у сфері захисту норм суспільної моралі може бути замовлення у видавництві друку

продукції, що містить елементи порнографії. Якщо виконавець договору завчасно не отримав інформації про це, тобто суть вмісту продукції, що заборонена законом, стала відома аж під час роботи з продуктом, то виконавець замовлення може розірвати в односторонньому порядку цей договір, що порушує основи законодавства про суспільну мораль, і звернутися до суду з вимогою повернути від замовника суму коштів, що була попередньо витрачена на підготовку й початкові етапи замовлення, а договір визнати нікчемним. Те саме може стосуватися випадку, коли на певному етапі виконання замовлення виявляється, що замовлений контент містить пропаганду якоїсь із форм дискримінації, за будь-якою ознакою, наприклад расовою тощо [138], а виявилось це також на одному з пізніх етапів замовлення. Водночас вияв такого не гарантуватиме особі-виконавцю договору задоволення позовних вимог повною мірою, оскільки всі фактичні і юридичні обставини замовлення мали б бути з'ясовані на стадії укладення договору й формування замовлення. Але це не означає, що правоохоронні органи й органи правосуддя не повинні розглядати таку заяву. Вони приймуть її, і право особи у приватно-правовий, договірний спосіб захистити своє майнове право буде реалізовано. Більше того, за допомогою таких заходів правоохоронні органи й органи правосуддя паралельно вживуть заходів захисту охорони суспільної моралі в публічно-правовому об'єктивному сенсі, адже в такий спосіб контент, що містить аморальний продукт, буде припинено на стадії виробництва.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що мотиваційна визначеність захисту суспільної моралі правоохоронними органами, або ж їхня моральна саморегуляція – процес дуже місткий, що характеризується зовнішньою і внутрішньою детермінантами, визначається самим об'єктом правового захисту й залежить від специфіки конкретного правоохоронного органу та його структурного підрозділу, про що йтиметься в наступному підрозділі дослідження.

4.2. Моральна саморегуляція державної влади щодо забезпечення правового захисту суспільної моралі в межах реформування правоохоронної системи в сучасній Україні

Суспільна мораль, якщо її розглядати як об'єкт взаємовпливів різних державних інституцій, неминуче постає як цілісна система зі сукупністю пов'язаних елементів. Чинячи вплив на один з елементів конкретних суб'єктів, можемо сподіватися настання певних результативних наслідків і з боку іншого, тобто вплив одного зі суб'єктів певним чином позначиться на іншому суб'єктові, що чинить вплив чи планує його чинити стосовно суспільної моралі. Окрім того, впливаючи на суспільну мораль і розглядаючи її як цілісну монолітну систему, ми неминуче отримуємо зворотний вплив – дію на суб'єкт впливу. Тож ми підходимо до питання, що частково було висвітлено в попередньому розділі нашого дослідження: про мотивацію правоохоронця захищати суспільну мораль, але з погляду не лише наявності чітко окресленого нормативного підґрунтя, але й з особистісних факторів, таких як професійна самосвідомість та ідеологічна обґрунтованість, готовність захищати суспільну мораль, що ґрунтується на системі природного права, його духу, цінностях та ідеалах.

Ми згадували юридичну деонтологію, усвідомлення правоохоронцем внутрішнього імперативу службового обов'язку правоохоронця, і це закономірно, але не варто забувати, що не тільки суспільну мораль, а й правоохоронну систему ще більше доцільно розглядати як цілісну систему, яка повсякчас перебуває у взаємовпливах: по-перше, шляхом комунікації своїх власних внутрішніх підрозділів, по-друге, у контексті взаємодії з іншими органами центральної виконавчої влади, органами зі спеціальним статусом, органами правосуддя. Зрештою, якщо розуміти суспільну мораль та правоохоронні органи як систему, то очевидно, що на них діють і спільні синергетичні фактори, фактори хаосу, просторово-часового континууму, що

впливає на всі суспільні явища, процеси, феномени, інститути в одному й тому самому часі та місці.

Тож якщо розглядати систему суспільної моралі як комплексний феномен, то, на думку В. Надурак, такою є система загальноприйнятих морально-ціннісних уявлень конкретної групи, общини, спільноти, а також суб'єктів, що на них впливають, і зв'язків, які виникають між такими елементами, що характеризуються двома базовими рівнями (рівнем моральних уявлень і переконань та рівнем моральної практики й сукупністю моральних уявлень, що поділяються громадою, суспільством) [91, с. 24]. Перший із них полягає у формулюванні ключових засад, переконань, уявлень систем про саму себе і одна одну, про вибір моделей поведінки, тоді як другій підсистемі йдеться про те, про що ми говорили в нашому першому розділі, – нормотворче підґрунтя та його кореляція з наявною картиною суспільної моралі. Вищі рівні й ланки підпорядковують собі ланки нижчого рівня, проте в контексті їхньої взаємодії завжди виникають нові моральні сенси, тому можна говорити про певне синергетичне підпорядкування, а нові моральні якості й ідеали, що утворюються в результаті взаємодії, пропонується називати емерджентними, такими, що змінюють наявні переконання про морально допустиме. Тому й суспільна мораль – явище, що значною мірою синергетично самоорганізовується, тобто в її структурі з'являється узгодженість між елементами, результатом чого стає формування окремих елементів і характеристик, які стають запорукою формування нових елементів і характеристик без активної усвідомленої участі самих суб'єктів. Окрім такої синергетичної характеристики як самоорганізованість, чимало вчених схильні наділяти суспільну мораль якостями відкритості і нелінійності [195, с. 54].

Суспільна мораль як система є відкритою хоча б тому, що характеризується впливом однієї макрорівневої підсистеми на іншу. Водночас міра такої відкритості є відносно визначеною, позаяк має всі ознаки автономного цілісного феномену. Щодо її нелінійного характеру, то тут також не виникає сумнівів, бо характер формування і взаємовпливів елементів між

собою є не усталеними й системними, а ситуативними, хаотичними, тобто, знову ж таки, синергетичними, а отже, ми знову вдаємося до самоорганізованості як оперантної категорії. Проте основне завдання цього підрозділу дослідження полягає у висвітленні ключових категорій самоорганізації не стільки системи моралі, скільки системи державної влади та правоохоронних органів, що завдяки своїм аксіологічним детермінантам здатні не просто захищати й охороняти суспільну мораль, але й самим відштовхуватися від принципів моралі, які зумовлювали б внутрішню потребу стояти на стражі закону і моралі. Тобто в цьому контексті мова піде про вплив на систему суспільної моралі суб'єкта – системи іншого порядку із власним набором моральних якостей.

Принагідно зазначимо, що вплив державних органів в цілому та правоохоронних зокрема варто розглядати як вплив соціокультурної детермінанти, що характеризується набором моральних якостей певного гатунку і є таким, що походить з природу суспільства й держави (поряд із культурою, економікою, релігією), а не людини та її біологічної природи (де основними детермінантами постають інстинкти); є таким, що впливає на обидва макрорівні суспільної моралі – ідеологічний і практичний, а також стосується внутрішніх мотиваційних чинників правоохоронної системи, на противагу розглядуваним у попередньому підрозділі зовнішнім (нормативним) факторам. Почнімо з того, що існує певний визначений, хоч і не позбавлений варіативності межовий потенціал впливу на суспільну мораль як таку, а також сформований у певному просторово-часовому континуумі моральний автопортрет державної влади і правоохоронних органів. Точки їх кореляції і визначатимуть спроможності кожної зі систем щодо можливостей взаємовпливу. Можна сказати, що є певна формула для провадження успішного впливу однієї системи на іншу, коли йдеться про плановий, а не синергетичний характер, а саме: формулювання чітко визначеного бажаного результату, як акме, до якого потрібно прагнути (притому враховуючи

перманенті зміни й динаміку суспільного життя), а вплив не повинен суперечити природі системи, її якостям і провідним детермінантам.

Позаяк правоохоронні органи є тим органом державної влади, компетенція якого найбільш широко торкається захисту суспільної моралі, то можна припустити, що в цьому випадку саме вони можуть слугувати своєрідним механізмом, за посередництвом якого влада в більш глобальному сенсі може управляти суспільною мораллю як об'єктом, використовуючи правоохоронні органи як керуючу детермінанту [105, с. 88]. Найбільш логічним у такому ракурсі було б поєднання трьох базових методів впливу: якісного нормативного закріплення постулатів суспільної моралі; формування так званих м'яких точкових зусиль – тактичних прийомів, які стосуються конкретної ситуації, що мають плановий системний характер, тобто характеризуються цілеспрямованістю (реагування правоохоронних органів на конкретне правопорушення у сфері суспільної моралі, їх превенція та профілактика); і, що не менш важливо, формування стійкого й переконливого морального портрету правоохоронця як представника державної влади – захисника суспільної моралі, з високим, суспільно бажаним і затребуваним моральним образом. Утім, як дозволяє припустити статистика, станом на сьогодні існують шість основних груп загроз, з боку яких може виникати потенційна небезпека для суспільної моралі, такими соціальними інституціями є інтернет, телебачення, продукція друкованих ЗМІ, реклама в різних локаціях тощо [194, с. 341].

Своєю чергою протиправними феноменами, щодо яких держава покликана чинити протидію, є, відповідно до закону: пропаганда війни, національна і релігійна ворожнеча, спроби зміни політичного режиму, конституційного ладу чи посягання на територіальну цілісність шляхом насильства чи підбурювання до нього, пропаганда фашизму, комуністичного режиму, тоталітарних ідеологій, приниження честі й гідності особи за національною ознакою чи ознакою раси, релігії тощо, пропаганда неповаги до культурних пам'яток і релігійних святинь, традиційних для того чи іншого

суспільства цінностей та ідеалів, порнографія і проституція, пропаганда наруги над дітьми, літніми людьми, людьми з інвалідністю, природою, тваринами.

Усі зазначені категорії впливають із законодавства і можуть бути систематизовані в такий спосіб задля виокремлення конкретних інститутів, що створюють загрозу та, відповідно, інститутів, які потребують правової охорони з боку органів держави [176]. Відповідно до такого стану речей, існують чітко визначені вектори реалізації державної політики у цій сфері, серед яких провідними В. Костицький називає: суспільний діалог, адже він чи не найкраще демонструє не тільки дійсний стан у сфері суспільної моралі, але й базові потреби і провідні тенденції в окресленій царині; співпрацю, узгодження, субординацію й координацію дій між собою структурних підрозділів задля найбільш злагодженого й ефективного реагування на виклики та дійсний стан справ, покращення самого механізму реагування і протидії негативному впливу, що містить пропаганду суспільно аморальних речей; активне залучення делегованих представників громад, общин, окремих колективів і суспільних груп до вирішення суспільних проблем та обговорення потенційних моральних загроз і небезпек у сфері суспільної моралі [63, с. 85]. Тож якщо суспільна мораль – це цілісна система, покликана бути захищеною за допомогою іншої цілісної системи – державної влади, зокрема її правоохоронної системи, то видається закономірним, що в державі, як суб'єкта впливу на об'єкт – суспільну мораль, має бути цілісний механізм впливу на неї. Лише в такому разі можна говорити про високоорганізований, системний вплив, а відтак – перспективний та ефективний.

Держава має кілька основних векторів впливу, точніше окремих груп суб'єктів, що повинні діяти на суспільну мораль властивим їй (державі) інструментарієм. Основними об'єктами дії у сфері суспільної моралі є сфера друкованих ЗМІ, кінематограф, публічні заходи, торгівля і комерційна діяльність, реклама і паблік-рілейшн, всесвітня мережа інтернет, мобільний зв'язок, комп'ютерні ігри. Механізм державного впливу на зазначених вище

об'єктів суспільної моралі поділяється на кілька векторів: законодавча сфера, активно обговорювана нами в попередньому підрозділі, сфера соціальної політики, духовно-релігійна сфера, сфера державної безпеки, сфера інформаційної політики, культурно-мистецька сфера, сфера охорони здоров'я і пропаганди правильного способу життя, освітня й виховна сфери, науково-технологічна сфера [168, с. 287].

Якщо говорити про участь властиво правоохоронних органів у реалізації цих базових напрямів впливу, то залучення правоохоронців відбувається, як правило, за напрямами законодавчої діяльності, державної безпеки, інформаційної сфери, освітньої й виховної сфер. За напрямом сфери законотворчості маємо на увазі залучення відповідних департаментів МВС, освітніх закладів системи МВС та наукових установ до розробки законопроектів у сфері захисту суспільної моралі, що стають бекграундом для самомотивації правоохоронців стояти на стражі суспільної моралі. У сфері вектора державної безпеки вплив правоохоронних органів на суспільну мораль проявляється чи не найбільше. Окрім цього, ця сфера впливу на суспільну мораль фактично цілком і повністю перебуває у віданні правоохоронних органів як один із компонентів гарантування національної безпеки поруч з іншими її видами.

На допомогу реалізації напряму державної безпеки приходить інформаційний вектор. Правоохоронні органи, зокрема підрозділи кіберполіції, беруть активну участь у попередженні правопорушень і протидії їм у сфері суспільної моралі, що вчиняються за допомогою ЕОМ та інтернету. На перший погляд може здатися, що поліція не бере участі в реалізації органами державної влади функцій освітньо-виховного напряму, а тим паче наукового, проте це не зовсім так у випадку з науковою сферою і зовсім не так, коли йдеться про сфери освіти й морального і правого виховання й формування моральної правосвідомості [102, с. 9–10]. Найперше варто зазначити, що поліція активно залучається до профілактичної роботи з громадами в цілому та з молоддю зокрема. Йдеться про превенцію і

профілактику правопорушень, роз'яснення азів законодавства в різній сфері задля інформування й підвищення рівня правової поінформованості, подолання негативного явища правового нігілізму в різних його проявах.

Окремим аспектом можна вважати профілактичну освітньо-виховну роботу з особами, що притягалися до відповідальності і звільнилися з місць відбування покарань та перебувають на так званому контролі й обліку у правоохоронних органів. Щодо таких регулярно провадяться заходи контрольного й виховного впливу, переважно це стосується саме колишніх засуджених за злочини, що посягають на суспільну мораль (передусім злочини проти статевої свободи, вчинені стосовно дітей). Тож є всі підстави стверджувати, що правоохоронна функція держави в зазначений вище спосіб споріднена зі захистом моралі, бо ж, інформуючи суспільство про можливі і потенційні наслідки посягань на суспільну мораль як охоронюваний законом і суспільством об'єкт, працівники правоохоронних органів розкривають сам зміст суспільної моралі, її базові норми і ключові ідеї.

До наукового напрямку реалізації державної політики у сфері суспільної моралі правоохоронні органи дотикаються частково. Як у випадку із законотворчою діяльністю, це відбувається за допомогою профільних наукових установ і навчальних закладів, планів наукових пошуків, що затверджуються МВС на певний період тощо. Тож будучи багатопрофільним та поліструктурним органом у системі державної виконавчої влади, органи внутрішніх справ і поліція можуть багатовекторно і різнопланово залучатися до реалізації державного механізму захисту системи суспільної моралі, позиціонуючи себе як мікросистема в загальній системі правоохоронних органів, або ж як мікрофеномен у макрофеноменальному вимірі правової охорони і правосуддя.

З'ясувавши ключові поняття про системний характер наших суб'єкта й об'єкта впливу, а також їхні окремі базові властивості, спробуймо детальніше охарактеризувати їхню внутрішню рушійну силу і професійні деонтологічні тригери, що формують особистий механізм захисту суспільної моралі

правоохоронця і в персоналізованому, і загалом у колективному вимірах. Кожен правоохоронець – це передусім людина та особистість. Кожен підрозділ у структурі правоохоронних органів і правоохоронна система в цілому володіють власною мікро- і макрокультурою. Такі категорії, як моральний і правовий, зокрема професійний, світогляд, моральна і правова культура, правова свідомість, характеризують правоохоронця і правоохоронну систему як у статиці, так і в динаміці, як в одиничному, так і в загальному. Ці властиво особисті й деякі колективні психологічні і поведінкові, свідомі і несвідомі фактори безпосередньо впливають на інтенції правоохоронця та на моделі правоохоронної системи, відповідно до яких відбувається захист суспільної моралі на мікро- і макрорівнях та в різних сферах і сегментах суспільних відносин.

Нормативний бекграунд національного рівня та рецептовані міжнародні стандарти, суспільні потреби є закономірно спільними, проте і процес захисту, і його результат виходять суцільно персоналізованими, більш чи менш ефективними. Тож саме внутрішній бекграунд правоохоронця і правоохоронної системи є ключем, від нього, а також від індексу сприйняття корупції в державі і правової культури правоохоронця й державного службовця великою мірою залежатиме рівень захисту суспільної моралі. Щобільше, захищаючи суспільство від аморальних посягань і правопорушень у сфері суспільної моралі, правоохоронець і правоохоронна система самі перманентно змінюються, зазнають ціннісних трансформацій та аксіологічних перетворень, що призводить до виникнення феномену самовиховання правоохоронної системи і вдосконалення саморегуляції державної влади.

Отже, саморегуляція державної влади в цілому і правоохоронної системи зокрема є процесом динамічним, змінним, колективним, який, проте, залежить від суб'єктивного й індивідуального, детермінант просторово-часового континууму, стану політичної системи суспільства, яка орієнтується на демократію і своєчасні реформи або ж на авторитаризм й архаїчні

постулати, за якими нерідко приховується «темна» сторона: бюрократизм, корупція, олігархія тощо.

Зауважимо, що якщо ми говоримо про вплив на суспільну мораль як на систему, то маємо на увазі вплив на неї як на цілісність, тобто кримінально-правовій охороні підпадає суспільна мораль як категорія суспільного значення, а моральність – категорія індивідуалізована, адже вона виражає внутрішню інтенцію особи, межі реалізації людиною наявних моральних норм. Існує визначений перелік ознак суспільної моралі, коли ми говоримо про неї як про систему. До них В. Бойченко зараховує: розвиток і формування в системі суспільних відносин; формулювання як системи координат, що розвиваються у площині громади й соціуму; цією системою забезпечується дотримання концепції прихильного й поважливого ставлення до старших і людей з інвалідністю, ввічливого ставлення людей один до одного, заборони дискримінації і зневажливого ставлення за якимось соціальними показниками, властивостями й ознаками; зважання на загальнолюдські моральні цінності, зокрема ті, що захищаються міжнародною спільнотою на підставі міжнародних нормативно-правових актів, і таких, що звичаєвим способом утвердилися у світовій спільноті; нівелювання й нігілістичне ставлення до норм моралі тягне за собою декаданс особистості, спричиняє занепад як самої людини, так і норм моралі, що пропагуються й захищаються на побутовому і юридичному рівні [165, с. 65]. Знову ж таки, повертаючись до системного характеру суспільної моралі, варто вказати на той факт, що суспільна мораль розуміється крізь призму родового об'єкта злочину. З погляду антропології, ідеться про моральність як індивідуальну властивість і сутність та про суспільну мораль як про елемент політичної системи [202, р. 122].

Вводячи термін «суспільна мораль» у нормативну площину, науковці і законотворчі нерідко мали на меті забезпечити й гарантувати максимально ефективну взаємодію зі системою її захисту, тобто реалізувати ті наративи й ідеали, що скеровують на перманентне підтримання властивостей суспільної моралі та задоволення моральних потреб суспільства, або ж гарантувати

моральну безпеку. Моральна безпека своєю чергою є властивістю захищеності і схоронності та базових сфер суспільного життя, а також духовного й психічного стану його членів від загроз суспільного порядку, що ґрунтується на системі рецептованих цінностей громадськістю. Системний вплив на правоохоронну систему і систему захисту моралі пов'язаний з утвердженням можливості акцентування на суб'єктних персоналізованих характеристиках діяльності індивіда, беручи цей факт за одну з основ під час кваліфікації протиправного діяння, зокрема в аспектах покарання, (де)криміналізації окремих діянь тощо.

Варто зазначити, що первісним завданням системи державного впливу та системи правоохоронних органів у контексті їхнього впливу на системи суспільної моралі є формування такого переліку ціннісних та ідеологічних підстав, який дав би змогу не просто екзистенційно й онтологічно бути й існувати, а праксеологічно діяти на формування законодавчої бази, оскільки ці процеси дуже пов'язані, починаючи від макрорівневого виміру, тобто кримінально-політичної градації об'єкта правової охорони зі сфери публічної моралі до галузевих нормативно-правових аспектів. Цінності і світоглядний рівень державного службовця і правоохоронця пов'язані безпосередньо з якістю не тільки правотворчості і юридичної техніки, а й правової кваліфікації та її співвідношення з гуманістичним і людиноцентричним змістом. Тут ідеться про вказівку на те, наскільки нормативне наповнення статті закону відповідає переліку і змісту базових прав і свобод людини, що закріплені на міжнародному рівні; питання про людиноцентричну наповненість диспозиції і санкції, її відповідність принципам кримінального та й загалом публічного вітчизняного права, а також права міжнародного, що є досягненням глобальної світової цивілізованої спільноти. До переліку таких дій зараховують нейтралізацію у власній свідомості та особистісне й колективне професійне протистояння загрозливим інтернет-викликам, а також різним видам руйнівної пропаганди: спотворення традиційних для конкретного суспільства і громади цінностей, культивування агресії, жорстокого поведіння, блюзнірства,

дискримінації й ненависті за різними ознаками тощо, тобто детермінант, що можуть стати відправною точкою для формування бекграунду для вчинення правопорушень у сфері суспільної моралі.

Тож можна впевнено стверджувати, що мета державної служби в цілому і правоохоронної системи зокрема полягає у формуванні єдиної системи захисту моральних цінностей (які своєю чергою корелюватимуть із загальною системою заходів державного механізму), наративів та аксіологічних засад, що спрямовані на здоровий, властивий певному суспільству спосіб життя, що корелює з його безпековими, економічними, психологічними й соціальними потребами і константами. І багато чого, як впливає зі сказаного вище, відштовхується від світоглядних координат, системи моральних цінностей, наративів та аксіологічних засад самої системи, точніше її професійної та морально-правової культури і рівня професійної свідомості й морально-правової культури її носіїв – державних службовців і правоохоронців.

Важливим аспектом постає не просто утримання правоохоронців від протиправних діянь чи порушень дисциплінарного характеру, а від соціально і професійно активної поведінки, бажання дотримуватися приписів закону й виконувати власні професійні обов'язки, а не робити це у зв'язку з девіантним страхом бути притягнутим до відповідальності. Говорячи про новітні виклики, що впливають на саморегуляцію державної влади, варто зазначити, що станом на 2017 рік на звітній конференції, що присвячувалася діяльності поліції, зазначалося про неналежний рівень реформ правоохоронної системи, особливо в сегменті, що стосується діяльності кримінальної поліції. Аналіз провідних напрямів реформ є важливим аспектом для з'ясування стану дотримання вимог суспільної моралі, а також того, як суспільна мораль співвідноситься з новими напрямками діяльності поліції. Тож варто зазначити, що одним із пріоритетних і водночас нових, запроваджених реформою напрямів діяльності післяреформеного періоду є формування Державного бюро розслідувань, Антикорупційного бюро та інституту детективів.

Вимога очищення влади, позбавлення корупції й бюрократії, дотримання і реалізації принципів верховенства права, демократизму, гуманізму, рівності і справедливості зумовила виникнення цих новітніх правових інститутів (ДБР і НАБУ). Основним завданням ДБР є, як відомо, розслідування резонансних справ, у яких фігурують представники правоохоронних органів і високопосадовці [120]. Тобто діяльність Державного бюро розслідувань прямо чи опосередковано спрямована на реалізацію принципів верховенства права, гуманізму, справедливості, гарантування прописаних у законі напрямів реформ поліції в аспекті деполітизації. На інтернет-сторінці ДБР серед принципів, що покликані втілити в реальність місію цієї інстанції, зазначено встановлення суспільної справедливості шляхом реалізації принципів всебічності, незалежності розслідування, неухильності відповідальності за скоєння правопорушення [26]. Такий стан справ є гарним прикладом того, як моральні запити високоморального суспільства здатні стати елементом механізму вдосконалення системи правоохоронних органів. Окрім цього, діяльність ДБР покликана забезпечити перманентність, неухильність і невпинність, а головне – гарантованість зростання рівня суспільної довіри до правоохоронних органів та їхнього суспільного авторитету. Принципом діяльності ДБР є верховенство права, як поєднання двох взаємопов'язаних першопочатків. Першим з таких є де-факто принцип гуманізму, за умов якого життя людини, її здоров'я, честь, гідність, репутація тощо визнаються найвищою соціальною цінністю. Друга частина цього принципу пов'язана з реалізацією принципу законності, проте з акцентом на природно-правовому наповненні розуміння закону, а також на засадах пріоритету прав і свобод людини, гарантій їх дотримання як одних із першочергових у діяльності правоохоронних органів.

Ще однією засадничою константою діяльності ДБР є власне правомірність, що проявляється в чіткій відповідності процедурі закону та неможливості уникнення, ухилення від персональної відповідальності. Закономірно, що ще одним принципом діяльності ДБР є аполітичність, що

виявляється в політичній нейтральності і позапартійності. Цей постулат також є логічним і закономірним продовженням суспільної вимоги щодо деполітизації правоохоронної системи й системи правосуддя.

Наступним принципом є поєднання первинності й автономії та певної самостійності окремих сфер професійної діяльності і підрозділів та департаментів цього відомства. Ця теза вказує на певне відображення принципів субординації й координації, їх поєднання в діяльності правоохоронних органів, зрештою, на злагоджене функціонування громадянського суспільства й демократії [169, с. 235].

Аксіологія ДБР впливає із принципів функціонування ціннісної системи ДБР. Серед принципів, що окреслені як аксіологічні засади службовців ДБР, – професіоналізм, доброчесність, командність, рішучість, відповідальність [49, с. 223]. Спробуємо розкрити їхній зміст у контексті співвідношення зі суспільною мораллю. Професіоналізм, як засаднича константа діяльності ДБР, передбачає перманентне прагнення до самовдосконалення працівника цього органу і, можна сказати, постійне навчання. Професійність працівника ДБР виявляється також у постійному підвищенні ерудиції, загальної обізнаності й розвитку високоморальних якостей. І в такий спосіб ми плавно переходимо до наступного з принципів – принципу доброчесності. Сучасний рівень суспільної моралі українського громадянського суспільства призвів до запиту щодо правоохоронних органів загалом і системи ДБР зокрема на стабільну стійкість щодо спокуси отримання хабаря чи неправомірної вигоди. Закономірним є факт, що злочинці і правопорушники, а іноді й високопосадовці, не гребують жодними принципами заради незаконного збагачення, ось чому серед представників ДБР, як співробітників правоохоронних органів, така стійкість має бути особливо поширеною, навіть вкоріненою.

Принцип командної роботи, а заразом рівного доступу до можливостей професійного зростання і професійних «ліфтів» серед правоохоронців, пов'язаний із засадами адекватного методологічно-дидактичного виховання

молодих правоохоронців, про що йдеться в інших структурних підрозділах нашої роботи. Проте це не єдина його ціль. Він функціонує і сам для себе, захищаючи моральні принципи суспільства, зокрема що стосується справедливості і рівності. Принцип рішучості ж впливає з необхідності працівників цих підрозділів йти на виправданий ризик, ухвалювати швидкі і якісні рішення для захисту суспільної моралі. Водночас принцип відповідальності дає вказівку робити це виважено. Як відомо, місією діяльності ДБР є властиво захист суспільної моралі в найширшому сенсі слова. Корупція й політизація [155] правоохоронної системи і системи правосуддя здатні унеможливити справедливе розслідування будь-яких злочинів, зокрема тих, об'єктом яких є сфера суспільної моралі. Цей орган важливий, проте не єдиний, що виник у відносно новий, післяреформений період. Є й інші. У цьому контексті зауважимо, у чому полягає новітня для вітчизняної правової системи діяльність детективів, які виклики вона ставить перед суспільством і правоохоронною системою. Передусім цей інститут, що є популярним у правових системах країн Скандинавії й Американського континенту, за своєю соціальною і правовою природою є абсолютно чужим для суб'єкта права правової системи України та члена громадянського суспільства так званого перехідного періоду з його уявленнями й нормами суспільної моралі [136].

З одного боку, членів постсоціалістичного суспільства не здивувати і не налякати втручанням якихось «третіх» осіб у сферу їхнього приватного особистого життя, з іншого ж боку – не здивувати не означає сприйняти, а тим більше схвалити. Розширення плеяди посадовців, що залучені до кримінального процесу, тлумачиться як вороже і з пересторогою. На нашу думку, інститут детективів, як і будь-яке інше соціально-правове явище, водночас і здатен, і не здатен створити загрозу суспільній моралі сьогодення, або ж певним чином вступити з нею в суперечність чи конфронтацію. Річ не тільки в самому феномені детективної діяльності, а в її максимально правильній імплементації. Йдеться про те, що навіть блага ідея детективної

діяльності як такої, що сприятиме та ефективізуватиме правосуддя в цілому і кримінальний процес зокрема, здатна зазнати краху за наявності фактів законодавчих та інституційних прогалин. Як відомо, протягом 2017 року (коли інститут детективів був упроваджений як пілотний проєкт у Київській області), а далі й у 2018-му – у межах 12 областей України з перспективою подальшого розширення активно впроваджувалася детективна діяльність, проте цей проєкт спіткала низка тактичних невдач [117].

Із законодавчого погляду, до таких похибок можна зарахувати: відсутність запровадження інституту кримінальних проступків, що дало б змогу розмежувати злочини за рівнем тяжкості, адже це суттєво спростило б рівень навантаження на детективів. Принагідно зазначимо, що після прийняття вказаних змін у 2018 році на підставі ухвалення в першому читанні законопроєкту № 7279, цю законодавчу прогалину було усунуто, що значно оптимізувало детективну роботу [171]. З переліку інституційних тактичних недоліків, окремі з яких можна зарахувати до проблем у сфері суспільної моралі або ж неузгоджень з її нормами, назвемо надмірне навантаження однієї особи детектива через намагання поєднати функції органів досудового розслідування і кримінальної поліції, – оскільки це може не ефективізувати, а, навпаки, погіршити якість детективної й поліцейської діяльності. Інша негативна інституційна похибка – присутність показникової системи оцінювання, яка спричиняла, спричиняє і буде спричиняти неефективність не тільки сфери детективів, але й цілої правоохоронної сфери, штовхаючи її в бік формалізму, бюрократизму, планової системи розкриття злочинів. Цей аспект здатен, як то кажуть, підливати масла у вогонь, коли йдеться про суперечність принципу справедливості в діяльності поліції, і вже багато разів згадувані корупційні прояви в різних інтерпретаціях.

Наступним негативним аспектом, який, проте, перманентно елімінується, є недостатність електронного документообігу в діяльності детективів, який, втім, пронизує знову ж таки всю правоохоронну систему загалом. Разом із тим, аналізуючи наявний стан справ, можна дійти висновку,

що детективна діяльність, за умови належної інформованості населення про її новітню суть, ніяк не суперечить нормам суспільної моралі. Радше навпаки – адекватно корелює зі сучасними її запитамі. Суперечності можуть зумовлювати її узурпацію в різних інтерпретаціях і недосконале впровадження.

Другим не менш важливим аспектом, що підлягав реформуванню, а відтак був новацією в діяльності поліції, є впровадження інституту антиконфліктних груп у діяльності поліції [27]. Запит суспільства на створення таких груп, що відображає суспільні ідеали й настрої, зрештою, саму потребу врегулювання суспільних збурень на засадах гуманізму й поваги до прав людини, честі й гідності громадян, зумовив удосконалення і самовдосконалення поліції. Антиконфліктні групи – спеціальні ситуативні формування з правоохоронців, що покликані в мирний спосіб врегульовувати конфлікти, сприяти їх деескалації, усуненню конфронтації, забезпечувати реалізацію громадянами права на мирне зібрання, комунікуючи на засадах справедливості [70, с. 33]. Подібну функцію, проте вже з можливістю за потреби потенційного застосування примусу й сили, відводять тактико-оперативним групам. Вони діють в разі неможливості збереження мирного й ненасильницького характеру масових заходів, проте коли насилля має легкий стихійний характер і вказує на відсутність потреби застосування тактичної групи КОРД, що має місце при загрозі значних насильницьких дій [31, с. 29]. Водночас існує суспільна потреба не простого ізольованого існування всіх цих підрозділів, а їх ефективної внутрішньої взаємодії й перманентної комунікації. Лише в такому разі можна говорити про подальше ефективне вирішення поставлених соціумом завдань, досягнення цілі захисту суспільної моралі, подальшого вдосконалення системи правоохоронних органів як такої.

Продовжуючи тему дослідження, повернімось до діяльності новостворених правоохоронних органів і поговоримо про НАБУ. Зміст діяльності НАБУ полягає в подоланні однієї з найзагрозливіших суспільних проблем і проблем, що перешкоджають ефективній діяльності

правоохоронних органів та системи правосуддя, зрештою, всього механізму апарату держави, а саме – проблеми корупції. Корупційні дії в онтологічному контексті пригнічують суспільство, його колективну гідність, не кажучи вже про загрозу економічним підвалинам тощо. Саме тому позбавлення від цієї загрози є гостро актуальним, особливо в умовах політичної системи в цілому і правоохоронної зокрема, оскільки остання покликана протистояти силам зла, а не бути його осередком. Аксиологія НАБУ як органу, що відносно новий у структурі реформованої поліції й покликаний до виявлення, запобігання, розслідування, припинення правопорушень, зокрема попередження вчинення нових, володіє задекларованою в законі системою цінностей [130]. Серед таких базовими є цілісність, мужність, рішучість, цілеспрямованість [37]. Вони і є цінностями, тобто ідеалами, першопочатками, концептуальними засадничими початками, що відображають суспільні запити щодо діяльності правоохоронних органів у сучасних умовах, а відтак і норм та постулатів суспільної моралі. Зрештою, цілісність і передбачає можливість діяльності відповідно до загальноприйнятих та акцептованих соціумом етичних і професійних норм, психологічну особисту й колективну стійкість, що дає змогу протистояти тиску середовища, якщо такі факти виявляються, та зовнішньому тиску.

Мужність є плавним продовженням попередньої засади й вимагає спроможності йти на ризики задля досягнення визначених у законі цілей та виконання поставлених завдань, як це було задекларовано серед аксіологічних основ НАБУ. Рішучість аксіологічної структури, як наступний із компонентів, є логічним продовженням попереднього, адже рішучість і мужність – явища взаємодоповнювальні й послідовні. Закономірно, що перший вимагає другого і навпаки. Такі державні органи, органи, що визначають своїми цілями захист прав і свобод громадян, правову охорону і правовий захист, апріорно повинні володіти цими якостями. Цілеспрямованість як один із завершальних компонентів, що, по суті, замикає плеяду принципів аксіології цього правоохоронного органу, передбачає перманентну властивість і поклик до

зростання, долання перешкод, постійне прагнення до покращення себе самого, особистих якостей, якостей колективу, ланкою якого відчуває себе правоохоронець, і правоохоронної системи загалом.

Загальні принципи діяльності НАБУ в багатьох теоретичних і практичних аспектах збігаються з принципами діяльності ДБР, зокрема такими, як верховенство права, законність, правомірність, справедливість і незаангажованість, незалежність, політична нейтральність, відкритість і гласність, а також підконтрольність суспільству та взаємодія з іншими органами державної влади [147, с. 61; 151, с. 222–229]. Тобто до звичних суспільних ідеалів і давно відомих, прописаних у конвенціях і пактах принципів, як-то верховенства права, законності і справедливості, додається суспільний запит на ефективний і перманентний моніторинг, зворотний зв'язок із суспільством, як задля звітування й перевірки ефективності діяльності правоохоронних органів, так і для злагодженої й ефективної комунікації між правоохоронною системою й суспільством, зокрема в питаннях ефективної протидії і профілактики правопорушень, можливого внесення пропозицій до законодавства тощо.

Водночас існує доволі специфічна плеяда закріплених у концепції НАБУ керівних ідей, що покликані найбільш якісно демонструвати суть цього органу і сприяти максимальній ефективізації його діяльності. Серед таких відзначимо забезпечення рівних можливостей, об'єктивної оцінки і прозорості. Рівні можливості як принцип володіє двоякою природою, адже стосується не тільки принципу рівності в контексті однакового ставлення до всіх без винятку учасників суспільного життя і правовідносин (зокрема, дотримання об'єктивного і справедливого ставлення до осіб, суспільна поведінка яких далеко не найкраща, а іноді вражає й обурює), а також і в процесі працевлаштування, просування по службі й доступу до соціальних «ліфтів» власних працівників [23]. Ідеться про те, що до участі в конкурсі на вакантні посади в НАБУ, коли проводиться конкурс на їх заміщення, має право подавати свою кандидатуру будь-який громадянин України, кожна людина,

що відповідає критеріям до кандидатів. Своєю чергою принцип об'єктивної оцінки, знову ж таки, продовжує й деталізує суть першого, адже йдеться про оцінювання принципів «рівних можливостей» у сенсі їх реальності, адекватності, актуальності, обґрунтованості, незаангажованості, справедливості тощо.

Умовою проведення якісного об'єктивного оцінювання закономірно є його багаторівневий характер і горизонтальна розгалуженість. Багаторівневність підходу важлива для забезпечення, підтримання й гарантування його якості. Оцінювання в такому ракурсі здійснюється в розгалуженні на три основні вектори, підставами аналізу в яких постають особисті (персональні психологічні), професійні (компетентні ділові) та властиво моральні (духовні, світоглядні, етичні) якості особи-правоохоронця. Не менш важливим аспектом є оцінювання освітніх і комунікативних якостей правоохоронців. У контексті сучасних суспільних вимог і реалізації зазначених вище принципів вони є важливими умовами гарантування їх дієвості. Принцип же прозорості, про який зараз дуже актуально говорити у всіх сферах публічно-правових відносин, також має двовекторну структуру, адже стосується, по-перше, прозорості задля забезпечення відкритості і гласності, їх доповнення і власне буття у зрізі їх реалізації, а разом прозорість допомагає особистому складу правоохоронних органів. Це стає очевидним, зокрема, щодо інформації, яка стосується своєчасного й ефективного доступу до тих самих конкурсних відборів і вакантних посад.

Вимога об'єктивної оцінки також передбачає задоволення потреби прозорості, бо ж як інакше може йтися про оцінювання конкурсу й персональних, професійних, моральних, комунікативних та освітніх якостей кожного із правоохоронців, що служать чи бажають служити в описуваному органі, як не шляхом вільного доступу до інформації про відбір, а потім, врешті, й обговорення результатів конкурсного відбору, їх висвітлення й демонстрації в різний спосіб. Це має на меті, по-перше, продемонструвати об'єктивність і незаангажованість оцінок осіб, що здійснювали конкурсний

відбір, а по-друге, забезпечити можливість самовдосконалюватися особі, яка пройшла конкурсний відбір не зовсім вдало або ж не пройшла його взагалі. Принцип також покликаний надати доступ громадськості до такого відбору і його результатів, звісно, наскільки це є можливим відповідно до закону.

Варто зазначити, що, попри спроби реформ діючих інститутів, попри створення принципово нових інститутів і феноменів, як то ДБР і НАБУ, станом на сьогодні існують загрози якісному реформуванню органів внутрішніх справ, що пов'язані власне з труднощами в питаннях взаємодії з мораллю, акцептуванням правоохоронцями змісту її норм. Отож, станом на минулий рік, у результаті дослідження, що його репрезентовано Українським союзом промисловців і підприємців (треба розуміти, що ця організація дуже тісно взаємодіє з органами внутрішніх справ, позаяк підприємницька діяльність і промисловість повсякчас потребує ліцензування, дозволів, патентів, а отже взаємин із владою загалом та різноманітними структурними підрозділами органів внутрішніх справ зокрема), продемонстровано, що станом на 2021 рік, як порівняти з попереднім звітним періодом, рівень тяжкої злочинності зріс зі 6 % до 9 %, тоді як майнових злочинів збільшився на 6 % (із 25 % до 31 %) [145]. Опитування, проведене Центром Разумкова, дає підстави вважати, що за період 2021 року правоохоронним органам довіряло близько 21 % всіх опитаних громадян, тоді як власне Національній поліції – близько 28 % респондентів [154]. Це свідчить про те, що рівень довіри або ж, як це зазначено у бланках-опитувальниках, «скоріше довіри, аніж недовіри» засвідчує, що суспільна мораль все ще не повною мірою адекватно взаємодіє з правоохоронними органами. Точніше сказати, утворюється надміру великий люфт між запитом суспільної моралі, потребами, привілейованими суспільними ідеалами й ціннісним портретом правоохоронних органів.

Закономірно, що правоохоронці, котрі не розділяють суспільних цінностей тієї чи іншої громади або спільноти, не здатні й захистити її на належному рівні. Як наслідок – утворюється своєрідна аксіологічна, а відтак онтологічна прірва. Чому рівень довіри є найбільш ілюстративним аспектом

у контексті моніторингу впливу суспільної моралі на правоохоронні органи та їх здатність до покращення самих себе й еволюції? Власне тому, що це той ланцюжок, що демонструє зворотний зв'язок, потенційну спроможність та дійсний стан справ у сфері взаємин суспільства і влади. Рівень суспільної моралі показує те, наскільки вдається правоохоронним органам і поліції зокрема та апарату держави в цілому бути на одній хвилі зі суспільством, майнові й немайнові блага, інтереси, ідеали та цінності якою вона береже. Рівень довіри, що варіює в межах 20 % і неповних 30 % – це об'єктивно низький рівень суспільної довіри, і з теоретичної, і з практичної точки зору.

Варто розібратися в каузальній картині такого стану справ. Дати відповідь на запитання, чому ж рівень довіри до правоохоронних органів є вкрай низьким, а отже, суспільна мораль характеризується незадовільною, а то й регресивною кореляцією з мораллю правоохоронних органів. Отже, найбільша кількість респондентів коментує такий стан у дусі того, що реформа поліцейської системи значною мірою зійшла до розряду формалізму. Йдеться також про непрозорість реформ, відсутність істинної інтенції зруйнувати заполітизованість, корупцію, адже такий стан справ спричиняє суттєве зниження розмірів потенційного чи дійсного незаконного збагачення недобросовісних правоохоронців. Базові фактори, що здатні спричиняти таку недовіру, можна звести до таких типових випадків, як: виборність верховенства права, інакше кажучи, таку ситуацію можна дефініціювати як відсутність принципу справедливості й рівності; значна кількість нерозкритих злочинів, особливо тих, що не належать до резонансних і постраждалими від яких не є особи високого привілейованого соціального прошарку, або ж, навпаки, якщо підозрювані чи обвинувачені в цих злочинах – високопосадовці чи особи привілейованих соціальних класів; відчуття незахищеності (хоча такі твердження є радше наслідком спричиненої недовіри, а не її причиною); до причин, натомість, можна принагідно зарахувати неготовність працювати оперативно й рішуче у критичних, важких умовах, і завершує цю плеяду некомпетентність і

непрофесіоналізм та низькі моральні якості правоохоронців. Як бачимо, багато причин, висловлених суспільством, його окремими членами, є дещо оціночними. Це зрозуміло, з огляду на те, що вони були висловлені простими людьми, котрі не мають юридичної освіти чи спеціальної підготовки. Проте в підсумку основна заувага зводиться якраз до низького рівня моралі правоохоронців. Справді, видається логічним, що низьким суспільство називає той рівень моралі, який є чужим, невластивим тій частині суспільства, котра бере участь в опитуванні, тож він не відповідає суспільному запиту.

До речі, було б логічно подумати над тим, чому той чи інший правоохоронець або правоохоронна система, її певний сегмент володіють якщо не властиво низьким, то принаймні невідповідним очікуванням панівної частини суспільства моральним портретом, що об'єктивно не здатний сприйняти суспільну мораль як свою власну, а суспільні цінності як особисті. На нашу думку, причин для такого є дві: перша з них – низький рівень особистої моралі правоохоронця; друга – неінтегрованість правоохоронної системи в систему суспільну. Тому видається очевидним, що єдино правильний і zarazом багатоаспектний спосіб подолання невдач реформ – це позбавлення формалізму, а значить максимальне олюднення і наближення до громадськості. Спроби реформувати поліцію через орієнтацію її діяльності на громаду були неодноразовими в історії (прикладі в Сьєра-Леоне, Сербії, Північній Ірландії та ін. [199, р. 22]). До того ж існує низка принципів, що пов'язані з гарантуванням максимальної орієнтації поліції на громаду [197, р. 10]. Механізм максимального втілення реформ поліції, що орієнтовані на громаду, розпочинається із залучення представників міжнародних організацій, поліцейських від держав, де така реформа пройшла успішно, а також представників громадськості.

Подібне залучення має на меті не стільки керівництво вказаним процесом, скільки нагляд та координацію за процесом, що вже успішно відбувся у правовій системі тієї чи іншої держави, коли йдеться про

іноземних представників. Саме диспозитивні координація, консультування, а не імперативні контроль, нагляд і керівництво, покликані стати першою ланкою цього процесу. Координація й консультування передбачають досягати мети максимальної орієнтації поліції на громадськість, а отже – втілення в життя запланованої програми, що охоплює моніторинг, тобто спостереження за окресленим процесом. Адже важливим є й оцінювання – не стільки заради висловлення недоліків, скільки заради формулювання порад щодо покращення й подальшого удосконалення наступних етапів процесу.

Наступний із принципів-етапів орієнтації поліції на громаду – максимальна адаптація реформ до наявного контексту реалій. Переважно це об'єктивні й суб'єктивні фактори, просторово-часовий континуум. Для того щоб реформи були, по-перше, ефективними й дієвими, по-друге, максимально м'якими й мінімально травматичними, потрібно не просто запозичати досвід реформ інших держав, а максимально пристосовувати його до наявних політико-правових реалій і правового менталітету та, врешті, принципів і норм суспільної моралі, що панують у конкретному суспільстві. Цей етап вимагає консультацій, що засновані на гнучкій і прозорій співпраці.

Ще один принцип-етап орієнтації поліції на громаду передбачає балансування між впливом і співпрацею з поліцією та впливом і співпрацею зі самою громадою. Тож видається очевидним, що якщо перманентно взаємодіяти лише з правоохоронними органами, їхніми принципами діяльності і світоглядними координатами, лишаючи поза увагою суспільство, рано чи пізно це призведе до певної деформації. Навіть більше, не варто поляризувати феномени суспільства й держави в особі правоохоронних органів, зокрема поліції. Між ними існують екзистенційні суперечності, проте вони не ізольовані, а діалектично поєднані. Тож суспільство не виступає своєрідним ап'юріорним контролером у стилі «громадянин завжди правий». Якщо йти таким шляхом, нелегко скотитися

до зловживання правом тощо. В ідеалі суспільство повинно максимально коректно усвідомлювати свою місійність і вагомість окресленого процесу, володіючи високою самосвідомістю.

Важливим аспектом також є прагнення до комплексності проведених реформ. Одна автономна сфера апарату держави апріорі не може досягти задовільного рівня реформ, позаяк вона є елементом системи загальної. Тож прагнення орієнтації на суспільну мораль, ідеали й бажання соціуму мають сприйматися керівництвом виконавчої влади країни з узгодженням на пряму, що окреслюється програмами і планами міжнародних та іноземних представників-консультантів.

Наступний етап також є критично важливим і стосується залучення всієї вертикалі правоохоронців відповідної територіальної одиниці до процесу реформування, що спрямоване на орієнтацію на громаду й суспільну мораль. Не тільки керівництво для демонстрації й показових заходів, але й рядові правоохоронці, а то й вони насамперед, мають бути залучені до процесу співпраці з громадою. Реформа поліції має на меті заторкнути реформу цілої системи правоохоронних органів, органів правосуддя, а насамперед органів кримінальної юстиції [110; 161]. Досягнення синергії з іншими органами кримінального судочинства має бути взято за основу. Програма орієнтації правоохоронних органів на суспільство і громадськість вимагає також максимальної реалістичності, тобто зв'язку з уже зазначеними вище об'єктивними й суб'єктивним обставинами дійсності, в якій розгортаються події.

Спроможність – принцип, що близький за змістом до поняття зв'язку з об'єктивною реальністю. Він передбачає співвідношення прогнозування з отриманими результатами, внаслідок чого можна дійти висновку про те, наскільки реальними виявилися проміжні етапи отриманих реформ у напрямку орієнтації на громадськість.

У теорії існують також чітко сформульовані принципи, що свідчать про успішність реформування поліції, яка орієнтована на громаду. Ці

маркери здатні надати достовірну інформацію про те, наскільки ефективні зв'язки вдалося налагодити між суспільною мораллю і професійною етикою правоохоронців. Такі принципи можна вважати також показником ефективності взаємодії суспільства і правоохоронних органів, а отже, і демонстрацією того, наскільки поліції вдається бути орієнтованою на громаду. Серед таких маркерів основним можна вважати: досягнення мінімального ступеня правопорядку в суспільстві, наявність перспективи спільної праці й комунікації з громадськістю та перманентне спільне бажання самовдосконалюватись, вироблення у правоохоронців навиків спілкування й ефективної комунікації з громадою, високий рівень розвитку громадянського суспільства, перманентна співпраця міжнародного характеру, налагодження зв'язків із глобалізованою поліцейською спільнотою [113].

Ступінь досягнення громадського, політичного і правового порядку є демонстративним у тому сенсі, що правовий порядок в цілому є детермінантою суспільного благополуччя як з боку громадськості, так і з боку правоохоронних органів. Суспільний порядок також є демонстрацією того, наскільки захищеною є суспільна мораль у конкретних умовах просторово-часового континууму. Прагнення суспільства до самовдосконалення у зрізі і громади, і правоохоронних органів однозначно сприяє захисту суспільної моралі, адже як удосконалення й аксіологічні прагнення, так і властиво суспільна мораль є поняттями, що ґрунтуються на високому рівні самосвідомості і правової культури. Базові управлінські навички правоохоронців є водночас і показником, і паузою суспільного прогресу, а значить і ступеня захисту суспільної моралі. Тому високий рівень суспільної моралі сприяє автоматичному покращенню якості професійної компетенції, зокрема навиків, правоохоронних органів.

Громадянське суспільство високого рівня розвитку також є показником і водночас причиною високого ступеня захисту суспільної моралі, а також здатності правоохоронців максимально ефективно її

захищати, адже ніщо не стимулює правоохоронні органи до самовдосконалення сильніше за власну громаду, що прагне гідного поводження зі собою.

Міжнародна підтримка і співпраця також є неабияким показником. На перших етапах вона є необхідною умовою реформ, позаяк надає програми, плани, координує діяльність тощо. Але як показник ефективності вона теж є не менш ілюстративною, оскільки в довгостроковій перспективі дає відповідь на запитання про те, чи налаштовані міжнародні співробітники на співпрацю, віддалену у часі. Якщо відповідь позитивна, це означає, що й процес має позитивну оцінку.

Висновки до розділу 4

Питання єдності суспільної моралі та аксіологічних засад правоохоронної діяльності загалом, є не лише актуальними запитамі сучасності, а й новітнім гносеологічним процесом наукового осмислення концептуальних засад епохи реформ правоохоронної системи, революційних змін і, на превеликий жаль, воєнного стану в Україні. Завдання не з легких у зв'язку із декількома аспектами, серед яких провідними є наявність як мінімум двох макрооб'єктів дослідження: аксіології суспільної моралі та новітнього стану правоохоронної системи, приналежність зазначених об'єктів до принципово різних дисциплін та сфер знань – абстрактної філософії права та праксеологічної науки про правоохорону, перманентною плинністю суспільних реалій та різкою зміною стану справ в апараті та механізмі держави у післявоєнний період. Зрештою, континуум сучасності став дуже нестабільним. Час біжить дуже швидко у зв'язку із глобалізацією та диджиталізацією, що призводить до зміни суспільних цінностей, а, відтак, і підходів до суспільної моралі. Не так давно Україна почала не просто де-юре, а й де-факто рухатися у напрямку Європейського

союзу та НАТО. Процес цей охоплює щоразу ширші верстви населення, курс видається перспективним, чого не було ще бодай десять років тому. Окреслений процес є безсумнівно вагомим для суспільства, і він ніколи не відбувається ізольовано, закрито, наодинці із собою, а призводить до зміни у правовому менталітеті його членів. А це, своєю чергою, неодмінно гарантує зміну системи суспільних цінностей, а, відтак, – і суспільної моралі загалом.

Посилення уваги до приватності, честі та гідності особи, відхід від святкування окремих подій, що досі мають популярність у державах-членах СНД, гуманізація медицини та пенітенціарної системи, емансипація, залучення в соціальний та професійний простір жінок-матерів, безбар'єрність для уразливих верств, людей із особливими потребами, відкритість державного апарату, протидія дискримінації за расою, вірою, національністю, гендером тощо – кожен із перелічених соціальних процесів тягне за собою зміну суспільної моралі, як колективного об'єкта, а також правоохоронної сфери в цілому, та поліції зокрема – як суб'єкта, що покликаний забезпечувати їй охорону та захист.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження присвячене теоретичному узагальненню і новому вирішенню наукової проблеми правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України, у роботі концептуалізуються сучасні теоретико-прикладні перспективи філософсько-правових дискурсів щодо заявленої теми.

У підсумку дисертаційної роботи сформовано низку загальних висновків і пропозицій, що спрямовані на досягнення поставленої в дослідженні мети:

1. Розгляд концепції та правових основ захисту суспільної моралі неможливо детально здійснити, не спробувавши провести демаркаційну лінію між поняттям «правова охорона» і «правовий захист». Визначення, що суттєво різняться для правового розуміння юриста, пересічній людині можуть видатися синонімами. Але це не так, і підтвердженням слугує чинне законодавство України: від вищого закону держави до галузей публічного і приватного права. Тож існує два основні підходи до визначення явищ правової охорони й захисту. Перший з них наділяє категорію «захист» більш широким сенсом, зараховуючи туди і категорію «охорона». Проте ми не згодні з таким тлумаченням, адже коли говоримо про «захист», то йдеться про відновлення справедливого стану справ, який був до вчинення щодо об'єкта правової охорони будь-яких протиправних діянь. Об'єктом правового захисту система суспільної моралі стає в порядку регресу, тобто коли йдеться про вчинення конкретних посягань, а не просто наявності факту потенційної загрози, тоді як об'єктом правової охорони вона є перманентно, визначаючись як благо в нормативно-правових актах.

2. Система є складно організованим феноменом, а системність – її ознакою. Системний характер вказує на полідисциплінарність і складну організацію описуваного феномену. Подібно до того як двоєдине явище правової охорони і правового захисту іноді зводять до єдиного широкого

розуміння правового захисту, структуру й систему також іноді зводять до широкого розуміння останньої. Системою є певна багаторівнева вертикальна конструкція, що складається із взаємопов'язаних між собою елементів і структурних зв'язків між ними. Мораль як система є сукупністю взаємопов'язаних між собою норм регулятивного характеру, що мають на меті закладені в моральних об'єктах цінності. Тож мораллю в найширшому сенсі слова є і сукупність охоронюваних благ (моральних цінностей, принципів, засад і категорій), і перелік правил поведінки, спрямованих на забезпечення схоронності власних об'єктів від різноманітних посягань. Структурою заведено називати внутрішню горизонтальну конструкцію переважно рівнозначних за своєю силою компонентів, що взаємодіють між собою й об'єднуються єдиним керівним центром управління, координації тощо. Структурну підпорядкованість можна максимально ілюстративно відобразити на прикладі однопорядкових різнокомпетентних державних органів, що здійснюють перманентну правову охорону норм суспільної моралі відповідно до закону.

3. Критика методології вітчизняної системи правової охорони суспільної моралі торкається широкого кола питань, починаючи з нормативного аспекту питання. Проблеми неповної урегульованості еротичного й агресивного контенту вкрай негативно позначаються на психіці підлітків і молоді, тим паче в умовах війни, потребують удосконалення, зокрема з урахуванням позитивного досвіду правових систем ближнього зарубіжжя (і нормативного, і інституційного характеру). Наприклад, у Латвії, що була однією з перших країн пострадянського простору, де активно поширений спротив колоніальному впливу Росії, було створено спеціальну Комісію з етики журналістів і видавців (відповідно до Закону про суспільну інформацію), більшість членів якої – це представники ЗМІ, що, проте, не заважає їхній незаангажованості. Передусім до компетенції Комісії належить розмежовувати між собою зміст та ознаки понять еротики і порнографії. Особливо «тонкому» аналізу в такому контексті піддавались мистецькі та

артоб'єкти, до категорії яких можна зарахувати і кіно- й літературний контент. Широкий за змістом і Закон Латвії про захист неповнолітніх від негативного впливу публічної інформації: охоплює не лише проблему надмірної еротизації, а й поширення жорстокості, зокрема серед молоді. Відповідно до цього закону на нормальний фізичний, духовний та інтелектуальний розвиток молодих людей посягають: а) зображення вбивства живих організмів (і людей, і тварин); б) демонстрація завдання ушкоджень живому організму; в) насолода від знущань, катувань; г) демонстрація тіл померлих, вбитих людей; д) вандалізм; е) інформація, що викликає страх і паніку; є) відтворення самозаподіяння шкоди чи смерті; ж) висвітлення наркозалежності, виготовлення наркотиків, наркоторгівлі в позитивному контексті, пропаганда наркоманії; з) пропаганда, схвалення, реклама злочинної чи суспільно маргінальної поведінки в суспільстві; и) пропаганда, схвалення, реклама, розпалювання дискримінації й ворожнечі за ознакою раси, національності, релігії, віку, гендеру тощо; і) демонстрація статевих органів, статевого збудження, статевого акту; й) декламування нецензурної лайки, проклять, вульгарних слів, жестів.

Наголошено, що цей нормативно-правовий акт є одним із найбільш ґрунтовним на теренах Східної Європи, а застосований у ньому доктринальний підхід охоплює всі сфери суспільного життя. Водночас позитивні положення цього акта нам потрібно застосовувати максимально технічно ґрамотно, враховуючи особливості правового менталітету, соціально-правові реалії в Україні, специфіку об'єктів, що підпадають правовій охороні.

4. Методологія дослідження захисту системи суспільної моралі правоохоронними органами багатогранна, позаяк ускладнена значною кількістю галузей наукового пізнання, які сама охоплює. Полідисциплінарні дослідження повсякчас ускладнені елементами різних методологічних конструкцій. У нашому випадку наявні методологічні одиниці філософії, соціології і права (коли йдеться про аналіз системи суспільної моралі),

психології, юридичної деонтології і права (коли йдеться про професійну правоохоронну сферу) тощо.

Задля упорядкування методології і відходу від синергетичного й інтуїтивного підходів до її формування варто провести її систематизацію. Тож перший елемент – методологічна світоглядна позиція, або тип наукового мислення конкретного дослідника. Методологічний кругозір, або світоглядна позиція дослідника системи суспільної моралі здатна слугувати своєрідною системою координат для проведення всього дослідження. Саме в ній концентрується весь інший методологічний інструментарій напрому дослідження. Наступний елемент – методологічна парадигма дослідження системи і структури суспільної моралі, що пронизує всі подальші вихідні методологічні підходи, методи і прийоми дослідження, – система його принципів, на підставі світоглядної позиції, або методологічного кругозору автора, що визначається спрямованістю наукових пошуків, у нашому випадку – методологією філософсько-правової школи.

Щодо принципів, або парадигмальних візій дослідження проблем системи суспільної моралі в контексті взаємодії із правоохоронними органами, то тут хочеться найперше згадати принцип гуманізму, адже коли, як не за умов воєнних викликів та військових реалій, йому відводиться найбільше значення, тим паче, коли практика доводить малу ефективність механізму захисту прав людини на міжнародному рівні. У контексті дослідження проблем суспільної моралі і правоохоронної діяльності цей постулат означає максимальне олюднення наукових проблем, спробу розглядати їх у найтісніших зв'язках із практикою, намагання дослідника вивчати проблему з позиції інших.

Методологічний підхід лежить вище в системі елементів методології та впливає з методологічних принципів, що спрямовують засадничий вектор дослідження та є його детермінантами. У контексті взаємодії системи суспільної моралі та системи правоохоронних органів ключовим є системний підхід.

Метод і методологічний прийом – одиничний прийом пізнання, або ж ситуативне поєднання декількох із них, чи їхніх елементів відповідно, є одиничним і найбільш часто застосовуваним серед пізнавальних компонентів. Основна складність, а разом й успішність дослідження полягали саме в їх вдалій інтеграції, що є методологічним аналогом описуваної в наступному пункті висновків праксеологічної соціальної взаємодії.

5. Соціальна взаємодія, соціальний обмін, або інтеграція, що має ознаки предметності, ситуативності, експліцитності та рефлексивності й охоплює обмін як абстрактними ідеями, ідеалами, засадничими принципами, так і конкретними вольовими актами, є спільною діяльністю соціуму і правоохоронних органів, що стосується їх організованої праці та виражається і в комунікації, або обміні ідеями, і в організованих спільних діях, зокрема таких, що акцептують чи порушують норми суспільної моралі, схвалюють, критикують правоохоронну діяльність, допомагають чи чинять їй перешкоди. У цьому контексті мораль стає виразом зазначеної вище знакової системи соціальної взаємодії, слугує своєрідним містком, що, з одного боку, сполучає суспільство і правоохоронні органи, а з іншого – інтегрує правоохоронні органи в суспільство, даючи в такий спосіб ще один поштовх успішній соціальній взаємодії.

6. Правовий захист суспільної моралі є складним і багатоплановим завданням, яке потребує комплексного підходу з боку правоохоронних органів та інших суб'єктів правової системи. Правоохоронні органи відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності й порядку в суспільстві, захищаючи, зокрема, його моральні цінності. Це передбачає боротьбу з протиправною поведінкою, яка порушує загальновизнані моральні норми, що вказує на необхідність гарантування суспільної моралі загалом. У цьому контексті актуалізується значущість наявності концепції суспільної моралі, яка є фундаментом для законодавства і правозахисної діяльності, адже для ефективного забезпечення правового захисту суспільної моралі потрібно чітко визначити її концепцію. Тож правова система повинна містити відповідні

норми, що регулюють питання, які пов'язані з моральними аспектами життя суспільства і які повинні бути відображені в законодавстві й забезпечені механізмами захисту, що, безперечно, вимагає правового регулювання захисту суспільної моралі. Щобільше, забезпечення правового захисту суспільної моралі вимагає високої професійності й етики з боку правоохоронних органів. Це означає виконання своїх обов'язків відповідно до встановлених норм і принципів, а також уникання корупції і зловживань владою. Своєю чергою ефективний захист суспільної моралі потребує активної співпраці між правоохоронними органами і громадськістю. А отже, важливе значення має освіта й інформаційна кампанія у формуванні свідомого ставлення до моральних питань у суспільстві. Врешті, під час захисту суспільної моралі потрібно забезпечити повагу до прав людини й уникати будь-яких форм дискримінації чи порушення особистої свободи.

7. Вивчення правового захисту суспільної моралі в діяльності правоохоронних органів з погляду ґносеологічного підходу є частиною комплексної наукової проблеми, інтерес до якої зумовлений потребами вивчення актуальних соціально-політичних, правових і моральних відносин в українському суспільстві. При всій важливості кожного з видів зазначених відносин, у сучасному науковому просторі висвітлено лише окремі їхні аспекти, пов'язані із захистом суспільної моралі. Найбільш повно досліджені адміністративно-правовий та конституційно-правовий підходи до захисту суспільної моралі, але навіть у цих вузькоспеціалізованих наукових розвідках ідеться лише про потребу розширення наукового ареалу проблеми правового захисту суспільної моралі. Натомість усе ще недостатньо вивченими є її філософсько-етичний, політологічний і соціальний аспекти. Крім того, потребують уваги і окремі питання державної політики щодо суспільної моралі, і розробка нормативно-правової бази щодо участі правоохоронних органів у процесах її захисту. Що стосується чинного українського законодавства, то в ньому немає чіткої позиції не тільки щодо цього вузького питання, але й більш широкого – моделі захисту суспільної моралі. Згідно з

українським законодавством місію захисту суспільної моралі виконують правоохоронні органи, а невизначеність самого цього поняття й ототожнення його з поняттям «правоохоронна діяльність» створюють певні труднощі методологічного характеру. Спираючись на Закон України «Про захист суспільної моралі» (хоча він і втратив чинність) як ідентифікатор останньої, пропонуємо використовувати поняття «якість моралі» для позначення єдності творення спільних цінностей (і соціальних, і індивідуальних) на основі діалектики загального й одиничного (суспільного і приватного інтересів), загального й особливого (загального й індивідуального блага).

8. Гносеологічні підходи до сучасного українського суспільства відповідають постнекласичному типу раціональності, для якого під час аналізу системи характерний нелінійний розвиток, самоорганізація і саморозвиток, перехід до нових моделей відносин, зокрема в державно-правовій сфері тощо. З'ясовано, що постнекласичний тип раціональності «працює» в межах не лише нового (сучасного) розвитку науки, а й, у ширшому значенні, торкається глобальної трансформації системи виробництва знання і зміни способів ставлення до суспільства завдяки подоланню «споглядального» характеру пізнання й надання йому праксеологічної спрямованості з подальшим включенням у концептуальне поле постнекласики. У постнекласичній раціональності, окрім онтологічних і гносеологічних чинників, додатково з'являється аксіологічний аспект, який підсилює цікавість до моралі, етики, їхнього зв'язку з іншими проявами й вимірами людського буття, пізнання тощо.

9. У контексті вивчення правового захисту суспільної моралі правоохоронними органами довіра є одним з елементів конституційного устрою суспільства й держави. Саме довіра є фундаментальною основою взаємодії правоохоронних органів із громадськістю, налагодження якої сприятиме підвищенню відчуття безпеки у громадян й ефективності правоохоронних органів у виконанні своїх обов'язків з охорони громадського порядку. Довіра відіграє важливу роль у розбудові в державі громадянського

суспільства, без якого неможливе надійне забезпечення її внутрішньої і зовнішньої безпеки. Щодо правового захисту суспільної моралі з позицій постнекласичної раціональності, то важливою вимогою саме і є визнання соціальної дійсності такою, що динамічно і швидко змінюється і в якій переплітаються багатоманітні явища, випадкові й закономірні зв'язки тощо, а також потреби й інтереси людей – представників різних соціальних груп. Водночас слабкість державних позицій щодо захисту суспільної моралі вбачається в тому, що не було сформовано адекватної вимогам часу моделі моральних відносин, яка б ураховувала динаміку соціальних змін і була втілена в законодавстві та державних інституціях, громадянському суспільстві, була інструментом суспільного регулювання і критерієм оцінки життєдіяльності людини й суспільства. Врешті, правовий захист суспільної моралі в Україні не мав і зараз не має чіткого концептуального утвердження.

10. Відповідальну місію в період воєнного стану виконують правоохоронні органи, зокрема щодо збереження і забезпечення громадського порядку; боротьби зі злочинністю та кіберзлочинністю; допомоги населенню в умовах воєнних дій; виявлення і притягнення до відповідальності осіб, яким висувують звинувачення в державній зраді або в колабораційній діяльності; пошуку воєнних злочинців, виявлення й фіксації воєнних злочинів тощо. Виокремлено діяльність правоохоронних органів, скеровану на охорону не тільки громадського порядку, а й моральних і духовних цінностей українського суспільства, серед яких найважливішими є відданість і любов до України задля збереження її державності й перемоги над ворогом, консолідації громадян України на основі віри в перемогу. В умовах російсько-української війни правовий захист суспільної моралі стає частиною стратегії національної стійкості зі збереження державної незалежності, потребує пошуку нового концептуального виміру відповідно до викликів часу і національних інтересів України. Базовим моральним принципом у роботі правоохоронців щодо правовому захисту суспільної моралі запропоновано вважати повагу до особистісної гідності як ознаки антропологічного й соціального типу нової

української людини, представника політичної нації, патріотично налаштованого громадянина й відповідального за долю своєї держави.

11. Результати дослідження антропологічного дискурсу реалізації правового захисту суспільної моралі в межах реформування правоохоронної системи в сучасній Україні дають підстави стверджувати, що:

– досі є відкритим теоретичне визначення суспільної моралі. Під цим поняттям пропонуємо розуміти систему загальноприйнятих морально-ціннісних уявлень конкретної групи, спільноти, а також суб'єктів, що на них впливають, та зв'язків, що виникають між такими елементами, які характеризуються двома базовими рівнями (рівнем моральних уявлень і переконань та рівнем моральної практики й сукупністю моральних уявлень, що поділяються громадою, суспільством);

– сучасна система суспільної моралі характеризується переліком властивостей-векторів, серед яких основними є: її формулювання як системи координат, що розвиваються у площині громади й соціуму; дотримання концепції прихильного й поважливого ставлення до старших і людей з інвалідністю, ввічливого ставлення людей одне до одного, заборони дискримінації і зневажливого ставлення за якимось із соціальних показників; поваги до національної, культурної пам'яті і традицій, здорового способу життя, родинних цінностей, інших об'єктів правової охорони, що захищаються міжнародною спільнотою на підставі міжнародних нормативно-правових актів та актів вітчизняного законодавства тощо.

12. Формування властивостей суспільної моралі пов'язане з історичними формами права, а особливості їх захисту засобами правоохорони – з вітчизняними й міжнародними джерелами, що регламентують цей процес. Зокрема, можна зазначити, поняття суспільної моралі містилося ще в «Повісті врем'яних літ» під назвою громадська мораль, набувши конкретизації у «Стоглаві» й визнаючи розпусту, алкоголізм, провокативну літературу загрозами громадській моралі. До міжнародних джерел права, що захищали й захищають суспільну мораль, належать, зокрема: Міжнародний договір про

боротьбу з торгівлею білими рабіннями від 1904 року, Женевська конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними, Женевська конвенція про заборону торгівлі жінками та дітьми, Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми з експлуатацією проституції третіми особами, Конвенція про рабство, Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації й сексуального розбещення, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Більшість із цих нормативно-правових актів є чинними станом на сьогодні, поліція стежить за їх дотриманням, а отже, й за захистом передбачених ними об'єктів правової охорони. Водночас що стосується вітчизняних регуляторів проблематики суспільної моралі, що є нормативним полем для діяльності правоохоронних органів, то, окрім базового нормативного акта, сюди також варто зарахувати Закони України «Про національну поліцію України», «Про національну безпеку», «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства», «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну», Указ Президента «Про доктрину національної безпеки України» та ін.

Отже, система суспільної моралі формується під впливом двох детермінант: аксіологічної внутрішньої, що на підставі звичаїв, традицій, історичних форм права й соціальних норм формує її ідеальний природно-правовий зміст у свідомості суб'єктів, та нормативної зовнішньої, що визначає межі суспільної моралі на підставі букви закону.

13. Сьогодні існує шість основних об'єктів, з боку яких може виникати потенційна небезпека суспільній моралі, а саме: всесвітня мережа інтернет, телебачення, продукція друкованих ЗМІ, реклама, мобільний зв'язок, комп'ютерні ігри. Метою захисту суспільної моралі правоохоронними органами є створення безпечного й екологічного інформаційного поля, коли у співпраці з іншими органами державної влади й місцевого самоврядування вдається регулювати продукування й поширення товарів, які містять еротичний елемент, обмежувати контент із насильницьким змістом, а головне – стежити за ненав'язуванням споживачеві продукту й контенту, адже має бути повага до вибору споживача.

14. Моральна саморегуляція правоохоронця – складний двосистемний процес, що полягає у формулюванні ключових засад, переконань, уявлень про себе та інших, про вибір моделей поведінки, де вищі рівні й ланки підпорядковують собі ланки нижчого рівня, проте в контексті їх взаємодії завжди виникають певні нові моральні сенси, тому можна говорити про певне синергетичне підпорядкування, а нові моральні якості й ідеали, що утворюються в результаті взаємодії, пропонується називати емерджентними, такими, що змінюють наявні переконання про морально допустиме. Синхронізація свідомості молодого правоохоронця із засадами суспільної моралі відбувається позитивно, як ранніми методами загальної соціалізації, так і пізнішими методами професійного становлення і вдосконалення. На систему цінностей молодого правоохоронця доцільно впливати за допомогою теоретичних інструментів дії (коли об'єктом постає свідомість і когніція), через посередництво засобів професійної соціалізації (коли об'єктом постає ірраціональна (емоційна) сфера) та засобами формування правильних поведінкових концепцій роботи (об'єкт – поведінка і професійна діяльність). Елементами останніх є: формулювання й акцентуація на вагомості вимог моралі правоохоронної діяльності відповідно до запиту суспільної моралі; постулат на формулювання концепції моральної самосвідомості правоохоронця; стимулювання прогресу моральної і професійної

самосвідомості правоохоронця; створення належного підґрунтя для спроможності правоохоронця протистояти силам зла, спокусам, які можуть стати на заваді реалізації принципу суспільної справедливості, відвернення здатності правоохоронця на компроміс зі самим собою та неприпустимості формулювання власного дозволу на компроміс зі совістю; прагнення закріплення у свідомості правоохоронця любові до людей.

15. Основні засади суспільної моралі сучасного соціуму можна спостерігати на прикладі вимог, висунутих до поліцейського апарату в період реформ після Революції гідності (верховенство права, деполітизація, демілітаризація), а також на підставі новітніх форм діяльності правоохоронної системи, ДБР, НАБУ, антиконфліктних груп; принципу орієнтації на громаду. Аксіологія ДБР впливає з таких принципів функціонування ціннісної системи ДБР: професіоналізм, доброчесність, командність, рішучість і відповідальність. Аксіологія НАБУ, як відносно нового органу у структурі реформованих правоохоронних органів, що покликаний виявляти, попереджати, розслідувати, припиняти правопорушення, зокрема запобігати вчиненню нових, характеризується такою задекларованою в законі системою цінностей: цілісність, мужність, рішучість, цілеспрямованість. Суть кожного принципу не є новою, проте унікальною власне для конкретного органу. Запит суспільства на створення антиконфліктних груп – спеціальних формувань з числа правоохоронців, що покликані в мирний спосіб сприяти деескалації конфліктів, – відображає потребу врегулювання суспільних збурень на засадах гуманізму й поваги до прав людини, честі й гідності громадян, так званого «олюднення поліції», висунення принципу гуманізму на перше місце. Що стосується основних маркерів реалізації принципу орієнтації на громаду, то такими можна вважати: досягнення мінімального ступеня правопорядку в суспільстві, наявність перспективи спільної праці й комунікації із громадськістю та перманентне спільне бажання самовдосконалюватись, вироблення у правоохоронців навиків спілкування й ефективної комунікації з громадою, високий рівень розвитку громадянського суспільства, перманентна

співпраця міжнародного характеру, налагодження зв'язків із глобалізованою поліцейською спільнотою.

16. Рівень суспільної моралі безпосередньо співвідноситься з моральним обліком правоохоронних органів та потенціалу охорони й захисту її самої. Що вищими є рівень громадянського суспільства й моральна наповненість суспільних відносин, то вищими є показники моральності правоохоронних органів такого суспільства. І навпаки: примітивного рівня правоохоронна система свідчить про низький рівень суспільної моралі громадянського суспільства, членів яких вона покликана захищати, та продуктом творіння якого вона є вона. Соціологічні опитування, що на них ми покликаємось у нашій роботі, дають підстави стверджувати, що, попри певний успіх реформ, поліція і надалі є до певної міри бюрократизованою (зокрема, у зв'язку із труднощами електронного документообігу). Водночас описане вище так зване «олюднення» правоохоронних органів є, з одного боку, вимогою суспільства до правоохоронної системи, а з іншого – запорукою захисту суспільної моралі, адже лише гуманізовані правоохоронні органи здатні забезпечити й гарантувати цей процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко Я. С. Психологічні засади навчально-виховного процесу майбутнього правоохоронця за кордоном і в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Сер. психологічна. 2013. Вип. 2. С. 246–254.
2. Аронов Я. Професійна культура юриста та її значення в юридичній практиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 221 с.
3. Балл Г. О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства. Київ : СДК, 2017. 204 с.
4. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ : монографія. Київ : Ніка-центр, 2002. 296 с.
5. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права : підручник. Київ : Ін-Юре, 2003. 472 с.
6. Білан О. П. Основні кваліфікуючі ознаки правочинів, які порушують моральні засади суспільства. *Форум права*. 2018. № 53 (5). С. 6–12.
7. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2004. 444 с.
8. Благородний А. О. Методологія дослідження правової регламентації адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 147–151.
9. Бойченко В. П. Концептуальні основи кримінально-правової протидії злочинам проти моральності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 3 (26). С. 8–12.
10. Бойченко В. П. Захист суспільної моралі нормами кримінального права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 165–168.
11. Бухтатий О. Є. Захист суспільної моралі та свобода слова в Україні: утилітаристський підхід. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 78–100.

12. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. 564 с.
13. Волуйко О., Дручек О. Поняття правоохоронних органів і правоохоронної діяльності у світлі концепції національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.16>.
14. Ганьба О. Б. Довіра та недовіра до правоохоронних органів як взаємовиключні категорії: філософсько-правовий ракурс. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 335–338. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/84>.
15. Горбунова Л. С. Постнекласична раціональність: трансдисциплінарний дискурс в науці і освіті. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Філософія. 2013. Вип. 40 (1). С. 137–152.
16. Грабовська І. Громадянське суспільство як один із вирішальних факторів консолідації українства постколоніального періоду. *Грані*. 2016. Т. 20, № 2 (142). С. 87–91.
17. Гребінь-Крушельницька Н. Ю. Акмеологічні засади підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України до професійної самореалізації : дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.04. Київ, 2015. 237 с.
18. Грицай Т. О. Суспільна мораль як об'єкт правового захисту. *Соціологія права*. 2016. № 3 (18). С. 17–21.
19. Грицай Т. О. Питання обмежень та юридичної відповідальності у сфері захисту суспільної моралі. *Соціологія права*. 2016. № 4 (19). С. 10–15.
20. Грицай Т. О. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави: теоретично-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2017. 22 с.
21. Грицай Т. О. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2017. 236 с.

22. Грищук О. В. Конституційні цінності: філософський і судовий аспекти : монографія. Київ : Ваіте, 2020. 530 с.
23. Дані отримано на запит НІСД, лист СБУ від 30.01.2019 № 4/218.
24. Деканоїдзе Х. Системи освіти та підготовки поліції в регіоні ОБСЄ. Київ, 2018. 164 с.
25. Дембіцька С. Л. Переконавання як психологічний метод застосування адміністративного примусу. *Право і суспільство*. 2015. № 3, ч. 3. С. 131–135.
26. Державне бюро розслідувань: місія та цінності. URL: <https://dbr.gov.ua/misiya-ta-cinnosti>
27. Дізнайтеся більше з нашої інфографіки про поліцію діалогу та роботу Консультативної місії ЄС з підготовки правоохоронців, що працюють під час проведення масових заходів. *Вебсайт Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС) в Україні*. 2017. 7 квіт. URL: <http://euam.php7.postbox.kiev.ua/ua/news/latest-news/learn-more-about-dialogue-policing-from-our-infographic/>
28. Дячук О. В. Правові засади партнерських відносин між поліцією та населенням. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 153–156.
29. Іванець М., Петрова Т. Необхідність правового регулювання захисту суспільної моралі. *Соціологія права*. 2011. № 1. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39581/10-Ivanec.pdf?sequence=1>
30. Іноземні інвестори: корупція та недовіра до судової системи більше впливають на інвестиційний клімат в Україні, ніж конфлікт з Росією. *Центр економічної стратегії*. 2017. 13 верес. URL: <https://ces.org.ua/inozemni-investory-korupsiya-ta-nedovira/>
31. Інформаційне забезпечення діяльності патрульної поліції : метод. рекомендації / О. В. Бочковий, Г. О. Блінова, С. О. Прокопов, Е. А. Мамедова. Дніпро : ДДУВС, 2020. 104 с.

32. Ємець О. М. Державна політика України у сфері формування правоохоронних органів. *International Politics. South-West University Neofit Rilski*. 2016. № 1. С. 67–80.
33. Ємець О. М. Захист суспільної моралі від злочинних посягань : монографія. Київ : Освіта України, 2019. 560 с.
34. Ємець О. М. Суспільна мораль та моральність як об'єкти державно-правового захисту в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 182–189. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-1-182-189>.
35. Єрмоленко Д. О. Поняття і структура методології дослідження правосвідомості молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. : «Право». 2015. Вип. 35, т. 1. С. 11–13.
36. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 392 с.
37. Завдання, цінності та принципи діяльності НАБУ. *Вебсайт НАБУ*. URL: <https://nabu.gov.ua/about-the-bureau/zasadi-roboti/zmist-ta-pryncypu-diyalnosti/>
38. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10.12.1948. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
39. Запобігання перевищенню влади або службових повноважень працівників правоохоронних органів / за заг. ред. В. В. Шаблистого. Дніпро : Біла К. О., 2020. 156 с.
40. Захарова О. В. Суспільна мораль як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 105–110.
41. Захарова О. В. Адміністративно-правова охорона суспільної моралі в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 243 с.

42. Захист неповнолітніх від негативного впливу публічної інформації : Закон Литовської Республіки. URL: <https://www.saeima.lv>
43. Карась А. Г. Співвідношення понять «цінність права» та «правова культура». *Держава і право*. 2011. № 52. С. 80–86.
44. Кирбят'єв О. Професійна деформація особистості працівника правоохоронного органу як причина неналежного виконання своїх обов'язків. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 204–210.
45. Кістяківський Б. О. Методологія і соціологія права. *Вибране*. Київ : Абрис, 1996. С. 97–274.
46. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.
47. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 323 с.
48. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничих інспекторів щодо попередження насильства в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / ХНУВС. Харків, 2008. 240 с.
49. Ковальчук І. Особливості правового статусу державного бюро розслідувань. *Держава та регіони*. 2020. № 4. С. 221–225. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.4.36>.
50. Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури від 27.04.2017. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>
51. Кодекс суддівської етики від 22.02.2013. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki.pdf>
52. Козенко Ю. О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 160 с.
53. Козюбра М. І. Правознавство, наука, методологія: еволюція підходів до їхніх взаємозв'язків. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2018. Т. 1. С. 3–8.

54. Кокорський В. Ф., Кокорська О. І. Генералізована довіра як моральна цінність в системі вартостей українського суспільства. *Політичне життя*. 2016. № 1/2. С. 97–101.

55. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

56. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами: Міжнар. док. від 02.12.1949. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text

57. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#n2

58. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 02.12.1949. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text

59. Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу від 26.06.1973 № 138. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054#Text

60. Конвенція про рабство від 25.09.1926. *ZakonOnline*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141093__141093

61. Концевой Р. Захист суспільної моралі як підстава обмеження свободи у діяльності засобів масової інформації. *Правова інформатика*. 2010. № 4 (28). С. 34–40.

62. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція демократичної держави в умовах формування глобального громадянського суспільства. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Юридичні науки. 2012. Вип. 1 (32). С. 170–182.

63. Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави : монографія. Дрогобич : Коло, 2013. 172 с.

64. Кравцова М. О., Дацюк Т. К. Фактори, що спричиняють виникнення професійних відхилень у працівників правоохоронних органів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32782/392237>.

65. Крилова В. О. Інклюзивне виховання та навчання на сучасному етапі розвитку освіти. *Система надання освіти дітям з особливими потребами в умовах сучасного навчального закладу* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Лисичанськ, 14 груд. 2016 р.). Лисичанськ, 2016. С. 63–65. URL:

http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1643/Krylova_%282016%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

66. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (в ред. від 28.03.2024). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

67. Крушельницька Т., Матвеева О. Сингулярність корупції як гальмівного чинника сталого розвитку України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4 (39). С. 37–44.

68. Кубаєнко А. В. Сучасні тенденції довіри населення в умовах реформування правоохоронних органів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3/4. С. 6–9.

69. Кубаєнко А. В. Формування суспільної довіри та підтримки громадян в умовах становлення Національної поліції України. *Visegrad journal of humans rights*. 2017. № 2/2. С. 110–114.

70. Кульченко М. В. Взаємодія Національної поліції з громадськістю. *Психологічні конструкти позиціювання поліції серед населення* : матер. круглого столу (м. Львів, 24 листоп. 2016 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 33–37.

71. Курінний Є. В. Соціальна аморальність – ключова детермінанта поширення корупції. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 30. С. 146–158.
72. Кухар В. Литва, ХХІ ст. *Збруч*. 2015. 30 груд. С. 25–30.
73. Кучер С. А. Правові обмеження на вільне вираження поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2 (94). С. 40–49. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.94.40-49>.
74. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 22 с.
75. Лапан Т. Історія соціології. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2007. 236 с.
76. Логачова М. Проблема демаркації раціонального та ірраціонального в праві. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 2. С. 157–162.
77. Луцишин Г. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 4 (78). С. 22–32.
78. Лящук Р. М. Методи переконання та примусу в адміністративній діяльності правоохоронних органів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 148–150.
79. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. 576 с.
80. Мельничук О. С. Міська правова система: поняття та структура : монографія. Одеса : Фенікс, 2014. 290 с.
81. Михайлова Ю. О. Організація ефективної комунікації як ключового елементу підвищення авторитету працівників поліції та налагодження взаємодії з населенням. *Форум права*. 2015. № 1. С. 178–181.

82. Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними від 12.09.1923, Женева. *Ліга.Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU23002>

83. Міністерство соціальної політики України. 18 жовтня – Європейський день боротьби з торгівлею людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16082.html?PrintVersion>

84. Морозова В. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2003.

85. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу. Київ : Центр учб. л-ри, 2007. 448 с.

86. Мостяєв О. Цивілізації, Європа, українство: історико-типологічний підхід. Київ : Міленіум, 2018. 324 с.

87. Мосяженко В. Ю. Запобігання злочинам у сфері суспільної моралі – напрям діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ. *Наше право*. 2014. № 9. С. 83–89.

88. Мудрик А. Б. До питання формування особистості професіонала. *Inforum*. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/12/5/21>

89. Музичук О. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2010. 453 с.

90. Нагорна Л. Моральність у політиці як проблема дієздатності. *Наукові записки ІПЕНД ім. І. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 47. С. 176–185.

91. Надурак В. В. Система суспільної моралі в контексті основних принципів синергетики : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2015. 32 с.

92. Надурак В. В. Два типи моральних рішень. *Філософська думка*. 2018. № 3. С. 66–78.

93. Нападиста В. Феномен довіри у соціогуманітарному дискурсі сучасної України. *Наукові записки ІПЕНД ім. І. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 1 (81). С. 207–222.
94. Науменко С. Система правоохоронних органів України. Київ : Право, 2015. 234 с.
95. Науменко С. М. Система правоохоронних органів, що взаємодіють із експертними установами. *Теорія та практика судової експертизи та криміналістики*. 2020. № 22. С. 215–222. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.16>.
96. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 481 с.
97. Новицька Н. Б. До питання захисту суспільної моралі в мережі Інтернет. *Правова інформатика*. 2009. № 1. С. 29–34.
98. Новицька Н. Б. Щодо визначення сутності поняття «захист суспільної моралі». *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2012. № 2. С. 16–20.
99. Новицька Н. Б. Захист суспільної моралі в умовах інформаційної трансформації суспільства : монографія. Дрогобич : Коло, 2016. 453 с.
100. Оксентюк Н. В., Шидей Н. В. Людиновимірність сучасного соціогуманітарного знання: цивілізаційні виклики. *Young Scientist*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 84–91.
101. Омельчук О. М. Вплив моралі на регулювання поведінки людини і суспільних відносин. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 55–59.
102. Ортинський В. Л. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. : Юридичні науки. 2016. № 855. С. 4–12.
103. *Освіта дорослих в Україні та світі* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 155-річчю Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, 60-річчю факультету романо-германської філології та 60-

річчю кафедри педагогіки (м. Одеса, 2 жовт. 2020 р.). Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2020. 242 с.

104. Паращевін М. Аномійна деморалізованість українського суспільства: стан, динаміка, групові особливості. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2021. Вип. 8 (22). С. 339–349.

105. Пелех Ю. В. Теоретико-методичні засади ціннісно-сміслової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2010. 36 с.

106. Перепелиця Н. О. Довіра як чинник політичного розвитку. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 11–16. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-2-11-16>.

107. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні : дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2021. 202 с.

108. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ : Наук. думка, 2020. 255 с.

109. Пирожков С. І. Про національну доповідь НАН України «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз». *Вісник НАН України*. 2022. № 5. С. 45–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/vsn2022.05.045>.

110. Питання реформування органів внутрішніх справ України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.10.2014 № 1118-р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-п#Text>

111. Повісті врем'яних літ. URL: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>

112. Поліцейська деонтологія : навч. посіб. / за заг. ред. В. Я. Марковського. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 316 с.

113. Поліцейський офіцер громади. *Офіц. вебпортал Національної поліції України*. URL: <https://www.npu.gov.ua/diyalnist/reforma-policiyi/policejskij-oficer-gromadi>

114. Права людини в діяльності української поліції. Загальний огляд / за заг. ред. Є. О. Крапивіна. Київ : Софія-А, 2018. 36 с.

115. Правила етичної поведінки поліцейських : затв. Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

116. Припхан І. І. Суспільна мораль як категорія юридичної науки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Сер. юридична. 2010. С. 494–501.

117. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>

118. Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора : Закон України від 03.03.2022 № 2109-IX (в ред. від 31.03.2023). *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text>

119. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України : Закон України від 05.02.2015 № 159-VIII. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-19#>

120. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

121. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. *База даних*

«Законодавство України» / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

122. Про доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента №47/2017. *Офіц. інтернет-представництво Президента України*. URL:
<https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>

123. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>

124. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22.05.2022 № 2265-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>

125. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

126. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text>

127. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV (*втрата чинності* від 31.03.2023). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>

128. Про культуру : Закон України від 29.04.2021 № 1432-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1432-20#Text>

129. Про ліквідацію Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2015 № 333. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2015-п#Text>

130. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

131. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

132. Про Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.2004 № 1550. (*втратив чинність* від 10.06.2015). *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2004-п#Text>

133. Про національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

134. Проневич О. С. Німецька та польська моделі партнерської взаємодії поліції та населення на локальному та рівні. *Форум права*. 2011. № 4. С. 600–606.

135. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>

136. Про приватну розшукову детективну діяльність: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>

137. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

138. Про ратифікацію Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-16#Text>

139. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>

140. Про увічнення перемоги на нацизмом у Другій світовій війни 1939–1945 років : Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>

141. Райхерт К. В. Логіка та (пост)(не)класична раціональність. *Інтегративна антропологія*. 2015. № 2 (26). С. 19–22.

142. Резнік О., Козловський О. Уявлення про державні інститути України у масовій свідомості населення. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2021. Вип. 8 (22). С. 259–268.

143. Реформа в Україні: експертиза прийнятих державних рішень / автор ідеї Василь Філіпчук ; Міжнар. центр перспективних досліджень. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/reformi_ukr_b_full.pdf

144. Реформа правоохоронної системи України: допомога ООН та ЄС. *Вебсайт ООН*. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/10/1412002>

145. Реформа МВС має бути продовжена не лише перестановкою міністра. *Вебсайт Українського союзу промисловців і підприємців*. 2021. 15 лип. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/reforma-mvs-maie-butyu-prodovzhena-ne-lyshe-perestanovkoiu-ministra>

146. Рик С. Феномен віри у філософських працях Григорія Сковороди. *Рідний край*. 2013. № 2 (29). С. 115–119.
147. Розбудова цілісності та доброчесності під час реформування поліції. Досвід України / за ред. О. Д. Маркєєвої та Л. І. Полякової. Київ : НІСД, 2019. 112 с.
148. Серебро М. В. Постнекласичні тенденції в методології юриспруденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. «Право». 2019. Вип. 55, ч. 1. С. 54–58.
149. Сидоренко О. М. Право та мораль як основні способи правового впливу на поведінку суб'єктів. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 405–420.
150. Скиртач В. М., Мартинов Р. С. Феномен довіри у філософії та освіті. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. № 1 (105). С. 165–172. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-165-172>.
151. Скомаров О. Принципи діяльності НАБУ. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 222–229.
152. Соколенко О. Напрямки правоохоронної діяльності: особливості теоретичного розуміння. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка*. Юрид. науки. 2012. Вип. 93. С. 69–72.
153. Сокурянська Л. Г. Ціннісна детермінація дозвіллевих практик як простору актуалізації духовного світу особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. № 999, вип. 30. С. 179–184.
154. Соціологи Центру Разумкова фіксують високий рівень довіри громадян до органів системи МВС. *Вебсайт Міністерства внутрішніх справ України*. 11 серп. 2021. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/sociologi-centru-razumkova-fiksuyut-visokii-riven-doviri-gromadyan-do-organiv-sistemi-mvs>

155. Ставлення населення до реформи поліції в Україні, березень 2017.
URL: https://www.slideshare.net/MIA_Ukraine/ss-74067458
156. Стасевська О. А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 1. С. 62–76.
157. Стельмах В. О. Пострадянський розвиток країн Балтії: досвід реформування. *«Україна: контекст світових подій»*: аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2017–2019 рр.) / за заг. ред. чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. А. І. Кудряченка. 2019. С. 242–249.
158. Степаненко В. Верховенство права і правова культура в суспільно-політичній трансформації України. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. Вип. 8 (22). С. 249–258.
159. Стовпець О. В. Філософсько-правові аспекти імплементації проекту змін до Закону України «Про захист суспільної моралі». *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2012. № № 3 (13). С. 52–63.
160. Стоглав. URL: <https://historyrussia.org/sobytiya/dokument-gosudarstvennoj-vazhnosti-stoglav-1551-goda.html>
161. Мартиненко Є., Захаров О. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ. *Закон і Бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/print/101834-strategiya_rozvitku_organiv_vnutrishnih_sprav_tekst_proektu.html
162. Сучасне українство: цивілізаційні виклики та відповіді : монографія / відп. ред. І. М. Грабовська. Київ : Міленіум, 2019. 416 с.
163. Тацій В. Визначення поняття та системи правоохоронних органів у концепції змін до Конституції України (концептуальні підходи). *Право України*. 2012. № 4. С. 3–17.

164. Теоретико-прикладні засади конструктивної взаємодії поліції і населення в соціумі : монографія / В. В. Середа, Р. І. Благута, О. М. Балинська та ін. ; за заг. ред. З. Р. Кісіль. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 600 с.
165. Теорія і методика виховання: сучасні тенденції розвитку : навч. посіб. Умань : ВПЦ Візаві, 2018. 292 с.
166. Титова О. В. Інформаційний моніторинг як засіб сучасних інформаційних комунікацій. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2009. № 4. С. 80–85.
167. Ткаля О. В. Переконавання як сучасний метод адміністративно-правового впливу. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 162–167.
168. Тофтул М. Г. Загальнолюдське і національне в моралі. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
169. Труба Р. Компетенція державного бюро розслідувань. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 234–239. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.4.11>
170. Уложеніє о наказаніях уголовних і ісправительних. Санкт-Петербург : ТИВК, 1854. 916 с.
171. У Національній гвардії створюють антиконфліктні групи. Українське право. 2018. 20 серп. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/u-natsionalniy-gvardiyi-stvoryuyut-antykonfliktni-grupy-/>
172. Участь громадян в охороні громадського порядку та профілактика правопорушень. Київ: НАВС, 2011. 40 с.
173. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії від 01.01.2000. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text
174. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : УРЕ, 1986. 800 с.
175. Фукуяма Френсіс. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривденості. Київ : Наш формат, 2020, 192 с.

176. Хавронюк М. Корупційну програму виконано! *Реанімаційний пакет реформ*. 2017. 19 трав. URL: <https://rpr.org.ua/news/mykola-havronyuk-koruptsijnu-prohramu-vykonano>

177. Хамула П. І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00. 01. Харків, 2016. 21 с.

178. Хлистік М. А. Визначення поняття правоохоронного органу в законодавстві України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Сер. : Юридичні науки. 2021. № 4, т. 32 (71). С. 49–54. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.4/09>.

179. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол. : О. Рафальський (кер.), Я. Калакура (наук. ред.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.

180. Чуйко Г. В., Чаплак Є. В. Міжособистісна довіра як передумова партнерських стосунків між людьми. *Психологічний журнал*. 2020. Т. 6, ч. 1. С. 29–39. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.1.3>.

181. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей. *Правові засади особистісних цінностей та суспільної моралі* : зб. нормативних актів України / уклад. : Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан. Київ : УЦПМ, 2007. С. 5–20.

182. Шамрай В. В. Модерне суспільство: від ліберальної і тоталітарної утопій до мережної соціальності : монографія. Київ : НАН України, 2015. 306 с.

183. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Київ : Знання, 2006. 308 с.

184. Щербій О. С. Педагогічні умови формування морально-психологічної готовності курсантів спеціалізованих ВНЗ до професійної діяльності : монографія. Київ : ТОВ Три К, 2011. 254 с.

185. Шкляр В. Нова українська людина – це загострене почуття гідності. *Аргумент*. 2017. 6 квіт. URL: <http://www.argumentua.com/tsitaty/nova-ukra-nska-lyudina-tse-zagostrene-pochuttya-g-dnost>

186. Шоптенко С. Щодо змісту поняття «правоохоронний орган». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 3. С. 101–110.
187. Цмоць У. Онтологія юридичної практики. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Сер. юридична. 2014. Вип. 2. С. 470–476.
188. Яворська Г. Х. Становлення юридической акмеології: теоретический аспект. *Акмеологія – наука ХХІ століття* : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. Київ : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2014. С. 63–68.
189. Яремко Г. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / за ред. В. О. Навроцького. Львів : ЛьВДУВС, 2011. 424 с.
190. Abrahamson B. Nomans on exchange. *American Journal of Sociology*. 1970. Vol. 76. P. 273–284.
191. Bradley Sauve, Jessica Woodley, Natalie J. Jones, & Seena Akhtari. Methods of Preventing Corruption: A Review and Analysis of Select Approaches. 2023. URL: <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2023-r010/index-en.aspx>
192. Bulachek V. R. Administrative and legal protection of public morality. *Social and Legal Studios*. 2022. Vol. 5. No. 1. P. 41–45. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-41-45>.
193. Crain W. Theories of Development: Concepts and Applications. Taylor & Francis, 2005. 429 p.
194. Ellemers N., van der Toorn J., Paunov Y., & van Leeuwen T. The Psychology of Morality: A Review and Analysis of Empirical Studies Published From 1940 Through 2017. *Personality and Social Psychology Review*. 2019. Vol. 23 (4). P. 332–366. DOI: <https://doi.org/10.1177/1088868318811759>.
195. Francis Fukuyama. The End of History and the Last Man. Free Press, 1992. 234 p.
196. Ginbar Y. Is there a “Public Morality” that is Distinct from “Private Morality”? *Why Not Torture Terrorists? Moral, Practical, and Legal Aspects of the*

“*Ticking Bomb*” *Justification for Torture*. Oxford Monographs in International Law. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199540914.003.0008>.

197. Groenewald H. & Peake G. Реформування поліції на основі підходу, орієнтованого на громаду. Засади та настанови щодо практичного впровадження, вересень 2004 року, Нью-Йорк. URL: https://www.irf.ua/content/files/ukr_community-based_policing.pdf

198. Hyde Brendan. Constructivist and Constructionist Epistemologies in a Globalised World: Clarifying the Constructs. *Globalisation, Ideology and Education Reforms*. 2020. P. 125–138. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-024-1743-2_8.

199. Lindholt L., de Mesquita Neto P., Titus D., Alemika E. E. (eds). *Human Rights and the Police in Transitional Countries*. The Hague : Kluwer Law International, 2003. 123 p.

200. Llewellyn K. *My Philosophy of Law*. Boston : Boston Law Book Co, 1941. 510 p.

201. Luhmann N. *Trust and Power*. Chichester, 1979. 208 p.

202. Bramer Marilea. The Importance of Personal Relationships in Kantian Moral Theory: A Reply to Care Ethics. *Hypatia*. 2010. Vol. 25. No. 1. P. 121–139.

203. Parsons T. *A Sociologist Looks at the Legal Profession/ Essays in Sociological Theory*. New York : The Free Press of Glencoe, 1952. 460 p.

204. Risse-Kappen T. *European Intuitions and Identity Change: What Have We Learned? Transnational Identities: Becoming European in the EU*. Toronto ; Oxford : Rowman & Littlefield Publishers, 2004. 305 p.

205. Robert P. George. The Concept of Public Morality. *The American Journal of Jurisprudence*. 2000. Vol. 45 (1). P. 17–31. DOI: <https://doi.org/10.1093/ajj/45.1.17>.

206. Rogozha M. Overlapping consensus in the space of public morality (on John Rawls’s political constructivism): John Rawls’s political philosophy. *Filosofska Dumka*. 2022. Vol. 1. P. 51–67. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.01.051>.

207. Sorokin Lives! Centennial Observations. URL: <https://www.asanet.org/pitirim-aleksandrovich-sorokin/>
208. Stout Brian. Professional Ethics and Academic Integrity in Police Education. *Policing*. 2011. Vol. 5. P. 300–309. DOI: <https://doi.org/10.1093/police/par036>.
209. The World Justice Project. Rule of Law Index. 2020. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020>
210. The World Justice Project. Rule of Law Index. 2021. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2021>
211. Transparency International-Ukraine. Індекс сприйняття корупції. URL: <https://www.dw.com/uk/ukraina-opustylasia-v-reitynhu-indeks-spryiniattia-koruptsii/a-60541369>
212. Wen Yingying, Zhang Xiaoling, Li Kaiqin, Sun Wen, Zheng Haosheng. Generalized morality and the provision of public goods: The role of social trust and public participation. *Habitat International*. 2022. Vol. 25. P. 102584. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102584>.
213. Zagzebski L. Virtues of the Mind: An Inquiry into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge. Cambridge University Press. Kindle Edition, 1996. 384 p.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних
Web of Science Core Collection та/або Scopus*

1. Blikhar M., Melnychenko B., Pylypyshyn P., Ryzhkova A., Ruvin S. Economic and legal justification of the methodological approach to the assessment of the state of budget and tax security of Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 2, iss. 43. P. 357–364. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3756>

Особистий внесок здобувача: у контексті вивчення економіко-правових аспектів оцінювання стану бюджетно-податкової безпеки України окреслено нормативно-правове забезпечення безпеки бюджетно-податкової сфери.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Рувін С. О. Філософсько-правовий вимір суспільної моралі транзитивного суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2020. № 45. С. 168–171. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.35>

3. Рувін С. О. Гносеологічний вимір правового захисту суспільної моралі в межах діяльності правоохоронних органів України. *Держава та регіони*. Сер. : Право. 2020. № 4 (70). С. 216–220. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.4.35>

4. Рувін С. О. Концептуалізація правового захисту суспільної моралі в предметному полі етичного знання. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 23. С. 21–26. <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.03>

5. Рувін С. О. Світоглядні основи правового захисту суспільної моралі в межах стратегії розвитку національної стійкості. *Юридичний науковий*

електронний журнал. 2023. № 6. С. 659–661. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/153>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Рувін С. О. Правовий захист суспільної моралі в діяльності правоохоронних органів України. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 9–10 квіт. 2021 р.). Одеса : Причорноморська фундація права, 2021. С. 19–25.

7. Рувін С. О. Ціннісний вимір правового захисту моралі: компаративний підхід. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 квіт. – 1 трав. 2021 р.). Харків : Східноукр. наук. юрид. організація, 2021. С. 11–14.

8. Рувін С. О. Правовий захист суспільної моралі в межах етичного знання. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 серп. 2021 р.). Запоріжжя : Істина, 2021. С. 6–10.

9. Рувін С. О. Суспільна мораль транзитивного суспільства: сучасний філософсько-правовий дискурс. *Пріоритетні напрями розвитку правової системи України* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28–29 січ. 2022 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2022. С. 17–20.

10. Рувін С. О. Гносеологія правового захисту суспільної моралі в діяльності правоохоронних органів України. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 4–5 лют. 2022 р.). Дніпро : Правовий світ, 2022. С. 14–17.

11. Рувін С. О. Концептуальність правового захисту суспільної моралі. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 лют. 2022 р.). Львів : Центр правничих ініціатив, 2022. С. 8–12.

**Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:**

12. Рувін С. О. Імплементация посткласичної раціональності в сучасний дискурс правового захисту суспільної моралі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. № 2. С. 129–132.

13. Ruvin S. The motivation component of legal protection of social morals in the activities of law enforcement bodies of Ukraine: challenges of global development of society. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*. 2023. Vol. 1(47). P. 102–110. <https://doi.org/10.55643/ser.1.47.2023.483>

14. Ruvin S. Legal protection of public morality – axiology of legal relations and law enforcement activities in Ukraine: a modern comparativist approach. *Socio-Economic Relations in the Digital Society*. 2023. Vol. 2(48). P. 128–136. <https://doi.org/10.55643/ser.2.48.2023.499>